

Emma Amalie Eivik

Tyskerjenter i lys av historisk empati:

En realhistorisk analyse av to konkrete tyskerjenter og deres omgivelser, og en didaktisk analyse av elevers bruk av historisk empati.

Masteroppgave i Lektorutdanning i historie for trinn 8-13.

Veileder: Hans Otto Frøland

Medveileder: Lars Busterud

Mai 2023

Emma Amalie Eivik

Tyskerjenter i lys av historisk empati:

En realhistorisk analyse av to konkrete tyskerjenter og deres omgivelser, og en didaktisk analyse av elevers bruk av historisk empati.

Masteroppgave i Lektorutdanning i historie for trinn 8-13.
Veileder: Hans Otto Frøland
Medveileder: Lars Busterud
Mai 2023

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for moderne samfunnshistorie

Kunnskap for en bedre verden

Sammendrag

Som framtidig lærer ønsket jeg i denne oppgaven å ha ei bru mellom skolefaget historie og realhistorisk forskning. Ved den nye læreplanen, LK20, står ferdigheten historisk empati som ett av fire kjerneelementer. Dette er en metode som går ut på å sette seg inn i et fortidig menneskes ståsted gjennom kontekstualisering, innlevelse og en forståelse av hvordan får nåtid spiller inn på våre tolkninger. Dette er et metodisk grep historikere også forholder seg til, selv om begrepet sjeldent blir brukt i forskning. I denne oppgaven bruker jeg historisk empati som realhistorisk metode for å undersøke hvordan to tyskerjenter ble vurdert av andre og seg selv. De valgte jentene var sammen med sjefen og nestsjefen for det lokale Sikkerhetspolitiet, samtidig som de hadde nær tilknytning til motstandsbevegelsen. Følgelig ble de vurdert som en trussel og kidnappet til Sverige av Milorg. De ble avvist som flyktninger og satt internert i Sverige fram til august 1945. De ulike perspektivene blir belyst gjennom avhørrapporter, avlyttingsrapporter og korrespondanse mellom myndigheter. Funnene viser at tyskerjentene selv så på forholdet som ufarlig og uskyldig, mens motstandsmenn og norske myndigheter vurderte jentene som naive, uforsiktig og unasjonale. Jentenes familie vurderte forholdet som risikabelt, men de var fortsatt støttende og forståelsesfulle ovenfor døtrene sine.

Oppgaven har også en didaktisk del. Historisk empati er en ferdighet det ofte tas for gitt at elever behersker, og tidligere forskning har vist at det ikke gis tid til å trene opp elever i historisk empati. Gjennom et undervisningsopplegg om de valgte tyskerjentene gikk elevene derfor selv inn i et utvalg kilder, og vurderte de ulike perspektivene. Med gruppeintervju som metode vurderte jeg hvordan et utvalg elever forholdt seg til redskapet historisk empati. Funnene viser at kontekst var viktig for å forstå perspektivene, og at elevene ikke er vandt til et tolkende kildearbeid. Det var derfor flere som lette etter et fasitsvar og en «rett» vurdering av menneskene. Innlevelse i menneskenes følelsesliv var en viktig inngang til kildene og kontekst for elevene, men ofte ble deres følelser for sterke. Dette førte til at flere elever fikk stor sympati med noen aktører og dømte andre. I tillegg kunne fantasi erstatte kontekstuelle fakta. Sist men ikke minst viser funnene at elevene hadde lettere for å være kritiske til fortidige mennesker enn til seg selv som tolkende.

Abstract

As a future teacher, I wanted to have a bridge between the school subject of history and historical research in this thesis. In the new curriculum, LK20, the skill historical empathy is one of four “core elements”. This is a method that involves putting oneself into a past person's point of view through contextualization, empathy and an understanding of how the present plays into our interpretations. This is a methodological tool historian also use, although the term is rarely used in research. In this thesis, I use historical empathy as a historical method to investigate how two Norwegian “German girls” were assessed by others and themselves. The chosen girls were in relationships with the leader and his second hand in the local German Sicherheitdienst. The girls also had close connections to the resistance movement. Consequently, they were considered a threat and sent to Sweden by Milorg. They were rejected as refugees and interned in Sweden until August 1945. The various perspectives are shown through interrogation reports, wiretapping reports and correspondence between authorities. The findings show that the German girls themselves saw the relationship as harmless and innocent, while opponents and the Norwegian authorities assessed the girls as naive, careless and unnational. The girls' family considered the relationship risky, but they were still supportive and understanding of their daughters.

The thesis also has a didactic part. Historical empathy is a skill that is often taken for granted that students master, and previous research has shown that no time is given to train students in historical empathy. Through a planned lesson about the chosen “German girls”, the students explored different perspectives through a selection of sources. Using group interviews as a method, I assessed how a selection of students comprehended the tool historical empathy. The findings show that context was important for understanding perspectives, and that the students are not used to interpreting source. Many students therefore were looking for a “correct” assessment of the people. Embracing people's emotional lives was an important entry into the sources and context for the students, but often their feelings became too strong. This led to several students gaining great sympathy with some actors and judging others. In addition, imagination could replace contextual facts. Lastly, the findings show that the students found it easier to be critical of past people than of themselves as interpreters.

Forord

Dette arbeidet har vært noe av det mest utfordrende og motiverende jeg noen gang har begitt meg ut på. Jeg har tatt et dypdykk i tyskerjentehistorien, som har vært et interessefelt i mange år. Samtidig har jeg fått en stor forståelse for historisk empati, som jeg anser som en av de viktigste ferdighetene elever arbeider med i skolefaget historie. Jeg har kommet i kontakt med mange mennesker som har åpnet horisonten min for nye perspektiver og utviklet min egen forståelse av historieforskning, historiefaget og hva det vil si å være en historielærer. Jeg vil rekke en stor takk til følgende mennesker:

Mine fantastiske veiledere Hans Otto og Lars for gode samtaler, motiverende ord, konstruktive råd, tips til litteratur og ikke minst redningsbøyer når jeg stupte for dypt ned i kildematerialet. Sigurd Stenwig, rådgiver ved Norges Hjemmefrontmuseum, som tipset veilederen min om kildematerialet på Hanna og Kari. Sjur Isaksen for gode samtaler og spennende innsyn i Hanna og farens historie. En spesiell takk går til faglærere og VG3-klasser som tok meg imot med åpne armer, og gjorde klasseromsforskningen mulig.

Ikke minst må jeg rette oppmerksomheten mot de gode støttespillerne jeg har hatt rundt meg i venner, familie og kjæresten min Anders. De har brukt utallige timer på å høre meg prate om tyskerjenter, historisk empati, nye gjennombrudd og frustrasjoner (spesielt Anders som har fått daglige oppdateringer på min berg- og dalbane av ett år). I tillegg har de støttet meg med gode avbrekk, latterkuler og omsorg. Spesielt takk til pappa og Sivert for nøye korrekturlesing. Til sist vil jeg takke mastergjengen min i Trondheim som har gjort de siste fem årene til en drøm. Takk for gode kaffepauser, lunsjer, diskusjoner, klemmer, turer og godt samvær.

Til informasjon

Det «normale» omfanget på en masteroppgave ved lektorprogrammet i historie er på 15 000-22 000 ord. Oppgaven min er likevel en del lenger (29 125 ord uten fotnoter, 36 054 ord med fotnoter). Dette skyldes at jeg skriver både en didaktisk og en realhistorisk oppgave. Følgelig har jeg to problemstillinger, en gjennomgang av to ulike metoder og to ulike teoretiske utgangspunkt. Ved NTNU er det ikke tatt hensyn til didaktiske masteroppgaver ved ordomfanget, da det fortsatt er et krav om en viss lengde og standard på den realhistoriske forskningen. Av den grunn inneholder oppgaven en del mer ord en «normalt».

For deler av kildematerialet måtte jeg ha forskerinnsyn. Riksarkivaren har bestemt at taushetsplikten for kildematerialet i mapper i Riksarkivet er utvidet til 100 år. Jeg har fått innsyn etter §§ 13 d og e i forvaltningsloven. Dette gir meg lov til å gjengi innholdet i kildene, men jeg må fortsatt respektere taushetsplikten og personvern. Av den grunn blir flere personer i oppgaven nevnt med kodenavn eller initialer. Det er kun de navnene man lett finner i andre kilder som ikke blir hemmeligholdt.

Emma Amalie Eivik, mai 2023.

Innholdsfortegnelse

<i>Kapittel 1. Innledning</i>	1
1.1. Tyskerjenter som historisk fenomen	2
1.1.1. Hvem var tyskerjentene?	2
1.1.2. Reaksjoner etter frigjøringen	5
1.2. Kort om forskningsstatus på tyskerjenter	8
1.3. Formål med oppgaven og forskningsspørsmål	9
1.4. Argument og struktur	11
<i>Kapittel 2. Historisk empati i forskning og undervisning</i>	12
2.1. Hvordan tenke historisk-empatisk?	12
2.1.1. En kognitiv kontekstualisering	13
2.1.2. En affektiv perspektivtaking og innlevelse som utgangspunkt	15
2.1.3. Nåtidsperspektivet: forholdet mellom fortid og nåtid	18
2.2. Historisk empati i læreplanen	19
2.2.1. Fagspesifikke mål og verdier	20
2.2.2. Historisk empati i historiefaget	21
2.3. Empati som historiefaglig metode	23
2.4. Min forståelse og bruk av historisk empati	26
Figur 1: Modell for historisk empati	27
<i>Kapittel 3. Hvordan ble tyskerjentene og deres handlinger vurdert av dem selv og av omgivelsene rundt dem?</i>	30
3.1. Hvordan ble forholdet vurdert av tyskerjentene og omgivelsene i Larvik?	31
3.1.2. Hvordan reagerte lokalbefolkningen i Larvik?	35
3.1.3. Hvordan reagerte familien?	38
3.1.4. Hvorfor ble jentene kidnappet?	41
3.2. Hvordan ble jentene vurdert i avhør?	44
3.2.1. Hvordan ble jentene vurdert av Fama?	44
3.2.2. Hvorfor ble ikke forholdene avsluttet før?	47
3.2.3. Hvordan ble jentene vurdert på Kjesäter?	49
3.2.4. Hva var anklagene mot Kari?	51
3.2.5. Hva var anklagene mot Hanna?	53

3.3. «Hvordan kan man stole mer på disse jentene enn norske myndigheter?»	56
3.3.1. Hvordan ble jentene framstilt i avisen <i>Ukenytt</i> ?.....	59
3.4. hva skjedde med jentene etter krigen?.....	60
<i>Kapittel 4. Didaktisk utprøving: Hvordan forholder elevene seg til kontekst, innlevelse og nåtid når de vurderer ulike perspektiver?</i>.....	63
4.1. Metode.....	63
4.1.1. Datainnsamling og utvalg.....	63
4.1.2. Gjennomføring	64
4.1.3. Forskningsetiske betraktninger.....	66
4.2. Hvordan vurderte elevene perspektivene historisk-empatisk?	67
4.2.1. Hvordan forholdt elevene seg til kontekst og kilder?.....	68
4.2.2. Hvordan forholdt elevene seg til innlevelse?	73
4.2.3. Hvordan forholdt elevene seg til nåtiden?.....	77
<i>Kapittel 5. Sluttvurderinger</i>.....	81
<i>Litteratur</i>	84
Arkiv	84
Litteratur	85
Intervjuer	91
Vedlegg:	92
Figur:	
Figur 1: Modell for historisk empati	27

Kapittel 1. Innledning

I 2017 fikk Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter i oppdrag av Justisdepartementet å utrede myndighetenes håndtering og behandling av tyskerjenter, kvinnene som hadde en romantisk relasjon til tyske okkuperanter under 2. verdenskrig. Utredningen skulle ikke ta stilling til skyld- og ansvarsspørsmål, men informere om hva tyskerjentene ble utsatt for, da dette var et tema som lenge hadde blitt neglisjert i norsk forskningskontekst.¹ Det førte til at tyskerjentene fikk en offentlig unnskyldning av daværende statsminister Erna Solberg. I unnskyldningen sa Solberg at «behandlingen disse kvinnene fikk står seg ikke når man holder det opp mot de grunnleggende prinsippene vi har for en rettstat».² Det tok dermed over 70 år før tyskerjentenes lidelse ble anerkjent av den norske stat.

De siste tiårene har det vært en økt forskning på hvordan tyskerjentene ble behandlet og vurdert. Likevel har det vært lite forskning på hvordan deres historier kan brukes i undervisning i norske klasserom. I denne oppgaven blir dette utforsket ved å se på hva som skjedde med to spesifikke tyskerjenter, og hvordan de ble vurdert av omgivelsene rundt seg. Etter undervisningstimen kom det fram at kun et fåtall elever hadde hørt om tyskerjenter fra før, og at det var uvant for elevene å prøve å sette seg inn i en historisk person sitt handlingsrom og følelsesliv. En elev sa

Jeg har hørt litt om tyskerjenter fra før av, og jeg er [vant] til å få de presentert som en tyskertøs, uten at jeg har en personlig mening om det på en måte. Men jeg har skjønnet at i media så blir de presentert som de onde, slemme folkene som begikk forræderi mot landet sitt for å være med tyskerne. De handla liksom egoistisk for sin egen del. Men etter denne timen har jeg lært litt mer. Spesielt når vi satt oss inn i situasjonen til Hanna og hvilke tanker som kan ligge bak, at det kan være en genuin forelskelse og at sånn som det at man faktisk ikke visste hvor lenge krigen kom til å vare og hvem som kommer til å vinne krigen. Det synes jeg hjalp til å få en bedre forståelse av dem. I og med at det presenterer det personlige bak det og hvordan de tenker, og ikke bare sier at det de gjorde var å «forråde» nordmenn.³

Eleven viser til at tyskerjenter fortsatt i dag, flere generasjoner etter krigen, kan være en gruppe mennesker mange har negative assosiasjoner til, selv blant dagens ungdom. Ved undervisningsopplegget skulle elevene sette seg inn i ulike perspektiver for å prøve å få en forståelse for fortidens menneskers handlingsrom og følelser. Dette er grunnleggende for å tenke historisk-empatisk. Historisk empati vil fungere som en rød tråd gjennom denne oppgaven, og det vil prege både den realhistoriske analysen og diskusjonen av funnene fra klasseromsforskningen. Et viktig premiss for historisk-empatisk tenkning er kontekst, altså en

¹ Justis- og beredskapsdepartementet 2017: 3-4

² Solberg 2018

³ Informant 8

forståelse av omgivelsene og samtiden til de historiske personene. Det er derfor nødvendig å først se på tyskerjenter generelt før vi går inn på historien til de valgte jentene.

1.1. Tyskerjenter som historisk fenomen

1.1.1. Hvem var tyskerjentene?

Begrepet tyskerjenter ble først tatt i bruk under Norges okkupasjon av Tyskland fra 9. april 1940 til 8. mai 1945. «Vi vet ikke hvem de var. Vi vet ikke hvor mange de var, og heller ikke nøyaktig hvor de kom fra, hvilken sosial bakgrunn de hadde eller hvor de sto politisk». ⁴ I dag er det vanlig å definere tyskerjenter som de norske kvinnene som hadde romantiske relasjoner med tyske soldater, men i samtiden var det en bredere definisjon som favnet om flere kvinner. Terje A. Pedersen definerte tyskerjenter som kvinner «som hadde, eller ble ansett for å ha privat omgang med en mann i tysk tjeneste i løpet av okkupasjonen eller det etterfølgende året». ⁵ Dette argumenterte han for ved å ta utgangspunkt i hvem som ble stemplet som tyskerjenter. Her ser vi altså at det ikke kun gjaldt romantiske relasjoner. Det var nok å ha hatt privat omgang, eller å bli mistenkt for å ha hatt privat omgang med tyske menn. Dette gjorde at en veldig stor andel av den norske befolkningen kunne risikere å bli anklaget for å være tyskerjente. Det er flere eksempler på at kvinner ble stemplet som tyskerjente hvis de for eksempel arbeidet for tyskerne, hvis de hadde tyskere boende i sitt bygg, om de deltok på en fest eller dro på tysk kino. ⁶ Ofte var assosiasjoner eller rykter nok til å regnes som tyskerjente. ⁷

Denne åpne definisjonen bryter altså med tanken om at alle tyskerjenter hadde romantiske, eller kanskje viktigere seksuelle relasjoner med tyskerne. Dette blir viktig å illustrere da mange av kallenavnene tyskerjentene fikk i samtiden baserte seg på kvinnenes seksualitet. I samtiden fikk de mange kallenavn ⁸ slik som tyskertøs, tyskerludder, tyskerhore og horisontal kollaboratør. ⁹ Dette tyder på at kvinnene hadde seksuell omgang med tyskerne, selv om det ikke var tilfellet for alle. Den seksuelle undertonen i måten tyskerjenter ble behandlet på har blitt forsket en del på, særlig i forbindelse med symbolsk straff. Danske Anette Warring argumenterte for at «det

⁴ Aarnes 2009: 7

⁵ Pedersen 2012: 18

⁶ Papendorf 2015; Pedersen 2012; Aarnes 2009; Olsen 1999a

⁷ Papendorf 2015: 13

⁸ Jeg velger å omtale de som «tyskerjenter» i resten av denne oppgaven, da dette er begrepet som er mest verdinøytralt og minst negativt ladd ovenfor den gruppen kvinner det gjelder. Dette til tross for at det i aviser og samtiden var vanligst å bruke definisjonen tyskertøs, da tøs i dag i større grad assosieres med hore enn jente.

⁹ Drolshagen 2009: 10

voldsomme sinnet mot tyskerjenter skyldtes at de brøt nasjonale, kjønnsmessige og seksuelle normer, og at sinnet hang sammen med et syn på kvinners seksualitet som nasjonal eiendom».¹⁰ Også i avisene i samtiden var de «seksuelle og kønsmoralske argumenter langt mere fremherskende end de nationale», og store deler av debatten tok heller for seg de moralske brudd enn den sikkerhetsrisiko et tysk-norsk forhold utgjorde.¹¹ Av den grunn konkluderer flere historikere med at det symbolske, seksuelle sviket ble vurdert som det verste tyskerjentene gjorde.¹²

De to jentene jeg tar for meg i denne oppgaven hadde romantiske relasjoner til tyske soldater. Det er vanskelig å stadfeste hvor mange kvinner som faktisk hadde dette, og anslagene for antallet øker jo større distansen til krigen blir. Under okkupasjonen sa den norske regjeringen at det ikke fantes mer enn rundt 1000 norske tyskerjenter.¹³ Disse brøt med parolen fra myndighetene om å holde en kald isfront mot alle tyskerne og deres sympatisører.¹⁴ Selv med de opplysninger man hadde i samtiden er dette et urimelig minstetall og bør ansees som en del av den norske regjeringens krigspropaganda. I 1999 prøvde Kåre Olsen å sette et antall på tyskerjentene, hvor han baserte tallene på hvor mange barn som hadde norsk mor og tysk far som ble født under og etter krigen. Dette antallet var på 10 000. Olsen baserte et minstetall på at mellom hver tredje eller femte tyskerjente fikk barn, og anslaget som har blitt stående som sannsynlig minstetall er derfor mellom 30 000 til 50 000 tyskerjenter.¹⁵ Hvis vi tar utgangspunkt i at det var 50 000 tyskerjenter vil det si at «hver tiende norske kvinne som var mellom femten og tretti år i 1940, hadde omgang med tyske menn i løpet av krigsårene».¹⁶ Dette er ikke et urimelig antall med tanke på at det gjennom okkupasjonen var stasjonert mellom 200 000 til 536 000.¹⁷

Pedersen utfordret likevel dette antallet i 2012. Han mente tallet var for lavt, og adopterte metoden Warring brukte i Danmark. Her ble det konkludert med at kun ti prosent av kvinnene fikk barn med tyske soldater.¹⁸ Ved å prøve ut teorien i Oslodistriktet fant Pedersen at dette hadde overføringsverdi til Norge; «Av de 824 kvinner som ble avhørt av Oslo-politiet i 1945/46,

¹⁰ Snerting 2017: 5

¹¹ Ellingsen, Warring & Björnsdóttir 1995: 119

¹² Ellingsen et al. 1995; Drolshagen 2012; Papendorf 2015; Aarnes 2009; Pedersen 2012

¹³ Olsen 1999a: 278

¹⁴ Øksnevad 1945: 8

¹⁵ Olsen 1999a: 278

¹⁶ Larsen 1999: 278

¹⁷ Grimnes 2018: 91

¹⁸ Pedersen 2012: 22

fant Pedersen ut at ti prosent av kvinnene hadde fått barn med en tysk soldat». ¹⁹ Hvis en skal bruke dette som målestokk for hele landet vil det si at det kan ha vært opptil 100 000 norske tyskerjenter, om ikke enda flere. ²⁰ Tatt i betraktning at Norge var det landet med flest utstasjonerte tyskere per innbygger, og at disse ofte levde tett på befolkningen er det logisk å slutte seg til at over 100 000 kvinner kunne få rykte på seg at de var tyskerjenter, og at dette preget hverdagen til mange kvinner både under og etter okkupasjonen.

«Tyskerjentene står fortsatt tydelig for sine egne landsmenn som selve sinnbildet på landssvik». ²¹ I samtiden ble de kvinnene som valgte tyskerne sett på som lettsindige, infantile, uanstendige og lett påvirkelige kvinner som ikke viste bedre eller ble manipulert av tyskerne. ²² De ble omtalt som «svakt begavede», «asociale psykopater» og nedverdige til å ha en «vesle ert av en hjerne». ²³ Bakgrunnen for forholdet ble begrunnet i tankeløshet, egen vinning, maktmisbruk eller at kvinnene «led av et sykkelig erotisk begjær». ²⁴ Tyskerne ble også fremmet som voldelige sadister og dehumanisert. ²⁵ Både under og etter krigen var det et fokus på å svekke tyskerjentenes dømmekraft og gjøre handlingene deres urimelige. Mange av omtalene blir i dag sett på som en del av myndighetenes propaganda. Flere steder ble tyskerne omtalt som «snillefritz», høflige og kjekke unge menn. ²⁶ De fleste tyskerjenter fortalte at hovedgrunnen til at de innledet forhold var at de ble sjarmert og forelsket. For noen kan spenning ha spilt inn, det faktum at de fikk luksusartikler og at det gjorde hverdagen lettere under okkupasjonen. En vesentlig liten andel av de det er forsket på oppgir politikk som et motiv. «Blant de kjente tyskerjentene er dette bare 0.7 til 1.6 prosent» som hadde NS-medlemskap og som selv har sagt å støtte naziideologien. ²⁷

Tyskerjentene, deres motiver, forhold og historier er like individuelle som ethvert fortidig individs opplevelse av krigen, og det er vanskelig å finne noen fellestrekk for alle. Likevel er det en ting som var lik for de alle: behandlingen de fikk etter krigen, både sivilt og av norske myndigheter.

¹⁹ Johannessen 2016: 5

²⁰ Pedersen 2012: 22

²¹ Drolshagen 2009: 16

²² Drolshagen 2009: 16

²³ Olsen 1999a: 292

²⁴ Pedersen 2012: 7

²⁵ Drolshagen 2012: 182

²⁶ Harnes 2009; Drolshagen 2009; Olsen 1999a m.fl.

²⁷ Aas & Vestgården 2014: 176

1.1.2. Reaksjoner etter frigjøringen

Vårt folk kan i framtiden med løftet panne se tilbake på oppgjørets dager i bevissthet om at vi ikke har noen utskielser å skamme oss over- ingen overgrep. [... Folk] har vist en selvdisiplin som vi tror å kunne si er uten sidestykke. Atter gjelder Grunnlovens forbud mot vilkårlig fengsling og å straffe noen uten lov og dom. Atter gjelder forbudet mot å gi en lov tilbakevirkende kraft. Det er en gammel rettstanke hos oss at borgere kan søke rettsvern hos domstolene ikke bare mot rettsovergrep fra andre borgere, men også mot maktmisbruk fra dem som styrer landet.²⁸

Dette var deler av talen til Høyesterettsjustitiariusen, Paal Berg, da Høyesterett trådte sammen for første gang på fire år etter krigen. Talen er preget av en stolthet ovenfor det rettferdige rettsoppgjøret som fant sted i Norge etter krigen, både det sivile og det juridiske. «Behandlingen av tyskerjentene var dessverre den rake motsetning til de idealene som Høyesterettsjustitiariusen lovpriste i sin tale».²⁹ Tyskerjentene hadde ikke brutt noen norsk lov, men de hadde brutt med en rekke uskrevne regler og moralske normer gjennom sine personlige kjærlighetsrelasjoner. Fra et kjønnsperspektiv ble kvinnene fortsatt betraktet som fedrelandets eiendom. «Ved å frivillig å ´gi seg´ til fienden ga de bort noe som ikke var deres å gi, og begikk dermed landssvik».³⁰ Gjennom provisoriske anordninger og gatejustis skulle dermed tyskerjentene få en straff strengere enn mange andre fikk i landssvikoppgjøret.

«Etter frigjøringen skylte bølger med hevn og gjengjeldelse» i alle europeiske land, og tyskerjentene var en utsatt gruppe for hevnaksjoner.³¹ Fra befolkningen var det et ønske om å straffe tyskerjentene for sviket deres. Jentene «ble utstøtt fra godt selskap og fikk pryl og ble klippet».³² Av de fysiske hevnaksjonene var klippeaksjoner og andre former for seksualisert vold mest utbredt. Klippeaksjonene har en tydelig symbolverdi, da det har vært praksis å klippe håret av utro kvinner i flere århundrer.³³ Flere forteller om ubehagelige opplevelser hvor de ble overfalt av en større gruppe menn som klippet håret deres, rev av de klærne, befølte dem og ropte skjellsord etter dem.³⁴ I noen byer ble tyskerjentene samlet på torget med skilt rundt halsen med skriften «tyskerhore».³⁵ Noen gikk til og med så langt at de ønsket at jentene skulle merkes

²⁸ Norsk Retstidende 1945: 5 i Pedersen 2012: 160

²⁹ Pedersen 2012: 160

³⁰ Justis- og beredskapsdepartementet 2017: 44

³¹ Lowe 2013: 15

³² Papendorf 2015: 21

³³ Justis- og beredskapsdepartementet 2017: 30

³⁴ Se for eksempel Johannessen 2016: 30-36; Ellingsen 1995: 47; Olsen 1998: 263-265

³⁵ Aarnes 2009: 44

med en T for «tyskerjente» eller P for «prostituert» slik at alle kunne se hva de hadde gjort under krigen. Dette blir som Pedersen påpekte skremmende likt davidstjernen jødene måtte bruke under krigen.³⁶ Flere tyskerjenter anmeldte overfallene, men sakene ble henlagt av politiet, selv i saker hvor klipperne tilsto forholdet.³⁷ Holdningen i samtiden var at aksjonene mot tyskerjentene var «en naturlig og sunn reaksjon blant den ungdom som har holdt rett kurs i disse vanskelige år».³⁸ Tidligere forskning viser at gatejustisen i stor grad ble utført med en uformell aksept, både fra sivilsamfunnet og myndighetene.³⁹

Myndighetene behandlet tyskerjenter «i tråd med majoritetsbefolkningens *følelser* framfor en demokratisk rettstats grunnleggende prinsipper».⁴⁰ I tillegg til sosiale konsekvenser som utestengelse, kunne forholdene gi økonomiske og politiske konsekvenser. Økonomisk ble tyskerjentene rammet på to måter. De tyskerjentene som hadde offentlige stillinger ble suspendert og senere avskjediget. I tillegg kunne stempelet som tyskerjente gjøre det vanskelig å få nytt arbeid.⁴¹ Dessuten mistet de tyskerjentene som hadde fått barn med en okkupant grunnlaget til all statlig støtte og finansiering, da barnet ikke ble ansett som norsk.⁴² Allerede under krigen startet de politiske konsekvensene ved at ca. 400 tyskerjenter ble avvist som flyktninger av den norske delegasjonen i Sverige. Kvinnene ble sammen med andre unasjonale overlatt til svenske myndigheter. Det skulle lite til for å bli avvist grunnet omgang med tyskere. Norske myndigheter var skeptiske til alle ugifte, yngre kvinner som ikke hadde en sterk tilknytning til motstandsbevegelsen, særlig om de hadde arbeidet på kafe, butikk eller andre yrker hvor man lett hadde «unødig» kontakt med tyskere.⁴³ Olsen anså at det måtte være et ønske om og høy aksept for slik praksis fra «høyere plan hos norske eksilmyndigheter», da man ikke hadde «noe spesielt ønske om å se [disse] som norske borgere».⁴⁴

Etter frigjøringen var holdningen om at forholdene brøt norsk lov så inngrodd at «også politimenn trodde det var straffbart å være «tyskertøs»».⁴⁵ Tyskerjenter ble anholdt og internert i leirer over hele landet. Dette ble begrunnet i to provisoriske anordninger;

³⁶ Pedersen 2012: 64

³⁷ Johannessen 2016: 33

³⁸ Justis- og beredskapsdepartementet 2017: 32. Sitat fra Aftenpostens referat av en byrettsdom, hvor tiltalte fikk 100 kr i bot for å ha klipt håret av en tyskerjente. *Aftenposten* 14. desember 1945.

³⁹ Pedersen 2012

⁴⁰ Justis- og beredskapsdepartementet 2017: 45

⁴¹ Olsen 1999a: 285

⁴² Olsen 1998: 273

⁴³ Olsen 1998: 273

⁴⁴ Olsen 1998: 280-281

⁴⁵ Pedersen 2012: 148

beskyttelsesanordningen av 1943 og smitteanordningen av 1945.⁴⁶ De ble flittig brukt og flere tusen kvinner ble arrestert rundt om i landet for mistenkte forhold med tyskere. Myndighetene gikk ut med at dette var for kvinnes beskyttelse mot gatejustis, og en beskyttelse av befolkningen mot kjønnsykdommene de mente kvinnene hadde fått fra de tyske soldatene.⁴⁷ Likevel kritiseres interneringen for å ha hatt som hovedmål å straffe tyskerjentene. Politiets bruk av anordningene bar også preg av at dette var en straff for jentenes unasjonale sinnelag. I anordningsprotokoller oppgis «omgang med tyskere» og «siktet som tyskertøs» som grunnlaget for arrestasjonene, noe som vitner om at dette ble vurdert som straffbare forhold. Man regner med at minstetallet for internerte kvinner var ca. 14 000 kvinner, men trolig var tallene en del høyere.⁴⁸

Tyskerjentene ble både av myndighetene og flertallet i befolkningen oppfattet som et problem, og mange ville få de ut av landet. En løsning for dette var ekteskapsanordningen fra august 1945. Denne anordningen ble implementert i statsborgerskapslovgivningen i desember 1946, til tross for at den brøt med § 97 i Grunnloven om at ingen lov kan gis tilbakevirkende kraft.⁴⁹ Forslaget ble lagt fram av statsråd Jens Christian Hauge som argumenterte for at

Størsteparten av disse kvinner har ved sin omgang med okkupasjonsmaktens soldater og tjenestemenn optrådt på en høyst uverdigg måte. I og med at de inngår ekteskap med tyskere, bør deres politiske tilknytning til Norge være brutt. Og det er meget ønskelig at de forlater vårt land så snart som mulig.⁵⁰

Norske myndigheter ønsket med andre ord at flest mulig tyskerjenter skulle gifte seg med soldatene slik at de ble Tysklands ansvar. Dette er noe både de allierte landene og Tyskland stilte seg mot da lovforslaget kom, fordi norske myndigheter bevisst sendte norskfødte kvinner og barn til et krigsherjet land i ruiner. Tyske myndigheter argumenterte for at de verken kunne garantere for deres sikkerhet eller dekke grunnleggende behov da det var matmangel, overbefolket og en «svært usikker og vanskelig skjebne» som ventet dem.⁵¹ Likevel ble anordningen tatt i bruk og følgelig ble mellom 2-3000 norske kvinner med barn ble forvist til Tyskland.⁵²

⁴⁶ Samling av provisoriske anordninger, kgl. Res. 1940-1945: 91

⁴⁷ Justis- og beredskapsdepartementet 2017

⁴⁸ Olsen 1999a: 283

⁴⁹ Johannessen 2016: 95

⁵⁰ Justis- og Beredskapsdepartementet 2017

⁵¹ Olsen 1998: 305

⁵² Olsen 1999a: 286

1.2. Kort om forskningsstatus på tyskerjenter

I etterkrigstiden ble tyskerjentene satt på lik linje med frontkjempere, aktive nazister og torturister. I et avisinnlegg ble det blant annet skrevet at det å være en tyskerjente var «et landsforræderi så stygt, så motbydelig, at det ingen unnskyldning gis».⁵³ Fram til 1980-tallet ble det lagt et lokk over forskningen på tyskerjenter, med unntak av noen få utgivelser som hadde som formål å dehumanisere tyskerjentene og legitimere den behandlingen de fikk etter krigen.⁵⁴ I 1979 utga juristen Johannes B. Andenæs boken *Det vanskelige oppgjøret*. Her redegjorde han for landssvikanordningen av 15. desember 1944, men kom også innom tyskerjenteproblematikken. Han konkluderte med at interneringen utelukkende ga jentene beskyttelse, og at behandlingen de møtte etter krigen ikke var styrt av hevn, noe daværende rikspolisjef også støttet.⁵⁵ Dette vitner om at mange fortsatt hadde samme syn på tyskerjentene. Utover 1980-taller skjedde det likevel et skifte hvor sosiologen Astrid Daatland og historikeren Sigurd Senje ga ut bøker som prøvde å bryte med tabuen knyttet til tyskerjentenes historie.⁵⁶ I tillegg ga NRK ut radioprogrammet *De fortapte pikers øy* som vakte stor oppstandelse fra den norske befolkningen, både fra tidligere motstandsmenn og tyskerjenter. Dette var med andre ord et kapittel i livet mange fortsatt ønsket å holde skjult.⁵⁷

Likevel var det en gruppe mennesker som ble særlig interessert i tyskerjentene utover 1980-tallet og mot 2000-tallet. Det var krigsbarna som hadde en norsk mor og tysk far. De begynte å bli voksne, og mange satt inne med spørsmål til sin egen identitet og opphav. De visste lite til ingenting om sin tyske far og familie, og flere prøvde derfor å finne svar. Riksarkivar Kåre Olsen kom med bøkene *En hvitebok* og *Krigens barn* på slutten av 90-tallet, krigsbarnsforbundet ble opprettet i 1999 og Universitetet i Oslo startet et forskningsprosjekt på tyskerbarnas oppvekstvilkår i 2001.⁵⁸ Dette førte til at vi også fikk et økt innblikk i hvordan tyskerjentene hadde hatt det etter krigen. Likevel var det få forskere som i denne perioden hadde tyskerjentene som «hovedperson». Viktigst her blir norske Dag Ellingsen, danske Anette Warring og islandske Dóra Björnsdóttir, som hadde fokuset på tyskerjentene i boka *Kvinner, krig og kjærlighet*. Det ble gitt ut en bok om hvordan tyskerjentene hadde det i Norge, der de

⁵³ Eriksen & Halvorsen 1987: 249

⁵⁴ Olsen 1999a: 293

⁵⁵ Andenæs 1979: 226-227

⁵⁶ Daatland 1984; Daatland 1987; Senje 1986

⁵⁷ Kjendsli 1985

⁵⁸ Olsen 1999b; Olsen 1998; Ellingsen 2001

selv var subjekt for undersøkelser, og mange myter om tyskerjentene ble avkreftet.⁵⁹ Dette kan skyldes at det var enklere å ha sympati med barna som ikke selv var aktive aktører, enn med mødrene som faktisk tok valget å være med en okkupasjonsmakter.

De siste årene har det vært et økt fokus på tyskerjentene både fra historikere, samfunnsvitere, staten, journalister og etterkommere.⁶⁰ Flere tyskerjenter har i sine siste år stått fram med sin historie gjennom intervjuer slik som i Helle Aarnes *Historien vi aldri ble fortalt* eller gjennom dagbøker og memoarer slik som i Randi Crotts *Ikke si det til noen*.⁶¹ Blant historikere har særlig rettsoppgjøret og behandlingen like etter krigen havnet i søkelys og blitt kritisert. Her er det verdt å nevne Knut Papendorfs *siktet som tyskertøs* og *Bjørnøya-pikene under krigen* og Terje A. Pedersens flere verk om det rettstridige rundt interneringen, klippeaksjoner, gatejustisen og fratakelsen av statsborgerskap som rammet flere tyskerjenter.⁶² I tillegg ble det i *En annerledes* hverdag, en ny bok om okkupasjonen i Nord-Norge viet et helt kapittel til tyskerjenter.⁶³ Selv om det har blitt et økt fokus på å vise enkeltindivider sin historie er det fortsatt mange historier som er ukjente. Hovedandelen av forskning ser fortsatt på det større bildet, og det er primært skjønnlitteraturen som har vist enkeltmenneskers historie. I denne oppgaven vil fokuset ligge på to tyskerjentes historie i en realhistorisk kontekst.

1.3. Formål med oppgaven og forskningsspørsmål

Denne oppgaven har to formål; et realhistorisk og et didaktisk. Realhistorisk ønsker jeg å se nærmere på to konkrete tyskerjenter fra Larvik. Disse jentene, Hanna og Kari, hadde et romantisk forhold med sjefen og nestsjefen for Sikkerhetspolitiet i Larvik. På grunn av forholdet ble de kidnappet av motstandsbevegelsen og fraktet til Sverige. For å vurdere fortidens mennesker er kildematerialet det nærmeste vi som historikere kommer deres opplevelser.⁶⁴ Ved undersøkelsen ble det valgt å bruke en dokumentanalyse, da det er et stort utvalg skriftlige kilder vedrørende tyskerjentenes sak. Kildene består av avlyttingsrapporter av Sikkerhetspolitiets kontor i Larvik, avhørsrapporter fra avhør av tyskerjentene, familiene deres, motstandsmenn, avlyttere og andre involverte parter. I tillegg til korrespondanse mellom ulike instanser og myndigheter angående jentenes sak. Kildene dekker perioden juni 1944 til

⁵⁹ Björnsdóttir et al. 1994

⁶⁰ Teige 2018; Aas & Vestgarden 2015; Snerting 2017; Eivik 2021; Bergane 2022 m.fl.

⁶¹ Aarnes 2014; Crott & Berthung 2013

⁶² Papendorf 2015; Papendorf 2022; Pedersen 2012; Pedersen 2006

⁶³ Evjen & Sindt 2022

⁶⁴ Dahl 1967: 48-49

november 1946. I de fleste kildene er det et preg av personlige refleksjoner fra opphavsmenn, men også en beskrivelse av hvordan de involverte partenes synspunkt ble oppfattet. Av den grunn vil det være interessant å se på de ulike perspektivene som kommer fram gjennom kildearbeidet. Forskningsspørsmålet blir derfor

Hvordan ble tyskerjentene og deres handlinger vurdert av dem selv og av andre?

Et metodisk grep som er tatt for å utforske perspektivene er å ta utgangspunkt i historisk empatisk-tenkning. Min forståelse av historisk empati er at det handler om å sette seg inn i et fortidig menneskes perspektiv gjennom kontekst, innlevelse og en evne til å reflektere rundt distansen mellom fortid og nåtid. I tillegg må man være bevisst hvordan disse faktorene preger våre tolkninger. Historisk empati dreier seg altså i stor grad om de indre tankeprosessene som ligger bak den tolkende sine vurderinger. Historisk empati er først og fremst et didaktisk begrep, men det er en ferdighet alle historikere forholder seg til når de tolker kilder. Dette vil jeg forklare nærmere i kapittel 2, hvor jeg viser til hvilke metodiske grep som ligger bak dokumentanalysen.

Det andre formålet er å se på hvordan et utvalg elever på VG3 forholdt seg til historisk empatisk-tenkning, ved et undervisningsopplegg om Hannas historie. Fagdidaktiker Erik Lund presiserer at «historisk tenkning må læres». ⁶⁵ Både for historikere og elever vil det være naturlig å ta utgangspunkt i nåtid og oss selv i møte med fortiden. Historisk tenkning beskrives av Sam Wineburg som både unaturlig og motintuitiv. Det dreier seg om å se på historisk materiale, kilder, ut fra fortiden og fortidens mennesker. ⁶⁶ I tidligere forskning kommer det fram at verken lærere eller elever blir skolert i hvordan man skal tenke historisk-empatisk. ⁶⁷ Av den grunn ønsker jeg å utforske hvorvidt elevene allerede tar hensyn til de faktorene som ligger bak historisk-empatisk tenkning eller ikke. De komponentene som her blir vektlagt for historisk empati er et samspill mellom kontekst, innlevelse og nåtid. Det didaktiske forskningsspørsmålet blir derfor

Hvordan forholdt elevene seg til kontekst, innlevelse og nåtid da de vurderte de ulike perspektivene?

⁶⁵ Lund 2020: 96

⁶⁶ Lund 2020: 96

⁶⁷ Wineburg 1999; Rantala et al. 2015; Endacott & Brooks 2013; Hatlen 2020

Utgangspunktet for den didaktiske forskningen vil være en gjennomgang av Hannas historie. Elevene vil selv gå inn i et utvalg kilder og prøve å sette seg inn i ulike aktørers synspunkter. Som nylig vist i Kristoffer Berganes masteroppgave *Ekte kjærlighet, landssvik eller begge deler?* utnytter ikke historiebøkene potensialet tyskerjentenes historie kan ha for å arbeide med kjerneelementene i historiefaget. I lærebøkene er det ofte kun en kort beskrivelse, og sjeldent blir valgene og motivene deres nyansert godt nok.⁶⁸ Å ta ulike perspektiv er en viktig del av kjerneelementet historisk empati, og jeg vil derfor utforske hvordan man kan bruke ferdigheter fra historisk-empatisk tenkning til å arbeide med temaet tyskerjenter.

1.4. Argument og struktur

Oppgaven vil starte med en gjennomgang av begrepet historisk empati i en didaktisk kontekst, en historiefaglig kontekst og en realhistorisk kontekst. Formålet vil være å underbygge og vise til hvordan historisk empati blir brukt i realhistorisk metode, men også å presentere relevant teori for analysen av funnene fra den didaktiske forskningen. I kapittel 3 vil jeg analysere hvordan tyskerjentene Hanna og Kari ble vurdert av seg selv og av andre. Kapitlet er strukturert kronologisk slik at leseren får en forståelse for hvordan forholdene utviklet seg, og hva som skjedde med jentene både under og etter krigen. Den didaktiske forskningen vil presenteres i kapittel 4. Her vil jeg først vise til hvilken metode som ble brukt, og hvordan undervisningsopplegget ble gjennomført. Deretter blir funnene analysert og diskutert i lys av litteratur og elevenes perspektiver. Grunnet omfanget av oppgaven vil disse funnene på ingen måte forsøkes å generaliseres, men heller gi en pekepinn på hvordan undervisningsopplegget og historisk empati kan brukes og oppleves i noen klasserom. Overordnet vil historisk empati fungere som en rød tråd gjennom hele oppgaven.

⁶⁸ Bergane 2022: 85

Kapittel 2. Historisk empati i forskning og undervisning

I dette kapittelet vil jeg vise hva som menes med historisk empati. Historisk empati er først og fremst et didaktisk begrep, og ordet blir ikke brukt aktivt av mange historikere. Det betyr likevel ikke at det ikke er en ferdighet som blir brukt i realhistorisk metode, det blir bare betegnet med andre ord og uttrykk. For å vise hvordan historikere bruker historisk empati er det viktig å avklare hva som menes med å tenke historisk-empatisk først. I dette kapittelet vil jeg derfor først presentere hvordan historiedidaktikere forholder seg til historisk empati, og hvilke forhold som ligger til grunn for en empatisk inngang til fortiden. Deretter vil jeg vise til historisk empati sin plass i historieundervisningen med et utgangspunkt i læreplanen for historie i VG3. Her vil fokuset ligge på kjerneelementer og kompetansemål. I siste del av kapittelet vil jeg vise til hvor man kan finne spor av historisk empati i realhistorisk metode, og at dette på mange måter er noe historikere aktivt tar i bruk ved sitt arbeid. Avslutningsvis vil jeg gi en kort oppsummering av min forståelse av historisk empati og hvordan det brukes som metode i denne oppgava. I tillegg presenteres en modell som legger grunnlaget for den didaktiske analysen.

2.1. Hvordan tenke historisk-empatisk?

I dagligtalen blir ofte empati assosiert med sympati eller evnen til innlevelse i andres livssituasjoner. Men historisk empati skiller seg både fra sympati og hverdagsbruken av empati. «Med empati forestiller (man) seg hvordan det er å være den andre; med sympati er en i den andres sted og føler med den andre».⁶⁹ Av flere didaktikere brukes sympati som det motsatte av historisk empati.⁷⁰ Historisk empati bygger i stor grad på definisjonen av empati, men det faktum at man prøver å forstå fortidige mennesker og handlinger gjør at man må ta en del andre hensyn. Overordnet er det en enighet om at «historisk empati handler om å forstå en historisk aktørs perspektiv i denne personens kontekst».⁷¹ I tillegg vil de fleste kunne stille seg bak at historisk empati kan styrke elevenes historiebevissthet, at en person eller en hendelse er et godt utgangspunkt for historisk empati, at kilder og historisk metode er sentralt og at det trengs en bevissthet over ens egen posisjon og kontekst.⁷²

⁶⁹ Weihe 2008: 39

⁷⁰ Barton & Levstik 2004; Endacott 2010

⁷¹ Harnes 2022: 15

⁷² Harnes 2022: 15

I dag regnes historisk empati som en viktig del av historisk tenking, og som en ferdighet som vitner om god historiebevissthet. Likevel er historisk empati et omdiskutert begrep og forskningsfeltet er på mange måter splittet.⁷³ Både når det kommer til definering av begrepet, vektlegging av ulike aspekter og hvordan man skal undervise om og med historisk empati.⁷⁴ Uenighetene baserer seg i stor grad på vektingen mellom en kognitiv og en affektiv dimensjon, og hvor stor plass elevenes følelsesliv bør få spille. Videre vil jeg behandle tre dimensjoner som har blitt stående som viktige prinsipper for historisk-empatisk tenkning ved tidligere empirisk forskning. Dette er den kognitive dimensjonen, den affektive dimensjonen og hvordan elevenes nåtid spiller inn på perspektivtakingen.

2.1.1. En kognitiv kontekstualisering

Tidligere har historisk-empatisk tenkning blitt sett på som en primært kognitiv konstruksjon. Med et kognitivt utgangspunkt er det to ting som står sentralt for historisk empati. Dette er historisk kontekst og historiske kilder. Kontekstualisering innebærer at man kan «veve ulike forhold ved fortida saman til eit heile som ville gje meining i fortida og gjev oss forståing for fortida».⁷⁵ Man må altså ha en forståelse for ulike faktorer som formet deres virkelighet. Det kan for eksempel være politikk, økonomi, felleskap, skikker, trossystemer, teknologi, ressurser og mat.⁷⁶ Stuart Foster presiserer at historisk empati gjennom kontekst er en prosess som fører til at man kan forstå hvorfor fortidens mennesker handlet som de gjorde, ut fra deres forutsetninger og muligheter.⁷⁷ Til grunn for den kontekstuelle forståelsen står arbeid med historiske kilder og bevisførsel.⁷⁸ Kildearbeidet sees på som inngangen til den historiske konteksten, og det er vesentlig at elevene blir kjent med fortiden på dens egne premisser. Undervisningen bør ta utgangspunkt i primærkilder for en god kognitiv kontekstualisering. Dette blir også understreket av historiker Erik Lund som vurderer primærkilder som «nødvendig for at elevene selv skal utvikle empati».⁷⁹

En kognitiv kontekstualisering handler om en forståelse av en historisk person ut fra de ytre faktorene som påvirker et menneskes kontekst. Innad i fagdidaktikken er det enighet om at dette

⁷³ Endacott & Brooks 2014: 41

⁷⁴ Rantala et al. 2016: 324

⁷⁵ Harnes 2021

⁷⁶ Seixas & Morton 2013: 138

⁷⁷ Foster 1999: 19

⁷⁸ Forster 1999: 19

⁷⁹ Lund 2020: 236

er et nødvendig element for å arbeide med historisk empati, og viktigheten av en god kontekstualisering kan ikke bli presisert nok. Foster sier for eksempel at historisk empati

involves an appreciation of historical context and chronology in the evaluation of past events. To empathize, students must be aware of the key events, personalities, and culture of the period under scrutiny. Third, historical empathy is reliant upon a thorough analysis and evaluation of historical evidence⁸⁰. Historical evidence is the engine of history.⁸¹

Man er avhengige av et godt kildearbeid og en forståelse av forholdene rundt individet for å komme med vurderinger for hvorfor en historisk person handlet som vedkommende gjorde. Dette er funn i flere tidligere studier.⁸²

Et premiss for at elevene skal klare kognitiv kontekstualisering er at de har erfaring med analyse og at de behersker arbeid med kilder. Altså at elevene har en god kompetanse i historisk metode. Fra forskning i Finland⁸³ og Sverige⁸⁴ viser funnene at kritiske analyser av historiske kilder og kontekstualisering er noe elever i stor grad sliter med. Dette forklares av Jukka Rantala, Marko van den Berg og Marika Manninen med at man i Finland fortsatt vektlegger den nasjonale grunnfortellingen og at historie fortsatt utøves som et kanoniserende fag hvor kun den store fortellingen blir framstilt som et fasitsvar. I tillegg kan vektingen mellom historisk innhold og historisk metode spille inn. Særlig viser de til at elevene ikke er trent i å ta flere perspektiver ved en historisk hendelse, noe som er vesentlig for en slik inngang til historien.⁸⁵ I tillegg ser man at elevene ikke er vant til å forklare historiske hendelser ut fra enkeltmennesker, men fra større samfunnsstrukturer, og at det er vanskelig for elevene å ta utgangspunkt i mikrohistorie. Rantala, Berg og Manninen fremmer derfor tanken om at hovedutfordringen med kontekstualisering ikke er å forstå kontekst, men å knytte historisk kunnskap opp mot enkeltindivider og deres handlinger.

Dette fant også Helga Bjørke Harnes ved sin studie av historisk empati knyttet til vanskelig historie på ungdomsskoletrinnet i Norge. Hun argumenterte for at Rantala, Berg og Manninens funn i stor grad kan overføres til historieundervisning slik det blir praktisert i norske klasserom, og at elevene trenger en opptrening i en historisk-empatisk inngang til kildene. Hun fant i sin

⁸⁰ Historical evidence forstås her som historisk materiale eller historiske kilder.

⁸¹ Foster 1999: 19

⁸² Wineburg 1999; Endacott & Brooks 2013; Davis 2001; Foster 2001; Nygren & Vikstrøm 2014; Harnes 2022; Rantala et al. 2015; Brooks 2010

⁸³ Rantala et al. 2015; Virta & Kouki 2014

⁸⁴ Nygren & Vikstrøm 2014

⁸⁵ Rantala et al. 2015: 323

doktoravhandling at «det å bevege seg fra primær- og sekundærkilder og ut til kontekst er krevende for elever».⁸⁶ Av spørsmålene elevene stilte var de fleste knyttet til makronivået, og lærerne i hennes forskning tolket dette som at elevene kun så på primærkildene om enkeltindivider som en inngang til en større historie, og ikke et fokusområde.⁸⁷ Elevene skulle også lage et rollespill om historien og her fant hun ut at det var «intuitivt og enklere for elevene å bruke fantasien enn å jobbe systematisk med kontekst».⁸⁸ Tidligere forskning viser altså at kognitiv kontekstualisering er viktig når man jobber med historisk empati, men at det også er en ferdighet som krever mye av elevene. Mange klarer ikke å knytte den historiske personen opp mot det store bildet, mens andre kun fokuserer på makronivået. Det å gå fra kildene og kildens kontekst til den store konteksten, i mitt tilfelle 2. verdenskrig i Norge kan være vanskelig for elevene. Harnes presiserer derfor at læreren må ha en sentral rolle i å sette kildene i historisk kontekst, og vie god tid til kontekstualisering i starten av et historisk-empatisk arbeid.⁸⁹

2.1.2. En affektiv perspektivtaking og innlevelse som utgangspunkt

Affektiv perspektivtaking eller innlevelse handler om å prøve å forstå de indre faktorene som påvirket et fortidig menneske og også hvordan elevene bruker sine følelser og erfaringer for å leve seg inn i reaksjoner, synspunkter og følelser de fortidige menneskene kunne ha. Jason Endacott og Sarah Brooks definerer det som en «consideration for how historical figures' lived experiences, situations, or actions may have been influenced by their affective response based on a connection made to one's own similar yet different life experiences».⁹⁰ Man skal altså prøve å sette seg inn i den fortidige personens følelsesliv og tanker, men også forstå hvordan vårt eget følelsesliv og våre livserfaringer påvirker forståelsen vår av det fortidige menneskets følelser og handlingsrom. Man må klare å se på fortidens mennesker som «human beings who faced very human experiences».⁹¹ Elevene må forstå at fortidens mennesker ikke er statiske, men at de er dynamiske med drømmer, følelser og muligheter på lik linje med oss selv, og at deres handlinger kan ha vært drevet av for eksempel følelsen av skam, skyld, hat eller

⁸⁶ Harnes 2022: 128

⁸⁷ Harnes 2022: 126-127

⁸⁸ Harnes 2022: 148

⁸⁹ Harnes 2022: 28

⁹⁰ Endacott & Brooks 2013: 43

⁹¹ Endacott & Brooks 2013: 43

kjærlighet. Ser man helt bort fra en affektiv dimensjon kan man altså ikke forklare handlinger og tankemåter som er styrt av et menneskes følelser.

Likevel har den affektive dimensjonen skapt en splittelse i forskningsfeltet på historisk empati. Stuart Foster, Richard Van Emden, Erin Bell og Peter Lee og Rosalynn Ashby mener at følelser ikke hører hjemme i en empatisk sfære.⁹² De mener det er umulig å påstå at man forstår et fortidig menneskes følelsesliv.⁹³ På motsatt side mener blant annet Keith C. Barton og Linda S. Levstik, Martyn Davison, Jason Endacott og Sarah Brooks og Helga Bjørke Harnes derimot at følelser er et viktig aspekt av historisk empati.⁹⁴ Å gi fortidens menneskers handlinger kontekstuelle grunner er ikke alltid nok for å forstå deres perspektiv. Hvordan de følte og tenkte spilte en vesentlig rolle på valgene deres og er en stor del av menneskets kompleksitet.⁹⁵ De er til dels alle enige i at man aldri kan forstå et fortidig menneskes følelsesliv. Argumentet er at «det er fysisk umulig å komme inn i en persons hode».⁹⁶ Det den affektive siden likevel vektlegger er at det å *prøve* å forstå menneskets følelsesliv er såpass viktig at man må prøve å sette seg inn i den fortidige personens følelsesliv. Dette bør basere seg på en kontekstuell forståelse og et grundig kildearbeid, men også vår egen forståelse av følelser og hvilke følelser som kan være universelle og spesielle. Det er menneskelig å føle og å la seg selv bli styrt av følelser. Å utelukke den affektive dimensjonen vil derfor fjerne et viktig forklaringsmotiv for den tolkende.

Der kognitiv perspektivtaking har et sterkt fotfeste og lite tvil om sin plass i forskning, møter altså affektiv innlevelse en del motstand. Klasseromsforskning viser likevel at dette er et viktig aspekt av historisk empati. Flere argumenterer for at det er umulig for elevene å ikke ta følelseslivet til aktørene og dem selv i betraktning, og at det affektive heller bør fremmes i undervisningen.⁹⁷ Harnes ble overrasket over hvor stor plass følelser hadde i hennes funn. Hun fant at følelser var til stede for elevene i møte med historie selv om det var intensjon eller ei, at følelser skapte et engasjement og motivasjon blant elevene og at elevenes følelser hadde sitt «opphav i møtet mellom nåtidens moralske verdier og representasjonen av vanskelig historie».⁹⁸ Innlevelse og følelser kan skape en motivasjon til å utforske mer av fortiden, og

⁹² van Emden år; Bell 2009; Lee & Ashby 2001; Foster 1999

⁹³ Rantala et al. 2015: 324

⁹⁴ Barton & Levstik 2004; Davison 2012; Endacott & Brooks 2013; Harnes 2022

⁹⁵ Rantala et al. 2015: 324

⁹⁶ Dversnes 2019: 30

⁹⁷ Harnes 2022; Dvernes 2019; Barton & Levstik 2004; Kohlmeier 2006; Rantala et al. 2015; Endacott 2010 m.fl.

⁹⁸ Harnes 2022: 167

elevene bruker sine følelser når de håndterer kilder enten de blir bedt om det eller ikke. Endacott fant at elever klarte å bruke erfaringer fra deres eget liv til å forklare og forstå vanskelige valg historiske mennesker måtte ta, og at de følelsene kildene vakte i dem økte læringsutbytte.⁹⁹ Susanne Hillmann forsket på elevers møte med videoer av tidsvitner fra Holocaust, og fant at følelser bidro til at elevene forsto omfanget og virkningene av folkemordet.¹⁰⁰ Oppsummert kan den affektive dimensjonen vekke et følelsesmessig engasjement og en motivasjon for elevene fordi det gjør at de historiske personene oppleves nærmere og lettere å kjenne seg igjen i.

Selv om en følelsesmessig innlevelse og tilknytning kan oppleves som positivt, kan det også føre til flere utfordringer dersom det følelsesmessige engasjementet blir for sterkt. Ved tidligere forskning er det det særlig tre fallgruver som er framtreddende; overidentifikasjon, sympati og fantasi. Overidentifikasjon betyr at man *tror* man føler det samme som den fortidige personen, og plasserer seg selv og sine følelser i deres sted. Hillmann presiserte at dette verken var ønskelig eller til hjelp. En historisk hendelse «cannot be experienced by an outsider, no matter how sincere and strenuous the empathizing».¹⁰¹ Man kan aldri vite hva et menneske tenker og føler, verken i nåtid eller fortid. Med sympati er hovedutfordringen at elevene føler med noen fortidige mennesker. Dette kan være en fordel fordi det skaper et engasjement, men som Arja Virta og Elina Kouki blant annet fant, setter dette en stopper for empati med et helhetsblikk på hendelsen, og sentraliserer fokuset til en persons perspektiv.¹⁰² Man blir blendet av sympatien, og klarer ikke ta rasjonelle beslutninger for de andre perspektivene. Med fantasi som utfordring ser man hovedsakelig på hvordan «sterke følelser kan gjøre at elevene ender opp med ensidig innlevelse eller ren fantasi uten historisk kontekst overhodet».¹⁰³ Det kan føre til at refleksjonene blir for fjerne fra den faktiske historiske hendelsen, og at elevene finner opp egne handlingsforløp som passer overens med deres sympati og forståelse, selv om det er i strid med konteksten. I og med at historisk kontekst karakteriseres som vanskelig er dette en stor fallgrube for elevene, og det er derfor viktig å være klar over egne emosjonelle prosesser, og det faktum at man aldri kan vite sikkert hva et annet mennesket har tenkt og følt.

⁹⁹ Endacott 2010: 32

¹⁰⁰ Harnes 2022: 33; Hillmann 2015: 306-307

¹⁰¹ Hillmann 2015: 313

¹⁰² Virta & Kouki 2014: 156

¹⁰³ Harnes 2022: 167

2.1.3. Nåtidsperspektivet: forholdet mellom fortid og nåtid

Et aspekt som alltid vil være gjeldende når man arbeider med historie er hvordan vår samtid spiller inn på våre tolkninger av fortiden. Ved en historisk-empatisk tilnærming vektlegges det å prøve å danne «plausible inferences based on historical context and evidence, drawing on universal human emotions and ideas while maintaining a keen awareness of the cast differences that can lie between now and the past».¹⁰⁴ Vi må med andre ord være bevisst vår egen posisjonaltet, og forstå hvordan vi selv kan være et hinder for å innta ulike perspektiver. Altså at vi forstår hvordan vår egen kontekst og våre emosjonelle responser påvirker våre tolkninger. Thomas Krogh sier at «vår horisont er ikke først og fremst individuell, men delt i fellesskapene vi er en del av».¹⁰⁵ Dette forstås som at våre tolkninger i stor grad er preget av vår egen samtid, og at den generelle forståelsen av for eksempel begreper og narrativ legger føringer for hvordan vi tolker historiske kilder. For å klare å reflektere må man alltid ta seg selv i betraktning og ta på alvor at alt ved den historiske aktøren er forskjellig.¹⁰⁶ Vi må være klar over hvilke begrensninger nåtiden setter for oss som tolkende og utenforstående. Dette kan for eksempel være en distanse i følelser og logikk, endring i moral eller det som blir akseptert i et samfunn. For å gjøre en god empatisk analyse er det derfor viktig å anerkjenne sine egne begrensninger i form av nåtiden og hvem man er.¹⁰⁷

I forskningslitteraturen er det flere fallgruver som presenteres ved forholdet mellom fortid og nåtid. Først og fremst er det en stor risiko for at «fortiden blir unyansert fordømt i lys av nåtiden, særlig når temaet og den store fortellingen er moralsk ladd».¹⁰⁸ Dette fant flere, men de gir ulike forklaringer på hvorfor.¹⁰⁹ Mest gjennomgående var det at elevene var preget av presentisme, konsentrisme, et deterministisk syn på fortiden og en idealisering av vår egen tid og moral. Presentisme går ut på at man bruker nåtidige perspektiver og ideer for å forklare fortiden. Dette kan legge føringer for at man ser på fortidens valg som umoralske, for strenge eller simpelt «dumme». Konsentrisme dreier seg om forståelse av fortidige aktører og samfunn som «mindre klog, mindre lykkelig og mindre sympatisk enn nåtidens samfunn».¹¹⁰ Med en slik inngang til

¹⁰⁴ Seixas & Morton 2013: 144

¹⁰⁵ Krogh 2021: 54-55

¹⁰⁶ Harnes 2022: 24

¹⁰⁷ Seixas & Morton 2013: 143

¹⁰⁸ Harnes 2022: 31

¹⁰⁹ Harnes 2022; Endacott & Brooks 2015; Perikleous 2011; Virka & Kouki 2014; Nygren & Vikstrøm 2014; Rantala et al. 2015

¹¹⁰ Bjerre 2021: 243

kildematerialet er det en kort vei til en idealisering av vår egen tid og moral, og et dømmende syn på fortidens mennesker.¹¹¹

Selv om tidligere forskning viser at forholdet mellom fortid og nåtid er krevende for elevene er det et viktig mål i historieundervisningen som et kjerneelement i LK20. Dette kan spille inn på en del overordnede mål og verdier for skolen, blant annet under medborgerskap, dannelsesaspektet og demokrati. Endacott og Brooks stiller seg positiv til det moralske aspektet ved historisk empati, og hevder at det er positivt i en undervisningssetting fordi det kan fremme elevenes forståelse av rett og galt.¹¹² Harnes mener likevel at «ein dømande ryggmerksrefleks kan vere problematisk», fordi det kan føre til en unyansert historisk forståelse eller rett og slett motarbeide kravet om historisk kontekstualisering fordi vi dømmes ut fra vår tids normer og regler.¹¹³ Et dømmende syn kan avskrive fortidens mennesker som irrasjonelle selv om de handlet rasjonelt ut fra deres kontekst, noe som gir utslag i konsentristiske syn på fortiden. Virka og Kouki opplevde at elevene dømte fortidens deltakere, selv om dette ikke var formålet med undervisningsopplegget, og at det er nødvendig med en diskusjon av moralske og etiske implikasjoner når man arbeider med historisk empati.¹¹⁴ På den andre siden kan det argumenteres for at det i møte med fortiden samtidig «stilles [...] opp et speil mot oss selv som inviterer til en refleksjon om egne fordommer, og vi får utfordret vårt samfunns rådende fortellinger».¹¹⁵ Historisk empati kan derfor være med på å utvikle elevenes tankemåte og få et kritisk syn på egen samtid også.

I klasseromsforskning er det altså et samspill mellom disse tre faktorene som blir sett på som grunnlaget for historisk empati. Essensen i Historisk empati i didaktikken er å forstå fortidens mennesker på dets premisser, ta i bruk kilder, kontekst og ens egen innlevelse for å tolke.

2.2. Historisk empati i læreplanen

LK20, *Fagfornyelsen*, erstattet den gamle læreplanen, LK06, for å «sikre at skolen møter fremtidige kompetansebehov i arbeids- og samfunnslivet».¹¹⁶ Skolen har både et samfunnsoppdrag og et kunnskapsmål i de enkelte fagene. Dette kan sees som overordnede og

¹¹¹ Barton & Levstik 2004: 385

¹¹² Endacott & Brooks 2015: 43

¹¹³ Harnes 2022

¹¹⁴ Virka & Kouki 2014: 156

¹¹⁵ Harnes 2022: 25

¹¹⁶ NOU 2015: 8: 8

et fagspesifikke mål. De overordnede målene kommer fram ved utredningen av *Framtidens skole* og den overordnede delen av LK20. Dette kan kalles den fagoverskridende kunnskapen, da dette baserer seg på kompetanse, metoder og verdier som gjelder på tvers av fagene. Samtidig er det en fagspesifikk kunnskap som kommer fram gjennom læreplanen for det enkelte faget, og hvilke kjerneelementer og kompetansemål som er viet plass. Videre vil jeg vise til hvilke mål og verdier som blir vektlagt i historiefaget, og se på hvordan læreplanen legger opp til undervisning med og i historisk empati. Det tas utgangspunkt i læreplanen for VG3, da dette er den gjeldende læreplanen for den didaktiske analysen i kapittel 4.

2.2.1. Fagspesifikke mål og verdier

Tidligere har historieundervisningen hatt et tradisjonelt kunnskapsorientert syn med fokus på bredde og ofte med innslag av kanoniserende kunnskapsinnhold.¹¹⁷ I dag anses historie som et viktig fag for «kultur- og samfunnsforståelse, danning og identitetsutvikling».¹¹⁸ I fagfornyelsen presiseres det at målet med historiefaget er historiebevissthet og en tilegnelse av historisk metode.¹¹⁹ Historiebevissthet handler om at elevene skal klare å se seg selv som historieskapte og historieskapende med en forståelse av hvordan fortid, nåtid og framtid henger sammen.¹²⁰ Flere grep har blitt tatt for at dette skal få et større fokus i skolefaget. Først og fremst gjennom færre og mindre spesifikke kompetansemål for å fremme dybdelæring og innføringen av kjerneelementer som baserer seg på historisk metode og historiebevissthet. Faget er i dag strukturert etter fire kjerneelementer: Historiebevissthet; utforskende historie og kildekritisk bevissthet; historisk empati, sammenhenger og perspektiver; samt mennesker og samfunn i fortid, nåtid og framtid.¹²¹

Kjerneelementene blir regnet som fagets bærende ideer og verdier.¹²² Slik kjerneelementene er organisert dreier de tre første kjerneelementene seg om historisk tenkning og metode, og de tar alle for seg nøkkeltbegreper som kildegransking, årsak, perspektiv og kontinuitet og endring.¹²³ Her ligger fokuset på tenkemåter, prosedyrer og metoder for å opparbeide historisk bevissthet og trene opp tolkningsevnen. Prosedyrekunnskaper omtales ofte som vite hvordan-kunnskaper, og handler om hvordan man for eksempel kan bruke verktøy som historisk empati eller

¹¹⁷ Marthinsen & Rogne 2021

¹¹⁸ Utdanningsdirektoratet 2020: 2

¹¹⁹ Kunnskapsdepartementet 2018

¹²⁰ Utdanningsdirektoratet 2020: 2

¹²¹ Kunnskapsdepartementet 2018

¹²² Lund 2020: 63

¹²³ Utdanningsdirektoratet 2020: 2-3

kildekritikk for å få en bedre historisk forståelse.¹²⁴ Det fjerde kjerneelementet derimot viser til hvilken vite at-kunnskap, den realhistoriske kunnskapen som vektlegges i historiefaget. Utelukkende vite at-kunnskap regnes ikke som kunnskap, men informasjon eller fakta. Det er først når man tar i bruk vite hvordan-kunnskap at man får en historisk bevissthet og kan omdanne informasjonen til kunnskap.¹²⁵ Hvilken historisk informasjon som skal vektlegges i skolefaget kommer fram gjennom fem store spørsmål:

Hvordan har mennesker skaffet seg mat og livsgrunnlag og skapt og fordelt rikdom og ressurser? Hvordan har mennesker organisert seg i samfunn? Hvordan har mennesker kommunisert og møtt andre mennesker? Hvordan har mennesker både skapt, levd med og løst konflikter, men også klart å leve fredelig? Hvordan har mennesker blitt definert, hvordan har de definert seg selv, og hvordan har de oppfattet sin plass i verden?¹²⁶

Dette er relativt åpne spørsmål som legger opp til at læreren i større grad har frihet til å velge ut hvilket historisk innhold som skal brukes for å opparbeide en større historisk tenkning og vite hvordan-kunnskaper. Det trekkes både fram kunnskap som framhever de store linjene og utviklingene, samtidig som det åpner opp for en mikrohistorisk inngang til historien hvor man kan ta utgangspunkt i et enkelt menneske eller en enkelt hendelse. Basert på kjerneelementene rommer historiefaget mye, og det er i større grad enn tidligere opp til faglærer å velge hva som skal bli vektlagt i undervisning.

2.2.2. Historisk empati i historiefaget

I historiefaget er historisk empati framtreddende gjennom kjerneelementet historisk empati, sammenhenger og perspektiver. Det er en av kjerneelementene hvor elevene skal arbeide med vite hvordan-kunnskap, og trene opp deres forståelse av metode og historisk tenkning. I kjerneelementets beskrivelse står det at

Elevene skal kunne vurdere sammenhenger mellom handlinger, hendelser og fenomener i fortiden og forstå at ulike ståsteder påvirker hvordan fortiden forstås og framstilles. De skal kunne vurdere mulige årsaks- og virkningsforhold i fortiden og hvorfor systemer og fenomener forandrer seg eller er stabile. Elevene skal kunne forstå menneskers utfordringer og handlinger i fortiden. Samtidig skal de også forstå at den historiske utviklingen ikke var forutbestemt, men et resultat av menneskers valg og prioriteringer.¹²⁷

¹²⁴ Lund 2020: 62

¹²⁵ Lund 2020: 19

¹²⁶ Utdanningsdirektoratet 2020: 3

¹²⁷ Utdanningsdirektoratet 2020: 3

Dette er et kjerneelement som rommer flere ulike aspekter innenfor historisk tenkning. Man skal klare å se sammenhenger mellom utviklingstrekk i historien og vurdere hvilke valg som har ligget bak en beslutning eller en handling. Man skal klare å få en forståelse for større strukturer og samfunnsorganiseringer uten presentisme, altså man skal prøve å forstå fortiden på fortidens premisser. I tillegg skal man se enkeltindividet som en aktør og forstå at det er menneskers valg som ligger bak beslutninger og handlinger. Man skal klare å se på menneskene som dynamiske og komplekse individer, og ikke som statiske «roller». Kjerneelementet tar for seg store utviklingslinjer og sammenhenger, årsaks- og virkningsforhold og menneskers utfordringer og handlinger. Man er innom sammenhenger, ulike ståsteder, årsaks- og virkningsforhold, kontinuitet og endring, menneskers utfordringer og handlingsrom.

Det som er kritikkverdig er at historisk empati, som er et relativt nytt begrep å bruke i undervisningskontekst¹²⁸ ikke defineres tydelig i læreplanen. Føringsdokumentet for historieundervisning legger altså ikke føringer i hvordan man skal bruke og definere historisk empati. Ut fra beskrivelsen av kjerneelementet er det vanskelig å si hva som legges i begrepet og det kan derfor føre til at historisk empati blir operasjonalisert på svært ulike måter og i ulike grader i norske klasserom. Dette blir kun forsterket ved at kjerneelementet består av tre sentrale begreper; historisk empati, sammenhenger og perspektiv. Skal disse vurderes som tre separate ting eller brukes de om hverandre? Slik jeg tolker det ut fra beskrivelsen av kjerneelementet tar de for seg ulike punkter. Sammenhenger kan knyttes til de store utviklingslinjene og den større konteksten, men også evnen til å se sammenhengen mellom makro- og mikrohistorie. Perspektiver og historisk empati virker å være tettere knyttet sammen, og jeg tror perspektivtaking skal brukes som redskap for å arbeide med historisk empati. Altså at man skal sette seg inn i ulike perspektiver for å forstå menneskers tanker, valg og handlinger, og klare å se på fortiden som en samtid med reelle konsekvenser og med mange mulige utfall.

Ut fra denne forståelsen er det flere av kompetansemålene for historiefaget VG3, som legger opp til at man skal arbeide med historisk empati.

- Utforske en historisk person og diskutere hans eller hennes tenkning, handlingsrom og valg i lys av samtiden han eller hun levde i.
- Sammenligne ulike framstillinger av en hendelse og reflektere over at historiske framstillinger preges av opphavspersonens ståsted og kontekst utforske menneskers handlingsrom og valgmuligheter i konfliktsituasjoner og vurdere konsekvenser av valgene de har tatt.

¹²⁸ Begrepsbruket er nytt, men som blant annet Hatlen viser til har dette lenge vært en av de «tause kunnskapene i historiefaget» Hatlen 2020: 147

-Analysere hvordan framstillinger av fortiden har blitt brukt i Norge for å skape nasjonal identitet og drøfte hvilke virkninger dette har hatt for ulike grupper.¹²⁹

Kompetansemålene er relatert til kontekstualisering av situasjoner og å forstå hendelser og personer ut fra deres samtid. Ved det første kompetansemålet blir det relevant å innta fortidige personers perspektiv for å prøve å forstå fortiden, og fortidens personer, på dens premisser. For det andre kompetansemålet blir det også aktuelt å sette seg inn i hvordan hendelser og mennesker kan ha blitt framstilt ulikt, og hvordan vår egen samtid og opphavspersonens samtid kan påvirke tolkningene og framstillingen av et menneske eller en handling. Det siste kompetansemålet kan brukes for å se hvordan ulike mennesker blir framstilt og hvordan deres identitet eller handlinger påvirket deres livssituasjon. Dette blir særlig aktuelt ved undervisningsopplegget om tyskerjenter. Altså en minoritet i det norske samfunnet som brøt med den nasjonale framstillingen av Norge under krigen.

2.3 Empati som historiefaglig metode

For å argumentere for at empati er et viktig redskap innenfor historiefaglig metode vil jeg ta utgangspunkt i tendenser til empatisk tenkning i et utvalg metodebøker. Det skal sies at begrepet empati ikke blir brukt i noen av metodebøkene, men det betyr ikke at empati ikke er til stede i metodebøkene.¹³⁰ For å oppsummere hva som menes med historisk-empatisk tenkning fra historiedidaktikken ser vi at målet er å prøve å forstå et fortidig menneskes situasjon og handlinger på dets premisser. Når man tenker empatisk er målet å forstå et menneske så godt det lar seg gjøre ut fra de kilder som er tilgjengelige. Man anerkjenner at man aldri kommer på innsiden av et menneskes tanker og følelser, men man må bruke kontekst, sin evne til innlevelse og eget følelsesliv til å prøve å forstå hvorfor noen handlet slik de gjorde. Det handler med andre ord om å prøve å forstå fortiden på fortidens premisser.¹³¹ Et viktig prinsipp er å være klar over at man er fra en annen tid, og at fortiden er så fjern som et fremmed land. Det er derfor viktig å ha et åpent sinn og ikke dømme fortidens mennesker ut fra vår samtid. Disse tankene blir nok av mange historikere tatt som en selvfølgelighet, og det er kanskje derfor ordet empati

129 Utdanningsdirektoratet 2020: 6-7

130 Med unntak av boken *Grunntrekk i historieforskningens metodelære* av Ottar Dahl. Her blir det tyske ordet for empati, *empathie*, brukt en gang for å vise til at historikere tar utgangspunkt i sin psykologiske intuisjon, innfølelse, for å komme med forklaringer og hypoteser til historiske spørsmål. Dahl 1967: 90

¹³¹ Dette blir nevnt som et ønske med all historisk forskning av Kaldal 2002; Kjeldstadli 1999; Dahl 1967; Melve & Ryymin 2018

ikke blir brukt i metodebøkene, men jeg vil likevel argumentere for at historisk empati er et sentralt redskap for historisk tenkning.

Metode defineres som «en beskrivelse av hovedmomenter i den historiske forskningsprosessen».¹³² Det som avgjør valg av metode er spørsmålene man ønsker svar på.¹³³ Her ønsker jeg å vurdere perspektiver. Perspektiver brukes synonymt til empati av blant annet Peter Seixas og Tom Morton. Empati er et redskap for å sette seg inn i perspektiver. Det er allment kjent at historikere støtter seg på begrepsapparater, metoder og teorier fra andre forskningsfelt avhengig av hva man ønsker å utforske.¹³⁴ Å låne begrepet empati fra psykologien kan derfor være et godt verktøy for å forstå fortidige mennesker på. Det er altså et begrep som legger føringer for den tolkendes tankeprosesser og analyser. Da Peter Gay utforsket ulike måter å skrive historisk på konkluderte han med at «emotional empathy that is irrelevant to other scientist is a quality [the historian] must patiently cultivate».¹³⁵ Han sammenlignet en historikers arbeid med en psykologs psykoanalyse hvor man konstant søker en nærhet og forståelse, samtidig som man har en mental og emosjonell avstand til pasienten. Psykologen må trenge gjennom pasientens dypeste hemmeligheter, men vil samtidig være en fremmed for pasienten ut livet.¹³⁶ Det samme komplekse forholdet har en historiker til det historiske materialet hun ønsker å utforske. Dersom man ønsker å forklare historiske menneskers intensjoner, handlinger og omstendigheter må man sette seg inn i personens ståsted. Peter Lee støttet Gay og presiserte at «without it history cannot begin».¹³⁷

Det er kildearbeidet som hovedsakelig skiller historisk metode fra andre vitenskaper. Ottar Dahl deler kildegranskingen inn i fire grupper; opphavsbestemmelse, kildeobservasjon brukbarhetsbestemmelse og innholdsbestemmelse.¹³⁸ Opphavsbestemmelse og kildeobservasjon dreier seg om å vurdere kildens tilknytning til en fortidig virkelighet, ved å undersøke blant annet opphavssituasjon, hensikt og tekniske forhold. Dette er avgjørende for å bestemme en kildes troverdighet.¹³⁹ Om man ønsker å svare på spørsmål knyttet til perspektiv

¹³² Dahl 1967:14

¹³³ Dahl 1967: 13

¹³⁴ Her brukes psykologien som eksempel, men flere begreper fra sosiologi og etnografi gjør seg også gjeldende her. Særlig begreper knyttet til menneskers sosiokulturelle virkelighet slik som aktører, ytre atferd, handlingsorienteringer, symboler, orienteringselementer og materiell verdenen. Se Dahl 1967: 24-27 eller Berger & Luckmann 2018.

¹³⁵ Retz 2018: 3

¹³⁶ Retz 2018: 3

¹³⁷ Retz 2018: 2

¹³⁸ Dahl 1967: 52

¹³⁹ Dahl 1967: 53

blir innholdsbestemmelse og brukbarhetsbestemmelse viktig. Brukbarhetsbestemmelse er en kritisk vurdering av hva historikeren kan bruke kilden til. I dette tilfeller blir det derfor hvilke perspektiv som kan tolkes ut av kilden. Innholdsbestemmelse sees som den tolkende dimensjonen til talende kilder.¹⁴⁰ Her vurderes normative, pragmatiske, semantiske og emosjonelle elementer, slik som opphavsmannens og andres holdninger, samråd med samtidstankegangen og nedskrivelsessituasjon. For å oppnå dette vektlegger Dahl flere aspekter innenfor det å tenke empatisk. Først og fremst mener han at «forskeren får her spesielt bruk for sin logisk-analytiske og psykologiske evne, sin språk-følelse, sin evne til å «leve seg inn i» kildens tankegang og de forutsetninger den bygger på».¹⁴¹ Dahl viser til at historikeren må bruke sin innlevelsessevne, sin empatiske evne, for å forstå kildematerialet og fortidige mennesker. Videre sier han at historikeren må ha en «omfattende fortrolighet med tidens måte å tenke på» og at vi ikke kan «tolke ut fra våre egne umiddelbare forutsetninger».¹⁴² Både den affektive, kontekstuelle og nåtidsdimensjonen er altså til stede i hans presentasjon av tolkning av historiske kilder.

Videre ser vi at historie først og fremst blir sett på som et hermeneutisk fag, et tolkende fag. Det er ikke bare ved kildematerialet men også gjennom de historiske framstillingene at empati kan være framtreddende. Innenfor hermeneutikken blir det å se de historiske menneskene innenfra, altså å tolke dem og søke etter deres hensikter og mål sett på som essensielt.¹⁴³ Ingar Kaldal mente målet med historisk arbeid er å få en meningsforståelse. Han viser særlig til hvordan Gadamer sine tanker kan bruke empati som metode. Han mener at vi ikke kan forstå kilder og fortidens opprinnelige intensjoner, «fordi ei kvar tolking- og kvar tolkar- ber uutsetteleg preg av tida som har gått, og av det tolkaren si tid byr på av kunnskap og forståing».¹⁴⁴ De tolkningene og funnene en historiker gjør må møtes i en slags sammensmelting mellom horisonten fortid og nåtid. «tolkinga blir da å samanfatte noe som ikkje har vore samanfatta, til noe nytt».¹⁴⁵ Det er på dette planet sannheten, vitenskapeligheten, ligger. Det historiske arbeidet ansees som en rekonstruksjon av fortiden, og den framstillingen historikeren danner er ikke fortiden eller sannhet, men en ny tolkning av det historiske materialet fra fortiden.¹⁴⁶ Kravet ved slik forskning blir «ikkje at tolkinga skal stemme over

¹⁴⁰ Talende kilder er skriftlige eller språklige kilder som har en hensikt å formidle informasjon.

¹⁴¹ Dahl 1967: 65-66

¹⁴² Dahl 1967: 66

¹⁴³ Kjeldstadli 1992: 114-117

¹⁴⁴ Kaldal 2002: 43

¹⁴⁵ Kaldal 2002: 43

¹⁴⁶ Retz 2018: 9

eins med noe som har vore, men at ho skal ha noe nytt å seie, og gjere oss i stand til å sjå noe med nye auge».¹⁴⁷ Disse tolkningene tar utgangspunkt i kontekst og historiske fakta, men historikeren må også bruke sin evne til innlevelse for å sette dette sammen til en meningsbærende historisk tekst.

Siden kildegranskingen hovedsakelig sikter mot «å plassere kildene entydlig i forhold til de problemene vi undersøker» vil også historikerens evne og bevissthet rundt innlevelse være viktig.¹⁴⁸ Empati er derfor også til stede ved kritikk av historikerens subjektivitet. Christian Erslev mente den viktigste kildekritikken man gjorde var den som var rettet mot en selv. Man må forstå at «hver enkelt er et Barn af sin Tid».¹⁴⁹ Med dette mener han at enhver historiker er formet av sin tids ideer, sin tids mentalitet, opplevelser og kontekst. Man må altså være bevisst sin egen nåtid, da dette legger føringer for vår historiske oppfattelse. I tillegg viser han til at en historikers viktigste utgangspunkt for å vurdere fortidens mennesker er seg selv; «Kun ud fra sine egne sjælelige erfaringer kan Historikeren naa at forstaa og gengive Fortidens Mennesker, deres Tankeliv og deres Følelser».¹⁵⁰ Sine egne sjælelige erfaringer forstås her som forfatterens tankeprosesser, erfaringer og indre liv. Dette legger føringer for historikerens evne til å sette seg inn i fortidige menneskers perspektiv. For å klare å komme med troverdige og sannsynlige hypoteser, altså for å gjøre menneskeskildringene vitenskapelige må historikere basere sine tolkninger på sin menneskeforståelse og selverfaring.¹⁵¹ Historikeren må likevel passe på å «holde sine fantasier i stramme tøyler».¹⁵² Dette tolkes som at historikeren må klare å knytte sine hypoteser og vurderinger opp mot kontekst, og finne en gyldighet i historiske fakta. Disse tankene er også til stede i flere metodebøker.¹⁵³

2.4. Min forståelse og bruk av historisk empati

«Historisk empati er en viktig del av historisk tenkning som gjør at vi forstår både fortiden og historikerens prosess bedre».¹⁵⁴ Min forståelse av historisk empati er at formålet er å få en mest

¹⁴⁷ Kaldal 2002: 43

¹⁴⁸ Dahl 1967: 67

¹⁴⁹ Erslev 1911: 48

¹⁵⁰ Erslev 1911: 45

¹⁵¹ Erslev 1911: 25 Selverfaring er en forståelse av sin egen mentalitet og karaktertrekk i forhold til andre mennesker, se dansk ordbok.

¹⁵² Erslev 1911: 44

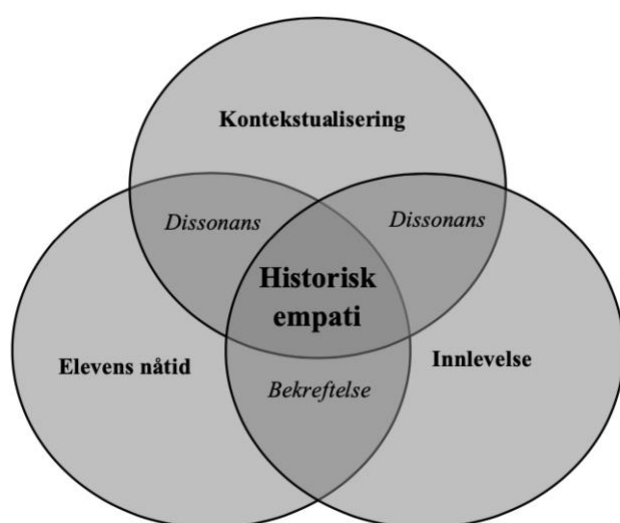
¹⁵³ Dahl bruker ordet psykologiske antagelser eller grep slik empati blir brukt her. Psykologiske grep anses som historikerens evne til å forstå følelser, motiver, oppriktighet, verdiengasjement, ensidighet i fordelingen av sympatiske og antipatiske egenskaper eller handlinger blant de opptredende m.m. Historikeren må spille på sin psykologiske evne, sin empati, for å tolke kildene. Dahl 1967: 71-73.

¹⁵⁴ Hatlen 2020: 161

mulig nyansert forståelse av hvorfor mennesker handlet og tenkte slik de gjorde. For å oppnå dette må man derfor ta hensyn til både de ytre faktorene i et menneskes liv, kontekst, og de indre faktorene, menneskets følelsesliv. Her er det viktig å ha en forståelse av hvilke tolkninger man baserer på historiske fakta fra kilder, og hvilke tolkninger man baserer på egne følelser og innlevelse. Det er først når man knytter følelsesaspektet opp mot kontekst at det får en legitimitet. I tillegg må vi forstå at vi er preget av vår tid og at våre tolkninger er preget av vår forståelse og våre synspunkt. Dette er en viktig og krevende del av arbeidet med historisk empati, og det er viktig at man er kritisk både til kildegrunnlaget og til seg selv og sin posisjonaltet. Dette er noe man må ta forhold til både som historiker og elev.

Historisk empati som tankemåte har vært til stede «siden historismens dager», men det blir sjeldent definert eller poengtert.¹⁵⁵ For å gjøre begrepet lettere å forholde seg til har jeg derfor valgt å ta utgangspunkt i en modell. Jeg stiller meg bak retningen i forskningsfeltet som mener at historisk empati er forstått som perspektivtaking gjennom kontekstualisering og innlevelse.¹⁵⁶ Det å tenke historisk-empatisk skjer i et samspill mellom kontekst, innlevelse og nåtid, og både den kognitive og affektive dimensjonen påvirker våre tolkninger. Harnes presenterer i sin doktoravhandling en norsk modell for historisk-empatisk tenkning. Den er videreutviklet fra tidligere forskning, og særlig har Endacott og Brooks modell fra 2013 lagd føringer for de ulike dimensjonene.¹⁵⁷ Den nye modellen er tilpasset undervisning i norske klasserom etter LK20, og det er derfor denne som vil brukes i min egen analyse:

Figur 1: Modell for historisk empati

Kilde: Harnes 2022: ix

¹⁵⁵ Hatlen 2020: 161; Retz 2018: 74

¹⁵⁶ Harnes 2022: 5

¹⁵⁷ Endacott & Brooks 2013: 44

I denne modellen forstås kontekstualisering som ferdigheter knyttet til historisk metode og en forståelse av historisk kontekst. Elevene må arbeide utforskende med kilder for å sette seg inn i en annen tid. Med innlevelse menes å bruke egne erfaringer og emosjonelle responser for å prøve å forstå hvordan det kunne ha opplevdes å leve innenfor en gitt historisk kontekst.¹⁵⁸ Ved elevenes nåtid må man ta hensyn til hvordan elevenes samtid og deres «kunnskaper, erfaringer, overbevisninger og følelser» påvirker deres vurderinger av fortidens mennesker handlinger og tanker.¹⁵⁹ Det er i møtet mellom disse, her beskrevet som *dissonans*, at det er rom for historisk-empatiske analyser. Her må man klare å knytte sine førforståelser og refleksjoner opp mot historisk kontekst for å komme med legitime vurderinger av fortidens mennesker. Dette er en krevende prosess, og kan også føre til at flere går i fallgruver som å tenke presentisk, overidentifikasjon eller manglende forståelse av kontekst. Disse utfordringene, og særlig fjernheten fra konteksten kan igjen føre til at den tolkende sine fantasier blir *bekreftet* og at de dømmer historiens mennesker i stedet for å prøve å forstå dem.

Jeg bruker modellen som en forklaring for hvordan jeg analyserer historisk-empatisk ved min realhistoriske dokumentanalyse. Her ser man hva som åpner opp muligheter for å tenke empatisk, og hva man må ta høyde for, for å komme med slutninger for de ulike perspektivene. Man kan aldri vite med sikkerhet hvordan fortiden utspilte seg og hva de ulike aktørene tenkte eller følte, men som vist ovenfor er historie et tolkende fag, og med et kritisk kildearbeid, en forståelse av sine egne svakheter og en forståelse av kontekst kan man komme med logiske tolkninger.¹⁶⁰ Historiske framstillinger er ikke fortellinger om sannheten og fortiden, «men tolkninger av fortiden fra ulike synsvinkler, som alltid er preget av historikerens samtid».¹⁶¹

Målet videre i oppgaven er å framstille en analyse som baserer seg på den historiske konteksten og det tilgjengelige kildematerialet hvor jeg viser en mulig tolkning av fortidens aktørers følelser og avgjørelser ut fra perspektivtaking. Utfordringen blir å legge fra seg nåtidsperspektivet og egne følelser. Det skal heller ikke legges skjul på at jeg sympatiserer med tyskerjentene, og dette kan være med på å forme mine tolkninger, da det er vanskelig å holde seg helt verdinøytral. Disse forholdene ligger bak min analyse av kildematerialet i kapittel 3. I

¹⁵⁸ Harnes 2022: 2

¹⁵⁹ Harnes 2022: 2

¹⁶⁰ Seixas & Morton 2013: 142

¹⁶¹ Bøe & Ekle 1980: 11

kapittel 4 vil jeg ta opp modellen igjen for å se på hvordan elevene forholder seg til nåtid, innlevelse og kontekst, og hvilke forbehold de tar når de inntar ulike historiske perspektiver.

Kapittel 3. Hvordan ble tyskerjentene og deres handlinger vurdert av dem selv og av omgivelsene rundt dem?

Formålet med kapittelet er å få fram de mangfoldige omgivelsenes vurderinger av to tyskerjenter. Kari Hannevold og Hanna Ljostveit var 16 år gamle da krigen startet. «De kom fra nasjonalt sett meget gode hjem».¹⁶² I starten av okkupasjonen fortalte Hanna at de var med på den passive demonstrasjonen med å gå med norske flagg i kåpene sine og at de «drepte tyskerne med blikket sitt» hver gang de så dem.¹⁶³ I starten av okkupasjonen gikk jentene fortsatt på skolen. De studerte for å bli barnepleiersker, og de ble omtalt som to erteris og hverandres eneste venninne.¹⁶⁴ De gjorde det meste sammen, og det ble også tilfellet da de ble oppsøkt av sjefen for Sikkerhetspolitiet i Larvik, Hermann J. Wernisch. Dette skjedde i juni 1944, og utover høsten skulle jentene få ulike, men tette relasjoner til hver sin tysker.

For Hanna ble det en stormende forelskelse, mens Kari ble en av mange elskere og forholdet var drevet mer av festing og eventyr. Utviklingen av forholdene ble tett fulgt opp av motstandsbevegelsens avlyttinger av Sikkerhetstjenesten, SD, i Larvik, gjennom Famagruppen. Grunnet avlyttingene fikk motstandsbevegelsen god kontroll over jentenes relasjoner, og det var denne informasjonen som skulle føre til jentenes bortføring til Sverige. Den 23. desember 1944 ankom de Kjesäter mottaksleir med anklager om angiveri og romantiske relasjoner til tyskere. De ble holdt i varetekt og deretter internert i Sverige fram til august 1945. Da ble det opprettet en sak mot dem i landssviksoppgjøret. Først i november 1946 ble saken deres henlagt av norske myndigheter, og de kunne gå tilbake til et vanlig liv. I hvert fall så normalt det kan bli etter en svartmaling i offentligheten og en stor rykteflom i hjembyen.

I dette kapittelet blir kildematerialet presentert med mine tolkninger som grunnlag for en historisk-empatisk analyse. Jeg vil knytte jentenes historie opp mot en større kontekst og prøve å sette meg inn i de ulike aktørenes handlingsrom og følelsesliv så godt dette lar seg gjøre uten å dømme fortidens mennesker. Mye av den historisk-empatiske tenkningen er tankeprosesser

¹⁶² Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 03.12.1944. Kl. 11.55-12.15. Samtale mellom Hanna og Friedrich.

¹⁶³ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 03.12.1944. Kl. 11.55-12.15. Samtale mellom Hanna og Friedrich.

¹⁶⁴ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Rapport 13.12.1944 av M3. Famas arbeid med sak i forholdet: Hanna Ljostveit- Fritz Friedrich, Sicherheitspolizei, Larvik og Kari Hannevold – Herman Wernisch, Dienstelleiter der S.P., Larvik.

historikeren selv gjør, og disse tankeprosessene vil ikke være til stede i teksten, men ligge bak framstillingen i kapittelet. Det vil være noe skjevdeling i representasjonen av de to jentene, da det er et større kildemateriale på Hanna Ljostveit enn Kari Hannevold. Av tyskerjentene vil fokusert derfor ligge på Hanna. I kildematerialet er det mange ulike perspektiver og personer som er representert, men grunnet oppgavens omfang vil perspektivene og framstillingen begrenses noe.

Kapittelet er strukturert kronologisk og jeg vil først se på hvordan forholdene utviklet seg, og hvordan jentene ble vurdert i Larvik. Her vil fokuset ligge på jentenes perspektiv, lokalbefolkningen og familien til Hanna. I neste delkapittel vil jeg analysere avhørene gjort av famagruppen i Norge og av norske myndigheter i Sverige, for å illustrere hvordan jentene og deres handlinger ble vurdert av avhørerne. Neste delkapittel tar for seg hvordan myndighetene vurderte jentene gjennom korrespondanse i første halvdel av 1945, og dette blir særlig illustrert gjennom spørsmålet om forsvarlig sikring av jentene. Til sist vil jeg kort vise hva som skjedde med jentene etter krigen.

3.1 Hvordan ble forholdet vurdert av tyskerjentene og omgivelsene i Larvik?

For å vurdere hvordan forholdet ble ansett av mennesker i samtiden, må vi først ha en forståelse av hvem jentene hadde et forhold til. Kari Hannevold hadde et forhold med Hermann J. Wernisch, sjef for SD- Sicherheitsdienst Aussendienststelle Larvik (Den tyske Sikkerhetstjenestes kontor i Larvik). Han var «Oberstcharführer i SS», og blir beskrevet som en strategisk men moderat mann, som «alltid var ute etter lederne i Milorg».¹⁶⁵ For han var de øvrige medlemmer uinteressante, og han var kjent for å vente lenge før han arresterte motstandsmenn.¹⁶⁶ «Det er også belegg for å hevde at Wernisch holdt sin beskyttende hånd over et par milorgledere på høyere plan da han visste at oversendelse til Oslo ville bety dødsdom».¹⁶⁷ Han ble kritisert for å ikke gripe inn ofte nok og for å være for lite brutal. Dette og en lengre periode med sykdom førte til at han «ble flyttet til en underordnet stilling ved Hovedkontoret på Victoria Terrasse i Oslo i februar 1945».¹⁶⁸ Fritz Friedrich derimot fungerte som nestsjef i Sikkerhetstjenesten kontor i Larvik. Han arbeidet «mer på kontoret og har blandt

¹⁶⁵ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. NHM123 Gestapohuset-oversikt. Uten dato.

¹⁶⁶ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. NHM123 Gestapohuset-oversikt; Sørli & Dyrhaug 1984: 106

¹⁶⁷ Sørli & Dyrhaug 1984:111

¹⁶⁸ Sørli & Dyrhaug 1984: 111

annet med fanger, gisler etc. å gjöre».¹⁶⁹ Det står lite i kildene om hans metoder og arbeid, men han blir beskrevet som hyggelig og han snakket godt norsk.¹⁷⁰

Sikkerhetstjenesten i Larvik hadde som hovedoppgave å samle inn opplysninger og overvåke lokalsamfunnet. De var underlagt Sikkerhetspolitiet i Oslo, og rapporterte månedlig om «alt som kunne skade Tysklands interesser i Vestfold».¹⁷¹ Aksjoner i området ble styrt av statspolitiet i Oslo, men Friedrich og Wernisch kunne bli bedt om å bli med.¹⁷² Hovedkilden til Sikkerhetstjenestens aktiviteter er avlyttinger av kontorene deres i Larvik. I perioden 8. juni 1944 til 8. mai 1945 avlyttet Famagruppen Sikkerhetspolitiets telefonlinje døgnet rundt. Famagruppen var en undergruppe i Milorgs distriktsledelse D15. Gruppen besto av ni personer fra Larviksområdet. Formålet var å holde motstandsbevegelsen underrettet på tyske affærer og å varsle nordmenn i fare. Etter krigen ble dette en av de viktigste bevisene ved landssviksaker i Vestfold og Telemark. Famagruppen skrev rapporter av alle telefoner inn og ut av kontoret. Dette gjaldt også private telefonsamtaler, og man hadde derfor en god oversikt over hvem som hadde sosialisert seg med tyskerne i Larviksområdet. Blant disse var både vennskapelige og romantiske forhold. Wernisch, var særlig kjent for å ha mange elskere, selv om han hadde både kone og barn hjemme i Østerrike.¹⁷³ Men også de tre andre tyske funksjonærene møtte og festet med norske kvinner og menn.¹⁷⁴ I avlyttingsrapportene er det stadig registrert at norske kvinner ringte inn for å snakke med en av de ansatte i Sikkerhetspolitiet.

I siste halvdel av 1944 var det særlig to jenters navn som skulle gå igjen i telefonavlyttingene, Kari Hannevold og Hanna Ljostveit. De brukte flere kodenavn, og det tok derfor tid før Famagruppen skjønnte hvem jentene var. Kari Hannevold kom fra en familie i Tjølling som ble ansett som «gode nordmenn». Hun hadde en bror som hadde vært aktiv i en kommunistisk motstandsgruppe, og han delte blant annet ut illegale aviser på arbeidsplassen sin.¹⁷⁵ Hanna Ljostveit var datteren til sogneprest Kristian Ljostveit. Han var en aktiv og respektert motstandsmann som kjente til store deler av den illegale virksomheten i Vestfold og

¹⁶⁹ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. NHM123 Gestapohuset-oversikt, uten dato.

¹⁷⁰ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 12.12.44 kl. 13.27-14.30. Samtale mellom Hanna og Friedrich.

¹⁷¹ Sørli & Dyrhaug 1984: 111

¹⁷² Lønneberg 2014: 7

¹⁷³ Lønneberg 2014: 8

¹⁷⁴ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Rapport av Axel Baumann, MI. IV. Stockholm til FO. IV 20.01.1945

¹⁷⁵ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Rapport fra Gunnar Hannevold om Hanna og Kari, 12.03.1945

Telemark.¹⁷⁶ I tillegg hadde han ved flere anledninger uttalt offentlig hva han mente om den tyske okkupasjonen, blant annet i en radiosendt preken 11. februar 1941 hvor hans nasjonale holdninger kommer tydelig fram.¹⁷⁷ Jentenes familiebakgrunn er en av hovedårsakene til at forholdene ble ansett som risikabelt.

Jentene hadde første kontakt med tyskerne rundt Sankthansaften i 1944.¹⁷⁸ Hannas familiehjem lå bare noen meter fra Sikkerhetspolitiets kontor, og det hendte ofte at tyskerne spaserte utenfor. En sommerkveld hvor Hanna var hjemme alene med Kari, spaserte Wernisch forbi. Han stoppet ved gjerdet og begynte å prate med jentene. De hadde stått ute i hagen og pratet en stund, før han sa at de skulle ringe han senere. I avhør fortelalte jentene at de så på dette som ufarlig og spennende, og de ble med på en hyttetur med Wernisch og Friedrich noen dager senere.¹⁷⁹ I løpet av sommeren møttes de med jevne mellomrom.

I starten var de for det meste sammen alle fire og dro på diverse utflukter. Det kunne være kjøreturer, en dag ved sjøen, på hytta til Kari eller til tyskernes rekvirerte eiendommer.¹⁸⁰ Felles for alle møtestedene var at de var et godt stykke utenfor Larvik slik at de ikke skulle bli oppdaget av andre mennesker. Dette kan vitne om at de allerede her ikke ønsket at noen skulle finne ut av relasjonen. Utover høsten møtes de stadig oftere hjemme hos tyskerne til større fester eller alene. Fra august av møtes de som regel på kveldstid, etter at solen har begynt å gå ned, slik at ingen skal se hvor de gikk og med hvem. Selv om det kommer tydelig fram at de tok forhåndsregler for å ikke bli oppdaget sa begge jentene senere ved avhør at de ikke så problemet med å være med tyske menn framfor norske. De så på Wernisch og Friedrich som høflige og kjekke, og dette var viktigere for jentene enn hvilket land de kom fra.¹⁸¹ Kari sa for

¹⁷⁶ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. E-9134 Major Liversidge Romm 900. The War Office, S. W. 10.02.1945

Han satt blant annet i menighetsråd med lokal avsnittsjef Bjarne Støtvig og den første lokale etterretningssjefen, Peter Meyer, og hadde ofte besøk av disse hjemme. Wasberg & Nord 1976: 132

¹⁷⁷ Wasberg & Nord 1976: 132

¹⁷⁸ Hanna har møtt tyskerne to ganger tidligere da hun var med som tolk for prestekoner som besøkte mennene sine i fengselet. Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Spesialrapport til Kgl. Norsk legasjon, Rettskontoret, Stockholm, avgitt 03.01.1945 av politikonstabel Thorolf Lund. Avhør av Hanna Ljostveit.

¹⁷⁹ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Spesialrapport til Kgl. Norsk legasjon, Rettskontoret, Stockholm, avgitt 03.01.1945 av politikonstabel Thorolf Lund. Avhør av Hanna Ljostveit.

¹⁸⁰ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Spesialrapport til Kgl. Norsk legasjon, Rettskontoret, Stockholm, avgitt 03.01.1945 av politikonstabel Thorolf Lund. Avhør av Hanna Ljostveit.

¹⁸¹ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Rapport om Famas arbeid med sak i forholdet. Hanna Ljostveit – Fritz Friedrich, Sicherheitspolizei, Larvik. Kari Hannevold – Herman Wernisch, Dienststelleleiter der S.P., Larvik. 13.12.1944

eksempel i en telefonsamtale med Friedrich at «Jeg synes ikke det er noe verre å være sammen med dere enn norske gutter».¹⁸²

I begynnelsen får man et inntrykk av at relasjonen var styrt av en lett flørt, og at de kun var fire unge mennesker som hadde det gøy i hverandres nærvær. Utover høsten skulle likevel forholdene ta to ulike retninger. Kari ble en av Wernischs mange elskere. De dro på helgetur til Oslo, på kino og møttes hjemme hos Wernisch. Ellers møtte de hverandre oftest på fest, og det later ikke til å være en sterk romanse.¹⁸³ For Hanna og Friedrich derimot utviklet det seg til å bli en dyp forelskelse. I starten var telefonsamtalene ofte korte hvor de kun avtalte tidspunkt og sted for å møtes. De festet med Wernisch og Kari og andre i miljøet, men møttes oftere hjemme alene hos Friedrich. Fra slutten av september ble samtalene stadig lengre og mer intime. 16. september 1944 rapporterte en avlytter at «deler av denne samtale var så ömme og söte at de kunne få en sten til å gräte», og det kom tydelig fram i samtalene at de begge hadde sterke følelser.¹⁸⁴

Gjennom hele høsten var jentene opptatte av å skjule forholdet. Når de møtte tyskerne kledde de seg ofte i forkledning for at de ikke skal bli kjent igjen, og de var forsiktige med å gi detaljer som kunne avsløre dem i telefonsamtalene.¹⁸⁵ Hanna sa blant annet at hun syntes det var tryggere å prate på Friedrich sin hjemmetelefon enn på kontoret.¹⁸⁶ På den andre siden virker det som hun ble mer desperat etter å være med Friedrich, og hun var også mer uforsiktig i samtalene. Den 18. september sa hun at hun snart ble gal av lengsel, og at hun snart kom til kontoret hvor alle kunne se henne. Her ringte hun fra kontoret til pastor Ljostveit, mens han var i huset, så det er tydelig at hun tok større risikoer som kunne føre til at de ble oppdaget.¹⁸⁷ På den andre siden sa hun også i samme samtale at hun stadig ble mer redd for å bli oppdaget og for hva som kunne skje med henne. Avlytteren kommenterte i rapporten at «Hanna er

¹⁸² Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 12.12.1944 kl. 12.07. Samtale mellom Kari og Friedrich.

¹⁸³ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 1. 12.09.1944 kl. 19.25. Samtale mellom Kari og Wernisch 13.10.1945 kl. 13.15. Samtale mellom Kari, Hanna og Friedrich.

¹⁸⁴ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 1. 16.09.1945. kl. 15.40. Samtale mellom Hanna og Friedrich.

¹⁸⁵ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 16. Rapport til politimesteren i Larvik fra politikonstabel Olaf Nedal. Avhør av «huseier» 29.10.1944

¹⁸⁶ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 1. 03.11.1945. Kl. 20.35. Samtale mellom Hanna og Friedrich.

¹⁸⁷ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 1. 18.09.1944 kl. 21:45. Samtale mellom Hanna, Kari og Friedrich.

bunnulykkelig, det framgår av alt, og strever med samvittighetsnag og redsel for å bli oppdaget».¹⁸⁸ Ut fra dette kan det tolkes som at Hanna slet med et moralsk dilemma, og kanskje innerst inne tenkte at forholdet til Friedrich er galt.

Likevel valgte hun å fortsette med forholdet og det er tydelig at dette følelsesdilemma stadig går opp og ned. Noen ganger gråt Hanna og var redd for hva som kunne skje. Andre ganger moret hun seg med Friedrich og spøkte om spenningen i forholdet. I en samtale fortalte hun for eksempel at faren hennes hadde sett Friedrich gående med en jente, og «hun så ut som et ordentlig ludder, sa han».¹⁸⁹ Videre sa han at tyskerne var sammen med så mye rart, og Hanna fortalte at hun burde sagt tusen takk. Dette fikk både henne og Friedrich til å le.¹⁹⁰ Ut fra dette tolkes det som at Hanna var klar over risikoen med forholdet og redd for hva som kan skje, men at hun ikke klarte å legge fra seg følelsene sine. Hun var bare 19 år, og opplevde kanskje den store forelskelsen for første gang. Dette kan gjøre det vanskelig å skulle avslutte et spennende forhold.

3.1.2. Hvordan reagerte lokalbefolkningen i Larvik?

Selv om Hanna og Kari prøvde å skjule forholdene sine, var det nesten uunngåelig at de ikke skulle bli oppdaget. Friedrich og en annen tysker fra Sikkerhetstjenesten bodde i andre etasje i en privatbolig. I avhør forteller eieren at det var jenter der om natten og ofte fest, men «det var ikke mulig for dem å se hvilke damer som vanket der da de bestandig var tilsløret og hadde gjerne kapper på seg».¹⁹¹ En kveld da vinduet sto åpent hadde hun hørt at jentenes navn ble ropt, og hun skjønnte da at det var Hanna og Kari som var på besøk. Hun syntes ikke dette var greit, og konfronterte Hanna i november. Eieren av huset fortalte at hun visste alt om forholdet. Hanna hadde blitt så forbauset at hun ikke hadde klart å nekte for det. Hun hadde ringt til Sikkerhetspolitiet flere ganger, men fått vite at Friedrich var ute på oppdrag. Da han endelig

¹⁸⁸ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 1. 18.09.1944 kl. 21:45. Samtale mellom Hanna, Kari og Friedrich.

¹⁸⁹ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 1. 19.09.1944. Kl. 20.00. Samtale mellom Hanna og Friedrich.

¹⁹⁰ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 1. 19.09.1944. Kl. 20.00. Samtale mellom Hanna og Friedrich.

¹⁹¹ Minner om taushetsplikten ved personopplysninger for kildene fra Riksarkivet. Personer blir heretter omtalt med kodenavn eller initialer, se forord Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 16: Rapport til politimesteren i Larvik fra politikonstabel Olaf Nedal. Avhør av «huseier» 29.10.1944

svarte sa han at han skulle «purre ut av [eieren] hva hun vet», og at Hanna ikke skulle bekymre seg.¹⁹² Det endte med at eieren og datteren fikk en advarsel fra Friedrich.

Etter denne hendelsen ble ikke jentene konfrontert mer av henne. De fortsatte som før, men noe mer forsiktig. Hanna arrangerte det for eksempel slik at hushjelpen til Friedrich møtte henne på forhånd, og ga henne frakken sin, slik at det så ut som det var hushjelpen som kom til huset, og ikke Hanna. Telefonsamtalene fortsatte, men det hendte oftere at «Hanna har følelsen av at noen alltid hører henne i denne telefonen, og synes det er ekkelt å snakke».¹⁹³ De snakket derfor oftere på telefonen hjemme hos Friedrich i stedet, men ut fra avlyttingene ser det ut til at de møttes like jevnlig som før. Kari og Wernisch på den andre siden, så hverandre sjeldnere utover november. Ved månedsskifte mellom oktober og november fikk Wernisch blodforgiftning og var innlagt på sykehuset i flere uker. Kari ringte fortsatt til kontoret en gang iblant for å høre hvordan det sto til med ham, men ut fra avlyttingene virker det som om hun bare besøkte ham en gang.¹⁹⁴ Dette kan vitne om at deres relasjon ikke var like sterk, da Kari ikke hadde et behov for å besøke han oftere.

I slutten av november begynte rykter om forholdene å gå i byen. Det hadde blitt oppdaget at de var på en fest hos tyskerne, og lillesøsteren til Kari hadde blitt konfrontert med ryktene på skolen. I en telefonsamtale mellom to ansatte ved Sikkerhetspolitiet kom det fram at huseieren, som de antok sto bak ryktespredningen, burde arresteres og kastes ut av huset.¹⁹⁵ I dagene etter diskuterte de hvordan dette skulle løses. Det endte med at huseieren måtte flytte ut av huset i desember, trolig på grunn av ryktespredningen.¹⁹⁶ Dette illustrerer at det å prate om jentenes forhold kunne få store konsekvenser for innbyggerne i Larvik. Det vitner også om Sikkerhetstjenestens maktposisjon. I tillegg underbygger det at kjærlighetsforhold til okkupantene ikke var veldig populært og ble sett ned på. Også fra tysk side ble det forsøkt å avvikle forholdet da ryktene startet. Wernisch sa i en samtale med Kari at de burde slutte å møte hverandre. I tillegg sier han at jentene måtte nekte for alle ryktene for å beskytte seg selv. Hanna

¹⁹² Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 1 13.11.1944. kl. 20.10-20.55. Samtale mellom Hanna og Friedrich.

¹⁹³ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 23.10.1945. kl. 1944. Samtale mellom Hanna og Friedrich.

¹⁹⁴ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 28.10.1944. kl. 17.15. Samtale mellom Wernisch og J. T. Kl. 17.20. Samtale mellom Kari og Wernisch. 30.10.1944. kl. 19.20. Samtale mellom Kari og Wernisch.

¹⁹⁵ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 23.11.1944. kl. 21.30. Samtale mellom A. S. og Schulz.

¹⁹⁶ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 16. Rapport til politimesteren i Larvik fra politikontabel Olaf Nedal. Avhør av «huseier» 29.10.1944

og Friedrich stoppet også å møte hverandre noen uker, men de pratet fortsatt like ofte på telefonen.

En kveld Hanna ringte inn til Friedrich kom det fram hvilken påvirkning ryktespredningen hadde på henne.

Hanna gråter og beklager seg over folk som er så kalle over for henne nå for tiden. Det er ekkelt å gå på gaten. Og hun orker ikke å tenke på at det skal være slutt mellom henne og Knut (kodenavn for Friedrich, forf. Anm). Hun må få lov til å ringe til ham hver kveld, og så snart månen er borte igjen, vil hun komme opp en kveld.¹⁹⁷

Her ser vi at flere i Larvik har fått med seg ryktet, og Hanna følte seg utrygg når hun gikk ute. Hun merket at folk behandlet henne annerledes, og det kan tenkes at dette var ubehagelig for henne. Denne behandling stemmer godt overens med andre tyskerjenters opplevelser, og man ser at folk ofte opptrådte dømmende og tok avstand, da tyskerjentykter spiret. I en annen samtale fortalte Hanna at foreldrene hennes fortsatt ikke hadde hørt noe, og det var viktig for henne å holde det slik. Hun foreslo at neste gang noen beskyldte henne for å være tyskerjente skulle hun «benekte dette og si noe forferdelig stygt om S.P (Sikkerhetspolitiet, Forf. anm.) som i sin tur har kommet S.P for öre. Friedrich må nå selv komme ned og arrestere henne».¹⁹⁸ Hun mente dette kunne stoppe ryktene, men Friedrich mente at de som har sett dem sammen ville stå på sitt uansett. At det begynte å gå rykter ble sett på som et faremoment, og det kommer godt fram av avlyttingene at de var engstelige for hva som kunne skje med jentene. Dette kan sees i sammenheng med myndighetenes paroler, og sivilbefolkningens generelle innstilling til tyskerjenter.¹⁹⁹

Selv om mange tok avstand fra Kari og Hanna og vurderte dem som unasjonale, var det likevel mange som ikke trodde på ryktene. Både Hanna og Kari fortalte om tilfeller hvor folk hadde kommet til dem, og sjokkert fortalt at de styggeste rykter gikk rundt om dem. De tilbød å ta jentene med på stevnemøter for å opprettholde ryktet deres. Dette vitner om at jentene hadde et godt rykte i Larvik, trolig grunnet deres familiebakgrunn som gode patrioter. De kom fra gode nordmenn, og mange selv i motstandsnettverket valgte å tro på jentene over ryktene.²⁰⁰ En kan derfor tenke seg at de trolig slapp unna den verste behandlingen, og at forholdene ikke ble for

¹⁹⁷ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 28.11.1944 kl. 21.10-21.45. Samtale mellom Hanna og Friedrich.

¹⁹⁸ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2 25.11.1944. kl. 14.20. Samtale mellom Hanna og Friedrich.

¹⁹⁹ Olsen 1999a: 292

²⁰⁰ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 07.12.1944. Kl. 19.45. Samtale mellom Hanna, Kari og Friedrich.

dårlig for jentene. Friedrich spurte for eksempel Hanna den 29. november 1944 om noen konfronterte henne eller var ubehagelige. Hun svarte nei, og forklarte at det eneste var «at folk ser på henne».²⁰¹ I tillegg var det en annen tyskerjente, som Hanna anså som venninne som prøvde å renvasker seg selv og hun fortalte at «det er Hanna og Kari som har festet hos S.P. hele tiden, og ikke henne».²⁰²

Ut fra dette ser vi at Hanna og Karis familiebakgrunn gjorde at mange ikke klarte å forestille seg at de var tyskerjenter. Dette vitner om at jentene ble vurdert som troverdige og gode nordmenn av flere. På den annen side kommer man ikke utenom ryktene, som tross alt stemte. De som trodde på ryktene eller hadde sett jentene med tyskerne, vurderte dem som unasjonale og svikere. Av den grunn ble de behandlet der etter, og mange ble kalde og uvennlige mot Hanna og Kari. I okkupasjonens kontekst var dette en naturlig reaksjon, da man ble oppfordret til å holde avstand fra tyskerne, og mange var fiendtlig innstilt til okkupasjonsmaktene, og deres omgangsvener. Selv om de ikke fikk møtt hverandre like ofte, fortsatte forholdet til Friedrich og Hanna å utvikle seg, og familien hennes trodde fortsatt ikke at hun var en tyskerjente. Familien til Kari bodde et stykke utenfor Larvik, og de hadde heller ikke fått med seg ryktene. Dette skulle likevel endre seg i desember.

3.1.3. Hvordan reagerte familien?

Pastor Ljostveit hadde tidligere blitt kontaktet av mennesker som mente at datteren var tyskerjente, men dette hadde han ikke trodd på, og han hadde ikke snakket med Hanna om dette. Den 11. desember 1944 derimot fikk han høre at datteren var en tyskerjente av en god kollega og familievenn. Familievennen, heretter referert til som klokkeren, hadde hørt flere av ryktene i Larvik og fortalte i avhør som gjaldt jentenes sak at

selv fikk jeg först greie på Hannas omgang med det tyske sikkerhetspoliti en fjorten dagers tid før jul 1944, nærmere bestemt søndag kveld 10/12. Min hjemmelsmann oppga som sin kilde en ung pike [fjernet navn], også kjent som en utpreget tyskertös». [...] Dagen etter, mandag 11/12, fortalte jeg det jeg hadde hört til sogneprest Ljostveit. Han ble först helt sjokkert, men gjenvant hurtig fatningen og prøvde så å unnskyldte datteren.²⁰³

²⁰¹ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 28.11.1944 kl. 21.10-21.45. Samtale mellom Hanna og Friedrich.

²⁰² Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 01.12.1944. kl. 21.45-22.45. Samtale mellom Hanna og Friedrich.

²⁰³ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Spesialrapport, avhør av B. I. 15.02.1945

Faren til Hanna trodde fortsatt ikke at datteren kunne være i et forhold med en tysker. At han ble sjokkert og prøvde å komme med unnskyldninger kan vise til at han fortsatt trodde det beste om datteren. Likevel konfronterte han Hanna med ryktene den 12. desember 1944. Hanna ringte inn til Sikkerhetspolitiet samme kveld for å forklare. Hun gråt og var helt ute av seg. Hun fortalte at faren var likblek og at hun aldri har sett han så fortvilet før. Han hadde sagt at «nå må de svare meg helt ærlig. Jeg vet alt: du må fortelle meg hele sammenhengen. Der var kommet en mann i dag og lagt fram helt sikre beviser».²⁰⁴ Hanna innrømte at hun hadde et forhold til Friedrich og at hun var veldig forelsket.²⁰⁵

Videre hadde faren stilt spørsmål om alle mulige detaljer i forholdet. Han lurte på om hun hadde angitt noen eller sagt noe av verdi til tyskerne, om hun hadde vært sammen med flere tyskere, om hun faktisk var glad i Friedrich, hva de gjorde når de var sammen og hvor de hadde vært.²⁰⁶ Etter dette sto han «og så på meg, og så kom han bort og klappet til meg på kinnet».²⁰⁷ I telefonen konstaterte Hanna at hun var forelsket og aldri hadde gitt informasjon, «det vet du at jeg ikke har, Knut [Friedrich]».²⁰⁸ «Det var godt det» hadde faren svart.²⁰⁹ Pastor Ljostveit syntes Friedrich og Wernisch var «kjekke gutter, men de var jo tyskere tross alt».²¹⁰ Det virker som faren er skuffet og såret over at datteren var sammen med en tysker, men likevel stolte han på at datteren ikke hadde sagt noe. Hanna fortalte at det faren syntes var verst var hva alle andre skulle tenke om datteren hans.²¹¹ Dette kan vitne om at han fortsatt var glad i henne, og mest av alt bekymret for hvilke konsekvenser dette skulle få for henne.

Videre forargret Hanna seg for at «vemmelige mennesker» kunne si noe slikt til faren.²¹²

²⁰⁴ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 12.12.1944 kl. 13.27-14.30. Samtale mellom Hanna og Friedrich.

²⁰⁵ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 12.12.1944 kl. 13.27-14.30. Samtale mellom Hanna og Friedrich.

²⁰⁶ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 12.12.1944 kl. 13.27-14.30. Samtale mellom Hanna og Friedrich.

²⁰⁷ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 12.12.1944 kl. 13.27-14.30. Samtale mellom Hanna og Friedrich.

²⁰⁸ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 12.12.1944 kl. 13.27-14.30. Samtale mellom Hanna og Friedrich.

²⁰⁹ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 12.12.1944 kl. 13.27-14.30. Samtale mellom Hanna og Friedrich.

²¹⁰ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 12.12.1944 kl. 13.27-14.30. Samtale mellom Hanna og Friedrich.

²¹¹ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 12.12.1944 kl. 13.27-14.30. Samtale mellom Hanna og Friedrich.

²¹² Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 12.12.1944 kl. 13.27-14.30. Samtale mellom Hanna og Friedrich.

Jeg tror det bare er ondskapsfullt, Friedrich. -Jeg er sint på mannen som kom og fortalte det [...] Du som skal være en sånn jøssing, hadde han sagt, at De ikke kan klare deres egen datter.²¹³

Ut fra dette kan det tenkes at Hannas forhold også gikk utover farens kredibilitet som motstandsmann, og at det slik kunne oppleves som et svik og kanskje til og med skammelig. Faren hadde vært hvit som vokst og sagt at «vet du ikke at det tar livet av meg».²¹⁴ Det kom fram i avlyttingsrapportene at dette var en fortvilende situasjon for hele familien. Hanna satt selv inne med mange sterke følelser. Det virket som det såret henne å se faren i denne situasjonen, og at hun ønsket at han skulle slippe å oppleve dette sviket. Samtidig virket det som det først var nå noen av konsekvensene ved forholdet gikk opp for Hanna, og at hun ikke var klar for å stå i det. Hun hadde allerede begynt å pakke sammen sakene sine og ønsket å reise bort. Samme kveld som samtalen med faren ba hun Friedrich om reisetillatelse. Friedrich mente det var best å stå i situasjonen nå som alt var kommet fram, og ta tiden til hjelp.²¹⁵

Dessuten hadde faren også sagt at han skulle gjøre alt han kunne for å hjelpe datteren, og at han fortsatt var glad i Hanna. Han mente det beste var at hun reiste vekk fra Larvik for å slippe rykter og dårlig behandling. Hanna ringte tilbake noen timer senere. Hun fortalte at faren hadde bestemt at hun skulle dra til bestefaren i Bamble, men først etter romjulen. Som prest var julen viktig for faren, og faren ønsket å ha Hanna hjemme til julefeiringen.²¹⁶ Moren hadde vært borte mens Hanna og faren hadde snakket sammen, men hun kom hjem igjen den 13. desember 1944. Hanna fortalte at moren var «snildere og blidere i dag enn noen gang før. Hun har sagt hun vil ha hanna hjemme. Når de har en eneste datter, skal hun ikke sendes vekk».²¹⁷ Det virker som om moren tok forholdet lettere enn faren, og i en senere samtale forteller Hanna at «Pappa har det vondt stakkars. Men mamma tar det ikke så verst. Hun forstår meg litt også».²¹⁸ Dette vitner om at familien fortsatt brydde seg om Hanna og ikke vendte henne kinnet, selv om det var en krevende situasjon å stå i for faren.

²¹³ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 12.12.1944 kl. 13.27-14.30. Samtale mellom Hanna og Friedrich.

²¹⁴ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 12.12.44 kl. 12.07. Samtale mellom Kari og Friedrich.

²¹⁵ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 12.12.1944 kl. 13.27-14.30. Samtale mellom Hanna og Friedrich.

²¹⁶ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 12.12.1944 kl. 19.50. Samtale mellom Hanna og Friedrich.

²¹⁷ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 13.12.1944 kl. 20.30. Samtale mellom Hanna og Friedrich.

²¹⁸ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 15.12.1944 kl. 20.38. Samtale mellom Hanna og Friedrich.

I dagene framover handlet samtalene om to ting. For det første om forholdene til Hanna hjemme. Hun fortalte at «mamma og pappa vet ikke hva godt de skal gjøre for henne I dissed agene, og hun synes ikke alt er så umulig lenger».²¹⁹ Hun angret på at hun ikke fortalte nyheten til foreldrene selv, og det kom fram at familien var støttende og forståelsesfulle. Det andre samtaleemnet derimot var noe av det som skulle føre til at Hanna ble kidnappet. Hanna var fortsatt «forbitret på mannen som har vært hos Ljosttveit: 'Mannen som kom skulle jeg gjerne ta (jeg også svarer Friedrich)».²²⁰ Friedrich oppmuntret henne til å røpe identiteten til klokkeren eller sende han opp til Sikkerhetspolitiet. Hanna var fristet, men sa at «var det ikke for pappas skyld skulle jeg anmelde ham, men jeg synes ikke jeg kan for pappa».²²¹ Selv om hun bar på et nag og var frustrert over situasjonen klokkeren hadde satt henne i, virker det likevel lite sannsynlig at hun kommer til å handle med det hun vet. Mest av alt fordi hun ikke ville sære familien sin.

3.1.4. Hvorfor ble jentene kidnappet?

Den 16. desember kom det et vendepunkt i samtalene. Hanna var opprørt og gikk rett på sak i telefonen. Hun hadde vært hos tanten sin denne dagen og noe må ha blitt sagt som har fått henne til å endre synspunkt. Hun sa «har vi ikke vært flinke gestapoer før, så må vi i all fall være det nå. Nå må vi drive gestapogjerning».²²² Hun hadde informasjon om klokkeren, men også beviser mot en annen kvinne. I avlyttingene står det

Du, Knut jeg må snakke med deg i kveld. Det er så fryktelig mange ting. Det er så masse jeg må fortelle deg. Hanna sadistisk: Å, hvis jeg bare kunne ta et menneske å pine det så lenge jeg ville da skulle...- Friedrich: er det den samme mann?- Jeg tror han har mye med i spillet, men det er mye mer. Og så er det en ting til. Det er en frue. Og hun er fryktelig redd for deg. Jeg har rene beviser på henne. Hun tror det er deg som har kjefet på henne. Å. Jeg skal fortelle deg så masse, men du må love meg ikke å gjøre noe før vi har snakket sammen. Det er hun som har ødelagt alt sammen. Møt meg i blindtarmen, men vær presis ½ 6. jeg skal klare å komme ut.²²³

Det er tydelig at Hanna var opprørt, og det virket høyst sannsynlig at hun ville gi informasjon som kunne påvirke motstandsmenn. Om hun faktisk hadde gitt denne informasjonen til

²¹⁹ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 14.12.1944 kl. 20.30-21.05. Samtale mellom Hanna og Friedrich.

²²⁰ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 14.12.1944 kl. 20.30-21.05. Samtale mellom Hanna og Friedrich.

²²¹ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 14.12.1944 kl. 20.30-21.05. Samtale mellom Hanna og Friedrich.

²²² Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 16.12.1944 kl. 14.05. Samtale mellom Hanna og Friedrich.

²²³ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 16.12.1944 kl. 14.05. Samtale mellom Hanna og Friedrich.

Friedrich får vi likevel aldri vite, for denne avlyttingsrapporten fikk varsellampene til å lyse hos Fama. De varslet videre og en uttrekksplan for Hanna ble iverksatt med en gang. Hanna ble kidnappet av motstandsmenn på vei til Friedrich. Hun ble fraktet til en hytte i Kvelde, et stykke utenfor Larvik. Her ble hun avhørt og passet på av flere motstandsmenn mens de planla hvordan de skal få henne ut av landet.²²⁴

I mellomtiden satt familien, Kari og Sikkerhetspolitiet igjen som spørsmålstejn. Allerede samme kveld som Hanna ble kidnappet ringte Friedrich først familien og deretter Kari for å høre om de hadde sett Hanna. Familien trodde hun var på kino, og Kari var sikker på at hun hadde møtt Friedrich. Kari var redd for at Hanna hadde funnet på noe på egenhånd. De ble enige om å holde hverandre oppdatert.²²⁵ Dagen etter ble Kari innkalt til familien Ljostveit for en «rådslagning angående Hanna».²²⁶ Her møtte hun foreldrene til Hanna og flere høytstående medlemmer i den lokale motstandsbevegelsen. Mens de pratet fikk pastor Ljostveit en anonym telefon om at det lå et brev utenfor til ham. Der stod det

Når du får dette brevet er Deres datter på vei ut av landet. Hun fant tilstanden uutholdelig hjemme etter de siste begivenheter. Hun er i gode hender, og De kan være trygg for henne.²²⁷

Kari måtte love å ikke videreformidle dette til Sikkerhetspolitiet, men hun mente at Friedrich hadde krav på å vite hva som hadde skjedd. Utad sa familien at Hanna hadde dratt til bestefaren i Bamble for å dekke over kidnappingen. Ut fra samtale Kari og Friedrich hadde etterpå virker det ikke som om familien hadde visst om kidnappingen på forhånd.²²⁸

De neste dagene holdt Friedrich og Kari kontakt. Friedrich var opprømt og skjønte ikke hvordan han kunne la dette gå upåaktet. Han omtalte kidnappingen som en «gangstermetode».²²⁹ På den andre siden hadde han «i grunnen ikke lyst til å ta noen for det heller, sier han, for da blir Hannas

²²⁴ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Spesialrapport til den Kgl. Norske Legasjon, Rettskontoret, Stockholm. Fra Arne Klevaland, Kjesäter, den 01.03.1945. Avhør av 45372 (Nils Asmund)

²²⁵ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 16.12.1944 kl. 18.12. Samtale mellom Åse Svartbekk og fru Ljostveit og kl. 21.15. Samtale mellom Kari, Friedrich og Wernisch.

²²⁶ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 16.12.1944 kl. 18.12. Samtale mellom Åse Svartbekk og fru Ljostveit og kl. 21.15. Samtale mellom Kari, Friedrich og Wernisch.

²²⁷ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 17.12.1944 kl. 14.14-15. Samtale mellom Kari og Friedrich.

²²⁸ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 16.12.1944 kl. 18.12. Samtale mellom Åse Svartbekk og fru Ljostveit og kl. 21.15. Samtale mellom Kari, Friedrich og Wernisch.

²²⁹ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 19.12.1944. kl. 22.24. Samtale mellom Kari og Friedrich.

rykte ødelagt».²³⁰ Dette kan vitne om at Friedrich faktisk brydde seg om Hanna, og ikke ønsket å se henne lide. Kari ønsket heller ikke at han skal foreta seg noe. Dette var fordi hun var redd det kunne gå utover henne selv. Friedrich kalte likevel inn familien til avhør og fulgte opp saken daglig.²³¹ De delte kun at de hadde fått brev av Hanna om at hun var trygg, men at de ikke visste hvor hun var. Den 19. desember fortalte Friedrich til Kari at han hadde fått et brev fra Hanna. Hun skrev at hun allerede var langt vekk, og at hun reiste frivillig fordi det var «best for faren og morens skyld at hun kom vekk».²³² Friedrich virket lei seg og rørt av brevet og fortalte Kari at han forsto at hun dro for familiens skyld, men han trodde ikke at det var helt frivillig. Verken Kari eller familien fikk et brev av Hanna etter kidnappingen, noe som kan vitne om at Hanna virkelig brydde seg om Friedrich og ønsket at han skulle vite at hun ikke dro på grunn av ham.

I første omgang ble det kjent at motstandsbevegelsen kun hadde tenkt til å kidnappe Hanna. Kari ble likevel også kidnappet den 20. desember. Dette skyldtes at hun holdt kontakt med Sikkerhetspolitiet etter Hannas kidnappingen, noe som ble vurdert som en trussel.²³³ Sammen ble jentene ført ut av landet. De ble eksportert av en motstandsmann fra Larviksområdet over til Sverige.²³⁴ Ved avhør oppga han at han kjente faren til Hanna godt da han leverte illegale aviser til hans hus to ganger i uka. Datteren var ofte til stede når han var innom, og hun var ofte med når han og faren snakket om politikk og motstandsarbeid. Han tok det for gitt at datteren var en «ekte nordmann som faren», og trodde det var en feil da han så Hanna.²³⁵ Han fikk beskjed om at de måtte fraktes over til Sverige for enhver pris, «og i tilfelle de gjorde noen rømningsforsøk, skulle de skytes på flekken».²³⁶ Motstandsmannen fortalte at en hel del kunne blitt arrestert med den kunnskapen hun hadde, «så i tilfelle hun har nevnt alt hun vet til

²³⁰ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 19.12.1944. kl. 22.24. Samtale mellom Kari og Friedrich.

²³¹ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 19.12.1944. kl. 22.24. Samtale mellom Kari og Friedrich.

²³² Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 19.12.1944. kl. 22.24. Samtale mellom Kari og Friedrich.

²³³ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Rapport om Famas arbeid med sak i forholdet: Hanna Ljostveit – Fritz Friedrich, Sicherheitspolizei, Larvik. Kari Hannevold – Herman Wernisch, Dienststelleleiter der S.P., Larvik. 13.12.44

²³⁴ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Rapport til Kgl. Norsk Legasjon, Rettskontoret, Stockholm, avgitt av politikonstabel Thorolf Lund. Avhør av J. T. T. 26.12.1944

²³⁵ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Rapport til Kgl. Norsk Legasjon, Rettskontoret, Stockholm, avgitt av politikonstabel Thorolf Lund. Avhør av J. T. T. 26.12.1944

²³⁶ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Rapport til Kgl. Norsk Legasjon, Rettskontoret, Stockholm, avgitt av politikonstabel Thorolf Lund. Avhør av J. T. T. den 26.12.1944

Sikkerhetspolitiet, vil dette få uoverskuelige følger».²³⁷ Man ser med dette at jentene ble behandlet som en stor trussel.

3.2. Hvordan ble jentene vurdert i avhør?

Etter kidnappingen startet en lang prosess med å finne ut hva jentene kunne ha delt med Sikkerhetspolitiet. Motstandsbevegelsen var overbevist om at jentenes nære relasjon utgjorde en stor trussel og satt mange liv i fare.²³⁸ Før flukten til Sverige ble de avhørt av medlemmer i Fama. I Sverige ble jentene avhørt på Kjesäter i perioden desember 1944 til februar 1945. Ved avhørsrapportene er det både avhør av jentene, avlyttere, motstandsmenn og andre involverte parter. Det er derfor et stort kildeutvalg hvor man får presentert saken og anklagene fra ulike sider. For oppgavens formål om en empatisk analyse vil det her vektlegges å fremme hvordan jentene ble vurdert av dem som avhørte dem og hvordan jentene selv vurderte sine handlinger i Norge.

3.2.1. Hvordan ble jentene vurdert av Fama?

Avhørene gjort av Fama ble utført av mennesker som kjente godt til jentene, både fra avlyttingsrapportene men også fra hjemstedet. Avhørsrapporten startet med en kort beskrivelse av kidnappingen og jentenes omstendigheter. Det kom fram at begge har hatt nære relasjoner til høytstående menn i Sikkerhetspolitiet, og at begge er godt kjent med illegalt arbeid i Larviksområdet. Hanna gjennom hennes far, som beskrives som «en god jøssing», og Kari gjennom hennes bror, som beskrives som «En løsmunnet [mann som] satt inne med opplysninger om milorg, enda han ikke var milorg-mann».²³⁹ Hannas far var en mann med stor respekt i motstandsbevegelsen, mens Karis bror ble vurdert som upålitelig og hadde blitt eksportert ut av landet før jentene.²⁴⁰ Den ulike tilknytningen jentene hadde til

²³⁷ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Rapport til Kgl. Norsk Legasjon, Rettskontoret, Stockholm, avgitt av politikonstabel Thorolf Lund. Avhør av J. T. T. den 26.12.1944

²³⁸ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Rapport om Famas arbeid med sak i forholdet: Hanna Ljostveit – Fritz Friedrich, Sicherheitspolizei, Larvik. Kari Hannevold – Herman Wernisch, Dienststelleleiter der S.P., Larvik. 13.12.1944

²³⁹ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Rapport om Famas arbeid med sak i forholdet: Hanna Ljostveit – Fritz Friedrich, Sicherheitspolizei, Larvik. Kari Hannevold – Herman Wernisch, Dienststelleleiter der S.P., Larvik. 13.12.1944

²⁴⁰ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Rapport fra Gunnar Hannevold om Kari og Hanna. 12.03.1945

motstandsbevegelsen bør tas i betraktning når vi skal vurdere hvordan jentene ble vurdert og behandlet.

Ved vurderingen av Hanna skrev avhører at han ikke trodde Hanna var en bevisst angiver, men at hun med sin «enfoldige trosskyldighet har gitt dem av pekepinner er vanskelig å bringe på det rene».²⁴¹ Hun kunne altså ha gitt Friedrich nyttig informasjon for Sikkerhetspolitiet, men avhører trodde ikke dette hadde vært tilsiktet. Hanna opplevdes som et enkelt avhørsobjekt som tilsynelatende delte alt. Hun husket ikke at de hadde pratet om noe farlig, og hun opplevde heller ikke at Friedrich spurte etter informasjon. Hun fortalte åpent om møtene med Friedrich, hvem som var i tyskernes omgangskrets, hva hun kunne ha gitt av informasjon og det hun visste om Friedrich. Hanna poengterte at hun fortsatt tenkte norsk, altså at hun fortsatt hadde en nasjonal holdning. Avhører stilte seg derfor kritisk til at Hanna ikke hadde «snappet opp» mer av interesse fra møtene med Friedrich.²⁴² Selv om avhører ikke trodde Hanna var en bevisst angiver stilte han henne i et dårlig lys. Han vurderte henne som naiv og dum, og han hadde også inntrykket av at hun kunne være slø. Særlig fasinerte det han at Hanna klarte å skjule forholdet og lyve til foreldrene.²⁴³ Ut fra rapporten kommer det tydelig fram at avhøreren kritiserte Hanna og hennes relasjon med tyskeren. Likevel virket det som han først og fremst anså henne som en uskyldig og noe dum jente.

Rapporten fra Karis avhør derimot skilte seg fra Hannas. Den var for det første veldig kort. Kari ønsket ikke svare på noen spørsmål og svarte unnvikende om hun først svarte. Hun nektet til og med for opplysninger Fama visste at hun kjente.²⁴⁴ Dette går også igjen i andre avhør senere, og det er tydelig at Kari opplevdes som mer utfordrende å avhøre og stole på enn Hanna. Avhørerne fikk henne kun til å bekrefte noen av de opplysningene Hanna allerede hadde gitt. Siden de visste at Kari satt inne med mer informasjon konkluderte de med at det blir «en lettelse

²⁴¹ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Rapport om Famas arbeid med sak i forholdet: Hanna Ljostveit – Fritz Friedrich, Sicherheitspolizei, Larvik. Kari Hannevold – Herman Wernisch, Dienststelleleiter der S.P., Larvik. 13.12.1944

²⁴² Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Rapport om Famas arbeid med sak i forholdet: Hanna Ljostveit – Fritz Friedrich, Sicherheitspolizei, Larvik. Kari Hannevold – Herman Wernisch, Dienststelleleiter der S.P., Larvik. 13.12.1944

²⁴³ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Rapport om Famas arbeid med sak i forholdet: Hanna Ljostveit – Fritz Friedrich, Sicherheitspolizei, Larvik. Kari Hannevold – Herman Wernisch, Dienststelleleiter der S.P., Larvik. 13.12.1944

²⁴⁴ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Rapport om Famas arbeid med sak i forholdet: Hanna Ljostveit – Fritz Friedrich, Sicherheitspolizei, Larvik. Kari Hannevold – Herman Wernisch, Dienststelleleiter der S.P., Larvik. 13.12.1944

å få farenmomentet fjernet».²⁴⁵ Kari ble altså sett på som vanskeligere å forholde seg til enn Hanna, og det faktum at hun ikke delte informasjon gjorde at avhørerne var mer mistenkelige til henne.

Av alle avhørsrapportene er rapportene fra Hannas og Karis avhør de korteste. Det fører til at mesteparten av informasjonen som blir formidlet videre baserer seg på andres beskrivelser av hendelsene, men også av jentene. Hanna ble beskrevet som en

Snild pike med et kjærlig, hengivende sinn, impulsiv, nervøs, sva[k] og lett påvirkelig, uten sterke tankeemne. Kari virket mere som et viljemenneske, som en sterkere natur. Hun hadde heller ikke gode evne, men jeg synes å huske at hun var bedre enn Hanna. Hun var uskikkelig, men ga likevel inntrykk av å ha mere utpregede muligheter både til det gode og det dårlige.²⁴⁶

Hanna ble beskrevet som mindre smart og lett påvirkelig av andre, både av Kari og avhørerne. På mange måter beskrives hennes situasjon noe unnskyldende. Ansvar ble oftest lagt over på noen andre, og hun ble ikke selv klandret av avhørerne. Selv når handlingene hennes ble sett på som klanderverdige. Ingen var i tvil om at det har vært snakk om en sterk forelskelse mellom Hanna og Friedrich. Hun gråt i telefonen flere ganger når han var ute på oppdrag eller dersom hun var sjalu og mistenkte at han så andre kvinner.²⁴⁷ Hennes kjærighet til Friedrich beskrives som lidenskapelig hengivenhet og det er ikke «en overdrivelse å kalle Fr.s[Friedrichs] makt over henne demonisk».²⁴⁸ Fama var sikre på at hun var blitt «et viljesvakt redskap for det slue Gestapo».²⁴⁹ Selv om Kari var den av jentene som ble beskrevet som smartest, sluest og kalkulerende, var det likevel Hanna som ble vurdert som den største trusselen. Dette skyldes nok hennes sterke forelskelse og den siste telefonsamtalen mellom Hanna og Friedrich. Karis forhold var hele tiden av en løsere grad. Hun festet med Wernisch, og han hadde ikke den

²⁴⁵ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Rapport om Famas arbeid med sak i forholdet: Hanna Ljostveit – Fritz Friedrich, Sicherheitspolizei, Larvik. Kari Hannevold – Herman Wernisch, Dienststelleleiter der S.P., Larvik. 13.12.1944

²⁴⁶ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Rapport om Famas arbeid med sak i forholdet: Hanna Ljostveit – Fritz Friedrich, Sicherheitspolizei, Larvik. Kari Hannevold – Herman Wernisch, Dienststelleleiter der S.P., Larvik. 13.12.1944

²⁴⁷ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. Flere samtaler i perioden september til desember.

²⁴⁸ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Rapport om Famas arbeid med sak i forholdet: Hanna Ljostveit – Fritz Friedrich, Sicherheitspolizei, Larvik. Kari Hannevold – Herman Wernisch, Dienststelleleiter der S.P., Larvik. 13.12.1944

²⁴⁹ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Rapport om Famas arbeid med sak i forholdet: Hanna Ljostveit – Fritz Friedrich, Sicherheitspolizei, Larvik. Kari Hannevold – Herman Wernisch, Dienststelleleiter der S.P., Larvik. 13.12.1944

samme «makten» over Kari.²⁵⁰ Avhørerne tok altså Hannas forelskelse med i betraktning, da de mente dette ga Friedrich større påvirkningskraft over en «svak Hanna».

3.2.2. Hvorfor ble ikke forholdene avsluttet før?

Da det ble konstatert at jentene utgjorde en stor risiko, ble det også holdt flere avhør av famagruppens medlemmer om hvorfor de ikke hadde grepet inn før. Her var det flere aspekter som lå til grunn. Først og fremst var det et faktum at mennene i Sikkerhetspolitiet var kjent for å ha utskiftninger av kvinner, og det var sjeldent at de møtte den samme over en lengre periode. Av den grunn ble kjærlighetsforhold ofte bagatellisert i avlyttingsrapportene og det virker heller ikke som om samtale med kvinnene var av verdi for motstandsbevegelsen.²⁵¹ Dette kan stemme godt overens med rapportene for perioden. Fra starten av forholdet til slutten av november var rapportene korte. Ofte skrives kun «Hanna Ljostveit – Friedrich S.P Larvik. Snakker sammen 1, 40 min. Hanna fortelle hjemme at hun gaar til bestefar lørdag og komme opp til Friedrich alt kl. 18».²⁵² Av en nesten to timer lang samtale var det kun en setning om innholdet som ble notert. Når dette var gjennomgående i rapportene kan det tyde på at de ikke snakket om noe av interesse for motstandsbevegelsen.

For det andre tok det flere måneder før Famagruppen skjønnte hvem Hanna og Kari var. I telefonsamtalene brukte jentene kodenavn og de prøvde å ikke gi personopplysninger. Det ser man for eksempel ved «Lillemor underholder Friedrich i 15 minutter. Lillemors navn er ukjent. Hun er svært forsiktig. Bruker bl.a. dekknavnet Gerd på sin venninne Kari».²⁵³ Hanna brukte kodenavnene *tante, Randi og Lillemor*, mens Friedrich ble kalt *Knut*. Kari brukte kodenavnene *Gerd og Vivi* og Wernisch ble kalt *Peremann*.²⁵⁴ Karis fornavn fant Fama ut av i starten av august, men det var først 7. september 1944 at jentenes fulle navn ble avslørt. Da ringte Hanna fra Sikkerhetspolitiet hjem til foreldrene. Avlytteren gjenkjente stemmen til pastor

²⁵⁰ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Rapport om Famas arbeid med sak i forholdet: Hanna Ljostveit – Fritz Friedrich, Sicherheitspolizei, Larvik. Kari Hannevold – Herman Wernisch, Dienststelleleiter der S.P., Larvik. 13.12.1944

²⁵¹ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Rapport om Famas arbeid med sak i forholdet: Hanna Ljostveit – Fritz Friedrich, Sicherheitspolizei, Larvik. Kari Hannevold – Herman Wernisch, Dienststelleleiter der S.P., Larvik. 13.12.1944

²⁵² Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 26.10.1944. kl. 21.00 Samtale mellom Hanna og Friedrich.

²⁵³ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 1. 19.08.1944. kl. 16.20. Samtale mellom Hanna og Friedrich.

²⁵⁴ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Rapport om Famas arbeid med sak i forholdet: Hanna Ljostveit – Fritz Friedrich, Sicherheitspolizei, Larvik. Kari Hannevold – Herman Wernisch, Dienststelleleiter der S.P., Larvik. 13.12.1944

Ljostveit, og da Hanna sa navnet til broren hennes, var avlytteren overbevist om at det var rett person. Selv om de da var sikre på jentenes identitet ble det ikke iverksatt store tiltak. En avlytter fortalte at han så lenge som mulig holdt fast ved tvilen om at det var Hanna og hennes skyldfrihet i saken. Han var på den andre siden overbevist om Karis skyld, men trodde at hun brukte Hanna som et redskap for å komme i kontakt med Sikkerhetspolitiet.²⁵⁵ Også her ser vi hvordan Kari ble vurdert som tilbøyelig for tyske relasjoner, mens Hanna måtte ha blitt kontrollert eller misledet. Dette viser igjen til at Hanna ble vurdert som en karismatisk jente og en «god nordmann».

Avslutningsvis var et viktig aspekt at fama vurderte forholdet som en privatsak. «Tankegangen var hele tiden den at Ljostveit selv burde få anledning til å oppdage forholdet, og saken således bli et privat oppgjør mellom far og datter».²⁵⁶ Da det ikke var antydning til at familien visste om forholdet besøkte en av avlytterne pastor Ljostveit den 18. september 1944, like etter at fama hadde røpet jentenes identitet. Avlytteren med kodenavn M5, fortalte at de hadde sikre beviser på at Kari var tyskerjente og at det fortsatt var et lite håp om at Hanna bare ble utnyttet, og ikke selv var en tyskerjente. M5 var bekymret for den negative påvirkningen vennskapet hadde, og han poengterte hvor «farlig det var for en ung kvinne å komme inn under en så sterk karakters innflytelse».²⁵⁷ Han rådet pastoren til å sende datteren bort for å beskytte Hanna og familiens rykte.²⁵⁸ Pastor Ljostveit «oppfattet dette som et angrep på datteren» og sa at «Hanna kunne tie».²⁵⁹ Han ville ikke sende sin eneste datter vekk under okkupasjonen, og avlytteren fikk oppfattelsen av at faren ikke var mistenksom til Hanna.

²⁵⁵ Kari overnattet ofte hos familien Ljostveit, da hennes egen familie bodde et stykke utenfor byen. I tillegg ringte jentene ofte fra Pastor Ljostveits kontor og hjem. Avlytterne tenkte derfor at Hanna hadde midler Kari trengte for å fortsette forholdet. Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Rapport om Famas arbeid med sak i forholdet: Hanna Ljostveit – Fritz Friedrich, Sicherheitspolizei, Larvik. Kari Hannevold – Herman Wernisch, Dienststelleleiter der S.P., Larvik. 13.12.1944

²⁵⁶ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Rapport om Famas arbeid med sak i forholdet: Hanna Ljostveit – Fritz Friedrich, Sicherheitspolizei, Larvik. Kari Hannevold – Herman Wernisch, Dienststelleleiter der S.P., Larvik. 13.12.1944

²⁵⁷ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Rapport om Famas arbeid med sak i forholdet: Hanna Ljostveit – Fritz Friedrich, Sicherheitspolizei, Larvik. Kari Hannevold – Herman Wernisch, Dienststelleleiter der S.P., Larvik. 13.12.1944

²⁵⁸ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Rapport om Famas arbeid med sak i forholdet: Hanna Ljostveit – Fritz Friedrich, Sicherheitspolizei, Larvik. Kari Hannevold – Herman Wernisch, Dienststelleleiter der S.P., Larvik. 13.12.1944

²⁵⁹ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Rapport om Famas arbeid med sak i forholdet: Hanna Ljostveit – Fritz Friedrich, Sicherheitspolizei, Larvik. Kari Hannevold – Herman Wernisch, Dienststelleleiter der S.P., Larvik. 13.12.1944

M5 forklarte videre at det ble klart for ham etter samtalen at Pastor Ljostveit ikke konfronterte Hanna. Han viste til en preken pastoren holdt en stund etter om venners negative innflytelse, og han trodde det var slik faren prøvde å råde datteren. M5 «satt med en fortvilet følelse av at det var det eneste resultat av samtalen».²⁶⁰ Pastor Ljostveit beholdt sin «unvikelige tillit til datterens ærlighet etter nevnte møte», og M5 syntes det var klanderverdig at faren ikke var mer nysgjerrig på hvem Hanna var med og hvor hun var.²⁶¹ Likevel kommer det godt fram at Pastor Ljostveit var en mann M5 og andre hadde stor respekt for. Han ble beskrevet som en «brandskikkelse» og en «fanatisk patriot som gang på gang hadde trosset det tyske Sikkerhetspolitiet etter forhør og trusler».²⁶² Å fjerne Hanna med makt mot hans vilje hadde derfor blitt en hån av han som mann og hans illegale bidrag. På grunn av farens karakter ble det derfor ikke satt inn noen flere tiltak mot tyskerjentene før den 16. desember, da kidnapping ble vurdert som eneste løsning.

3.2.3. Hvordan ble jentene vurdert på Kjesäter?

I Sverige hadde norske myndigheter allerede fått flere rapporter om omstendighetene til Hanna og Kari. De ble vurdert som en stor sikkerhetsrisiko og det ble avgjort at «inntil endelig avgjørelse er truffet m.h.t pikenes framtidige skjebne, må de som hittil holdes isolert på Kjesäter».²⁶³ De ble derfor forvart på Kjesäter mye lenger enn det som var normalt.²⁶⁴ Jentene ble avvist som norske flyktninger med begrunnelsen «tyskertøs, omg. Med SD».²⁶⁵ Avviste flyktninger skulle overføres til svenske myndigheter. I teorien var de derfor ikke norske myndigheters ansvar lengre.²⁶⁶ Det var byråsjef Svendsen og advokat Poulsen fra det norske rettskontoret i Stockholm som hadde ansvar for jentenes sak. Fra deres side, med press fra andre

²⁶⁰ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Rapport om Famas arbeid med sak i forholdet: Hanna Ljostveit – Fritz Friedrich, Sicherheitspolizei, Larvik. Kari Hannevold – Herman Wernisch, Dienststelleleiter der S.P., Larvik. 13.12.1944

²⁶¹ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Rapport om Famas arbeid med sak i forholdet: Hanna Ljostveit – Fritz Friedrich, Sicherheitspolizei, Larvik. Kari Hannevold – Herman Wernisch, Dienststelleleiter der S.P., Larvik. 13.12.1944

²⁶² Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Rapport om Famas arbeid med sak i forholdet: Hanna Ljostveit – Fritz Friedrich, Sicherheitspolizei, Larvik. Kari Hannevold – Herman Wernisch, Dienststelleleiter der S.P., Larvik. 13.12.1944

²⁶³ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Telegram til Herr Kriminalbetjent Mellem, Rettskontoret på Kjesäter fra Rettskontoret i Stockholm. 30.12.1944

²⁶⁴ Dette var en mottakssentral hvor normal oppholdstid var noen dager før de ble sendt til flyktningeleirer og andre bosteder

²⁶⁵ Riksarkivet S-67-53- Den kgl. Norske Legasjons Flyktningkontor/V/Va/L0015: Kjesäterkartoteket. Flyktningsnummer 37800-40770, 1940-1945: 2942-2944

²⁶⁶ Dette var en mottakssentral hvor normal oppholdstid var noen dager før de ble sendt til flyktningeleirer og andre bosteder

instanser²⁶⁷ var hovedprioriteten å få jentene forvart til krigens slutt.²⁶⁸ Hanna og Kari skulle ikke gjøres kjent «med de anstrengelser [Rettskontoret] gjør for å få de fengslet og hvis mulig bør man fortsette forhørene om enkelte detaljer» så jentene ikke vekker mistanke.²⁶⁹ Jentene ble derfor avhørt daglig flere ganger i uken på Kjesäter.

Alle avhørene ble utført av politikonstabel Lund. Han var fra Vestfold, og hadde godt kjennskap til de lokale forholdene i Larvik.²⁷⁰ Tyskerjentene skulle avhøres om deres forhold til tyskerne, mulige angiveri, ytterligere informasjon om Sikkerhetspolitiet i Larvik, kjennskap til tysk kontraspionasje og kidnappingen til Sverige. De skulle «kjøres hardt» for nøye detaljer, men «pikene bes fremdeles behandlet pent, så de ikke blir skremt».²⁷¹ Rettskontoret hadde fått tilgang til deler av avlyttingsrapportene til Fama, og de skulle utspørres om de tilfellene hvor de hadde nevnt motstandsmenn.²⁷² Rettskontoret på Kjesäter så på disse tilfellene som alvorlige, og Hanna og Kari ble sett på som en stor trussel, selv i Sverige.

Selv om jentene hadde en stor kunnskap om det illegale arbeidet hjemme, skulle ikke jentene avhøres om denne kunnskapen på Kjesäter. Da dette er den faktoren som ble brukt oftest for å argumentere for hvorfor de utgjorde en trussel er det merkelig at de ikke skal utspørres om hva de faktisk visste. Det kan tenkes at dette var et bevisst valg slik at jentene ikke skulle få bevise at de hadde klart å holde informasjon skjult fra tyskerne, noe som ville stilt de i et bedre lys. Alle avhørene gjort i Norge vitner om at jentene hadde en god oversikt over det illegale

²⁶⁷ I korrespondansen er det mange parter som var interessert i hvordan saken utviklet seg. Blant annet Forsvarets Overkommando i London og Sverige, Sentralledelsen for Milorg, den lokale motstandsbevegelsen i Larvik, utlänningskommisionen, Rettskontoret på Kjesäter, Rikspolisjefen, Den norske legasjonen i Sverige, Militærkontoret i Sverige m.fl.

²⁶⁸ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Telegram til Rettskontoret Kjesäter fra Rettskontoret Stockholm 30.12.1944

²⁶⁹ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Telegram til Rettskontoret Kjesäter fra advokat Scheel, rettskontoret Stockholm 16.01.1945

²⁷⁰ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Telegram til Rettskontoret Kjesäter fra Rettskontoret Stockholm 30.12.1944

²⁷¹ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Telegram til Rettskontoret Kjesäter fra Rettskontoret Stockholm 30.12.1944

²⁷² Hanna: Oppga [K..]s «fornavn på direkte forespørsel fra Freidrich, Hun var riktignok tidligere spurt om navnet av Friedrich uten å röpe noe, men oppga senere navnet og alder på vedkommende på eget initiativ». Skal ha oppgitt en som bebreidet henne på gaten for å være tyskerjente og om snakket om en [J. R.s] arrestasjon

Kari: «må kjøres om hva hun har fortalt Gestapo om tilbudet om dementi i den fri presse» og «hva hun har röpet om klokkeren» Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Telegram til Rettskontoret Kjesäter fra Rettskontoret Stockholm 30.12.1944

arbeidet.²⁷³ Hanna poengterte dette i et avhør ved at «hun kunne når som helst ha skapt vanskeligheter for det illegale arbeidet».²⁷⁴ Selv om de var forelsket i tyskerne betød det derfor ikke at de fungerte som angivere, i det minste ikke bevisst. Men som det ble påpekt av advokat Poulsen «forhindrer [det] ikke at de i tankesløshet eller under påvirkning av sine følelser kan ha røpet ting som Gestapo har hatt nytte av».²⁷⁵ Dette tolkes som at all informasjon om det norske samfunnet var en fordel for tyskerne, og at forholdene derfor uansett var kritikkverdige.

3.2.4. Hva var anklagene mot Kari?

Kari ble mistenkt for å ha røpet identiteten til klokkeren til Sikkerhetspolitiet.²⁷⁶ I avhør fortalte Kari at Friedrich og hun hadde pratet om dette etter Hannas kidnapping. Da hadde Friedrich fortalt at han visste at klokkeren hadde røpet forholdet til pastor Ljostveit. Han spurte derfor Kari om han kunne ha noe med kidnappingen å gjøre. Kari svarte at hun ikke visste hvem som sto bak kidnappingen. Hun bekreftet at hun senere hadde brukt navnet til klokkeren i samtaler med Sikkerhetspolitiet, men hun benektet at denne informasjon kom fra henne først. Hun fortalte at Friedrich hadde besøkt foreldrene til Hanna før de pratet om det, og at det var fru Ljostveit som hadde avslørt identiteten til klokkeren først.²⁷⁷

Friedrich hadde vært ute hos [fru Ljostveit] og forhørt henne og på forespørsel fra Friedrich om hvor hun hadde sin viten fra med hensyn til vårt samvær med dem, hadde hun i forfjamselsen sagt klok... uten å fullføre ordet. Av dette hadde han sikkert forstått hvem det var.²⁷⁸

²⁷³ Både avhørene av Famagruppens medlemmer, motstandsmennene som brakte jentene til Sverige og avhørene av jentene gjort av Fama. Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Rapport til Kgl. Norsk Legasjon, Rettskontoret, Stockholm, avgitt av politikonstabel Thorolf Lund. Avhør av J. T. T. den 26.12.44 og Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Rapport om Famas arbeid med sak i forholdet: Hanna Ljostveit – Fritz Friedrich, Sicherheitpolizei, Larvik. Kari Hannevold – Herman Wernisch, Dienstelleiter der S.P., Larvik. 13.12.1944

²⁷⁴ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Rapport om Famas arbeid med sak i forholdet: Hanna Ljostveit – Fritz Friedrich, Sicherheitpolizei, Larvik. Kari Hannevold – Herman Wernisch, Dienstelleiter der S.P., Larvik. 13.12.1944

²⁷⁵ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Telegram til Sikringschefen i Sverige fra Advokat Poulsen. 11.01.1945

²⁷⁶ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Telegram til Rettskontoret Kjesäter fra Rettskontoret Stockholm 30.12.44

²⁷⁷ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Rapport til Kgl. Norsk Legasjon, Rettskontoret, Stockholm, avgitt av politikonstabel Thorolf Lund. Avhør av Kari Hannevold 29.12.1944

²⁷⁸ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Rapport til Kgl. Norsk Legasjon, Rettskontoret, Stockholm, avgitt av politikonstabel Thorolf Lund. Avhør av Kari Hannevold 29.12.1944

I avhøret forklarte Kari at Friedrich hadde funnet ut av identiteten hans på egenhånd gjennom samtalen med moren til Hanna, og at Kari ikke kunne klandres for at hun brukte navnet ved senere anledninger. Siden identiteten hans allerede var røpa, vurderte ikke Kari bruken av klokkerens navn som angiveri.²⁷⁹

Det andre tilfellet Kari var anklaget for angiveri dreide seg om en telefonsamtale hvor hun hadde «fortalt Gestapo om tilbudet om dementi i den fri presse».²⁸⁰ Den 7. desember 1944 snakket Kari med Hanna og Friedrich på Sikkerhetspolitiets kontor. I avlyttingsrapporten står det at

Kari er så lykkelig som hun aldri har vært før. Nå går det bra. Hun strir som en helt om dagen. – de beste jøssingene er på vår side, de skal dementere det for oss. Det går nok ikke an å dementere slikt i avisene nå, hadde en sagt, men han skulle nok få det inn i frihetsavisen, hvis de ville. Dette forteller Kari til Friedrich, og han later til å more seg med det. Til Hanna (vanskelig å oppfatte, Kare bare hvisker) sier hun at det først var kommet en bort til henne og spurt om det virkelig var sant det som ble sagt om dem. Kari hadde spilt helt fortvilet og sagt det bare var ondsinnet sladder. Han hadde lovet å snakke til kameratene sine for å få det dementert. Og så hadde [Ø.]²⁸¹ ringt. Nei, Kari kan ikke si hvor glad hun er. - M3 forstår det slik at det var han som hadde villet dementere ryktet i frihetsavisen.²⁸²

Kari ringte og fortalte Hanna at gode motstandsmenn hadde sagt seg villig til å kunngjøre at ryktene ikke var sanne i illegale aviser. Kari oppga i avhør at hun ikke visste at Friedrich hadde vært der. Rettskontoret mente Kari hadde satt flere liv i fare ved å knytte personen hun pratet med, O., kammeraten Ø., og pastor Ljostveit til illegale aviser.²⁸³ Kari forklarte at «jeg tenkte forøvrig ikke på at det kunne være farlig for noen det jeg fortalte så selv om jeg hadde hvist at Friedrich hørte på, hadde jeg fortalt det».²⁸⁴ Hun mente selv at hun ikke gjorde noe galt, og at informasjonen hun delte her og ellers ikke burde blitt vurdert som angiveri. Kari beskrev sin

²⁷⁹ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Rapport til Kgl. Norsk Legasjon, Rettskontoret, Stockholm, avgitt av politikonstabel Thorolf Lund. Avhør av Kari Hannevold 29.12.1944

²⁸⁰ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Telegram til Rettskontoret Kjesäter fra Rettskontoret Stockholm 30.12.1944

²⁸¹ Videre vil de jentene var anklagd for å ha angitt kun benevnes med forbokstaven i navnet sitt for å anonymiseres.

²⁸² Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2. 07.12.1944. Kl. 19.45. Samtale mellom Hanna, Kari og Friedrich.

²⁸³ I samme telefonsamtale skal visstnok Kari ha fortalt Hanna og Friedrich at O. mente pastor Ljostveit kunne få det ut i de ulovlige avisene så jentene fikk dementi. Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Rapport til Kgl. Norsk Legasjon, Rettskontoret, Stockholm, avgitt av politikonstabel Thorolf Lund. Avhør av Kari Hannevold 29.12.1944

²⁸⁴ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Rapport til Kgl. Norsk Legasjon, Rettskontoret, Stockholm, avgitt av politikonstabel Thorolf Lund. Avhør av Kari Hannevold 29.12.1944

kontakt med Sikkerhetspolitiet som lett og uskyldig, men i ettertid var hun også blitt oppmerksom på at hun kunne ha blitt brukt som angiver uten hennes viten.²⁸⁵

Konklusjonen fra politikonstabel Lund var at Kari i samtalene hadde utsatt klokkeren, pastor Ljostveit og andre motstandsmenn for stor fare. Lund mente Karis opplysninger hadde «ført til deres arrestasjoner grunnet deres forbindelse til illegale opplysninger».²⁸⁶ Lund bemerket at «Kari Hannevold er etter alderen meget rutinert og har en god evne til å prate seg vekk fra det hun blir spurt om. Hun er således et meget vanskelig avhøringsobjekt og hvor jeg ikke kan dokumentere fakta, kommer jeg så og si ingen vei».²⁸⁷ Dette vitner om at Lund vurderte Kari som utspekulert og var mistenkelig til alt Kari sa. Til tross for dette trodde likevel Lund at hun hadde vært sammen med Wernisch på grunn av romansen, og at hun ikke hadde hatt i tankene «at hun indirekte kan ha vært angiverske».²⁸⁸

3.2.5. Hva var anklagene mot Hanna?

Hanna ble anklagd for å ha angitt N.s «fornavn på direkte forespørsel fra Freidrich, Hun var riktignok tidligere spurt om navnet av Friedrich uten å röpe noe, men oppga senere navnet og alder på vedkommende på eget initiativ».²⁸⁹ N. bodde på nabogården til bestefaren til Hanna i Bamble. Han og flere unge menn lå i dekning i skogen for å slippe AT-tjenesten.²⁹⁰ I avhøret

²⁸⁵ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Rapport til Kgl. Norsk Legasjon, Rettskontoret, Stockholm, avgitt av politikonstabel Thorolf Lund. Avhør av Kari Hannevold 29.12.1944

²⁸⁶ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Rapport til Kgl. Norsk Legasjon, Rettskontoret, Stockholm, avgitt av politikonstabel Thorolf Lund. Avhør av Kari Hannevold 10.01.1944

15. januar 1945 ble pastor Ljostveit og faren til Kari kalt inn til avhør av det norske statspolitiet. Avhørene «gjalt Hanna og Kari». Faren til Kari ble sluppet fri, mens Ljostveit ble satt i fengselet i Larvik. To dager senere ble han sendt til Grini. 17. januar var det et sprenstoffattentat mot statspolitiets hus i Larvik. Som en konsekvens av dette ble 15 milorgmenn ettersøkt og avhørt. Flere gjemte seg på dekningssted, men «alle de arresterte ble sendt til Grini etter et par dager opphold». Klokkeren, som var en av de ettersøkte som klarte å rømme mente at Hanna Ljostveit-saken lå bak utvelgelsen av milorgmenn. Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Spesialrapport til Kgl. Norsk Legasjon, Rettskontoret, Stockholm, avgitt av c.j. Einar Anteensen, avhør av «klokkeren» 15.02.1945

²⁸⁷ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Rapport til Kgl. Norsk Legasjon, Rettskontoret, Stockholm, avgitt av politikonstabel Thorolf Lund. Avhør av Kari Hannevold 10.01.1945

²⁸⁸ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Rapport til Kgl. Norsk Legasjon, Rettskontoret, Stockholm, avgitt av politikonstabel Thorolf Lund. Avhør av Kari Hannevold 10.01.1945

²⁸⁹ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Telegram til Rettskontoret Kjesäter fra Rettskontoret Stockholm 30.12.1944

²⁹⁰ AT-tjenesten var en obligatorisk arbeidstjeneste for norske menn. Det ble militært organisert etter mønster av Organisation Todt med norsk befal. Sommeren 1942 ville tyskerne tvangsutskrive rundt 70 000 menn i alderen 18-45 år til arbeidstjeneste». Kalleberg 2011: 112, Riksarkivet, S-3138-19-

fortalte Hanna at Friedrich en kveld hadde tatt opp et kart over Bamble, og lurte på om hun var kjent i området. Han hadde vært på gården til N., og fant ut at han hadde rømt. Hanna hadde ikke husket navnet, og Friedrich hadde ikke spurt om annet. I en senere telefonsamtale hadde Hanna likevel fortalt Friedrich navn og alder på N.²⁹¹ Friedrich hadde blitt ivrig i telefonsamtalen og begynte å stille spørsmål om flere involverte, om hun hadde vært i leiren og om faren og broren kjente til leiren. Til dette hadde hun svart at «det er ingen hjemme hos oss som har med dette å gjøre», og Friedrich hadde latt det ligge etter samtalen.²⁹²

Videre ble Hanna anklaget for å ha «oppgett en som bebreidet henne på gaten for å være tyskerjente».²⁹³ Hanna fortalte i avhør at hun hadde fortalt Friedrich at hun

hadde truffet en tidligere kamerat ved navn [R.] som hadde sagt at han ikke trodde noe på de ryktene som gikk i byen om at [Hanna] var sammen med gestapo. [Friedrich] bare lo av det, og jeg tror ikke at han festet seg noe ved navnet. Ialfall spurte han meg ikke mere utgående om [R. ...] og jeg har heller ikke hørt at Friedrich har nevnt navnet hans siden.²⁹⁴

Hanna hadde brukt navnet til R. i samtale med Friedrich, men det var ikke hennes inntrykk at Friedrich viste noe interesse for han og hun anså det heller ikke som angiveri. Videre forklarte Hanna at det var mange som hadde kommet og spurt henne om ryktene, og at hun «kan nå ikke huske hvem det er jeg har nevnt for Friedrich».²⁹⁵ Både fra avhørene og avlyttingsrapportene til Fama kom det fram at Hanna syntes ryktespredningen var ubehagelig, og Friedrich var en av få Hanna kunne prate om denne fortvilelsen med, da forholdet ble holdt skjult. Det kunne hende hun hadde nevnt en annen pike, betjeningen på en restaurant og muligens en tante, men

Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Rapport til Kgl. Norsk Legasjon, Rettskontoret, Stockholm, avgitt av politikonstabel Thorolf Lund. Avhør av Hanna Ljostveit 03.01.1945

²⁹¹ Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0003: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2, 1944-1947. 28.11.1944. kl. 21.10-21.45. Samtale mellom Hanna og Friedrich.

²⁹² Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0003: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2, 1944-1947. 28.11.1944. kl. 21.10-21.45. Samtale mellom Hanna og Friedrich.

²⁹³ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Telegram til Rettskontoret Kjesäter fra Rettskontoret Stockholm 30.12.1944

²⁹⁴ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Rapport til Kgl. Norsk Legasjon, Rettskontoret, Stockholm, avgitt av politikonstabel Thorolf Lund. Avhør av Hanna Ljostveit 03.01.45. Se også Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0003: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2, 1944-1947. Samtale mellom Hanna og Friedrich. Kl. 21.10-21.45. 28.11.1945

²⁹⁵ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Rapport til Kgl. Norsk Legasjon, Rettskontoret, Stockholm, avgitt av politikonstabel Thorolf Lund. Avhør av Hanna Ljostveit 03.01.1945

hun fortalte at det ikke var hennes intensjon å angi noen, eller å gi informasjon til tyskerne.²⁹⁶ Avslutningsvis sa hun at «hadde jeg opptrått som angiver, kunne jeg fått arrestert en hel mengde i Larvik da jeg kjente mange som drev illegal virksomhet».²⁹⁷

Dette tolkes som at Hanna selv ikke vurderte sine egne handlinger som angiveri, verken bevisst eller ubevisst. Det kommer tydelig fram at for henne sto forelskelsen i sentrum. Hun erkjente likevel i etterkant at noen av ting hun hadde sagt kunne vært styrt av følelser og ikke så gjennomtenkt. Hun ble for eksempel spurt ut om telefonsamtalen hvor hun hadde sagt at klokkeren skulle hun gjerne ha sett «blitt tatt eller blitt pint litt».²⁹⁸ Dette forklarte hun med at hun ikke mente det bokstavelig, og at hun hadde valgt å ikke angi klokkeren, selv om hun visste godt at det var han som fortalte det til faren. Hun fortalte også at hun i ettertid angret på relasjonen og at hun hadde innsett at de aldri kunne hatt en framtid sammen. Hun erkjente at hun ikke hadde tenkt godt nok gjennom hva hun hadde sagt eller gjort, og viste en tydelig anger for forholdet.²⁹⁹

Politikonstabel Lund skrev at «Hanna Ljostveit er etter min mening bare barnet både i oppførsel og tankegang. Hennes forhold til Fritz Friedrich har ganske sikkert fra begynnelsen vært diktert av eventyrlyst og senere utviklet seg til et kjærlighetsforhold for hennes vedkommende».³⁰⁰ Akkurat som ved avhørene gjort av Fama ble Hanna vurdert som uvitende og naiv, og Lund så også at det var forelskelsen som var viktigst for Hanna. Han var overbevist om at hun fortalte sannheten, og hadde «ikke forståelsen av at hun indirekte kan ha opptrådt som angiverske».³⁰¹ Likevel vurderte han Hanna som en større trussel en Kari grunnet den sterkere relasjonen mellom Hanna og Friedrich. Han viste blant annet til kommentaren Hanna gjorde om at hun

²⁹⁶ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Rapport til Kgl. Norsk Legasjon, Rettskontoret, Stockholm, avgitt av politikonstabel Thorolf Lund. Avhør av Hanna Ljostveit 03.01.1945

²⁹⁷ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Rapport til Kgl. Norsk Legasjon, Rettskontoret, Stockholm, avgitt av politikonstabel Thorolf Lund. Avhør av Hanna Ljostveit 28.12.1944

²⁹⁸ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Rapport til Kgl. Norsk Legasjon, Rettskontoret, Stockholm, avgitt av politikonstabel Thorolf Lund. Avhør av Hanna Ljostveit 28.12.1944

²⁹⁹ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Rapport til Kgl. Norsk Legasjon, Rettskontoret, Stockholm, avgitt av politikonstabel Thorolf Lund. Avhør av Hanna Ljostveit 28.12.1944

³⁰⁰ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4 Rapport til Kgl. Norsk Legasjon, Rettskontoret, Stockholm, avgitt av politikonstabel Thorolf Lund. Avhør av Hanna Ljostveit 03.01.1945

³⁰¹ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4 Rapport til Kgl. Norsk Legasjon, Rettskontoret, Stockholm, avgitt av politikonstabel Thorolf Lund. Avhør av Hanna Ljostveit 03.01.1945

skulle likt å se klokkeren pint. Dette mente han ga «en god rettleiding om hvor farlig redskap hun var i gestapos hånd».³⁰²

3.3. «Hvordan kan man stole mer på disse jentene enn norske myndigheter?»

Å omgås med fienden ble vurdert som unasjonalt. Det generelle inntrykket norske myndigheter hadde av tyskerjenter var negativt, da det ble oppfordret til å ikke ha relasjoner med fienden.³⁰³ Grunnet avlyttingsrapportene og avhørene mente norske myndigheter at Hanna og Kari hadde fungert som angivere. Dette førte til at de ble sett på som en stor trussel. Dette blir godt illustrert gjennom korrespondansen mellom ulike instanser³⁰⁴ om jentenes sikring i Sverige gjennom våren 1945. Siden jentene ble avvist som norske flyktninger ble de svenske myndigheters ansvar. I Sverige fantes det to muligheter for internering av unasjonale nordmenn; fengsel eller lukket forlegning. En lukket forlegning fungerte som en interneringsleir hvor man hadde arbeid utenfor leiren, kunne sende brev og fikk permisjoner. Her kunne den internerte etter hvert bli vurdert som ufarlig og løslates. Rettskontoret opplevde at interneringen ofte var lydhor med norske myndigheters ønsker, men det hendte også at flyktninger ble løslatt tross norske protester.³⁰⁵ Vedrørende Hanna og Karis sak vakte dette problemer. Norske myndigheter så ikke på internering i forlegning som sikkert nok fordi de var redde for at jentene kunne komme i kontakt med tyskerne. Viktigst ble likevel det faktum at det ikke fantes interneringsleirer for kvinner i Sverige.³⁰⁶ Dette førte til at fengsel ble stående som eneste alternativ for forsvarlig sikring.

Norske myndigheter vurderte internering i fengsel som tilfredsstillende fordi tyskerjentene kunne holdes isolert og bli hindret i kontakt med mennesker utenfor. For å få nordmenn internert i fengsel fulgte en prosedyre med flere rettslige avhør før saken ble vurdert av Utlänningskommissionen. Den endelige avgjørelsen ble tatt av den svenske kongen i statsråd. I korrespondansen kom det fram at norske myndigheter ikke syntes svensk side tok store nok

³⁰² Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Rapport til Kgl. Norsk Legasjon, Rettskontoret, Stockholm, avgitt av politikonstabel Thorolf Lund. Avhør av Hanna Ljostveit 28.12.1944

³⁰³ Øksnevad 1945: 8

³⁰⁴ I perioden januar til april 1945 var det ukentlig korrespondanse mellom blant annet rettskontoret på Kjesäter, sikringssjefen i Sverige, Utlänningskommissionen, Den kongelige norske legasjonen i Stockholm, rikspolisjefen, Det kongelige Justis- og Politidepartementet, krigskontoret, Forsvarets overkommando og regjeringen i London.

³⁰⁵ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Notat. VS/EE. 21.01.1945

³⁰⁶ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Notat. VS/EE. 21.01.1945

hensyn til norsk sikkerhet, og at de mente svenskene prioriterte individets frihet over norske sikkerhetshensyn. Det skulle foreligge helt sikre bevis, og under omstendighetene var det kun «i de mest ekstreme tilfelle[r]» norske myndigheter prøvde seg på internering.³⁰⁷ At myndighetene brukte tid og ressurser på å få Hanna og Kari forvart viser derfor hvor stor trussel de ble vurdert til å være. Den 2. februar 1945 ble det rapportert at jentene var overført fra Kjesäter til forvaring i Stockholm for nærmere avhør av svensk politi.³⁰⁸ De satt i forvaring fram til 15. mars 1945, da den svenske kongens endelige avgjørelse var «å sette jentene på frifot».³⁰⁹ Dette skapte sterke reaksjoner fra norsk side, og flere prøvde å endre beslutningen.

Dette kommer særlig godt fram i Major Axel Baumanns telegram til Forsvarets Overkommando i London. Baumann var sjef for militærkontoret (Mi IV) i den norske legasjonen i Sverige, og «fungerte som bindeledd mellom FO (Forsvarets Overkommando, forf, anm.) i London og Hjemmefronten».³¹⁰ Han mente det var uforsvarlig at ikke en gang denne store trusselen kunne forvares på rett vis i Sverige. Alle de opplysninger de hadde om jentenes trussel mente han ble bekreftet ved avhør, og at svenske myndigheters sikring ikke var dekkende. Han mente jentene fortsatt utgjorde en potensiell fare for illegalistene hjemme.³¹¹

Vi vil i forbindelse med denne sak gjenta hvilke vanskeligheter vi her har med å effektivere en pålitelig sikring her og hvilke problemer det reiser. Såkalt sikring i svensk fengsel er usikker både fordi fangene har adgang til å kommunisere med uteverdenen, og fordi de svenske myndigheter sjelden går med på krigsvarig fengsling. De som arbeider hjemme, venter at vi kan ordne sikringen betryggende og praksis viser at de også stoler på at vi kan det. Om det ikke oppnås adgang til hurtig oversendelse til UK. I endel tilfeller, må en se i øynene at en oftere enn hittil må ty til likvidering også i «lettere tilfeller» av hensyn til security og i endel tilfeller utelukkende på grunnlag av indicier. Det utiltalende og betenkelig ved en slik utvikling er selvinnsende.³¹²

Her igjen ble argumentet om at svenske myndigheter tok for lett på norske trusler framhevet, og det poengteres at det ikke kan ansees som trygt å sende trusler ut av landet lenger, dersom dette var svenske myndigheters vurdering. Det ble argumentert for at man heller burde ty til

³⁰⁷ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Notat. VS/EE. 21.01.1945

³⁰⁸ Det var ikke vanlig prosedyre å holde de unasjonale som ventet på beslutning forvart, så svenske myndigheter gjorde et unntak for tyskerjentene. Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 4. Korrespondanse til Herr Rikspolisjefen, Det Kgl. Justis- og Politidepartement p.t. London fra advokat Scheel 02.02.1945

³⁰⁹ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Telegram til Forsvarets Overkommando IV. p.t. London fra Axel Baumann uten dato.

³¹⁰ Johansson 2008: 195

³¹¹ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Telegram til Forsvarets Overkommando IV. p.t. London fra Axel Baumann uten dato.

³¹² Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Telegram til Forsvarets Overkommando IV. p.t. London fra Axel Baumann uten dato.

likvidering av trusler slik som Hanna og Kari, dersom svenske myndigheter ikke kunne sikre norske trusler på en forsvarlig måte. Dette viser tydelig at norske myndighetene vurderte tyskerjentene som et stort faremoment selv i Sverige.

Norske myndigheter fikk noe gjennomslag, og i korrespondansen kommer det fram at det etter press fra norsk side var blitt besluttet å opprette en interneringsleir for kvinner i Skåne.³¹³ «Pikene vil bli plassert på et hjem for løssaktige kvinner i Skåne med oppholdstillatelse for vedkommende landsfiskaldistrikt. De vil bli holdt under strengt oppsyn, og med en viss sensur av posten».³¹⁴ Hanna og Kari endte her etter 27. mars 1945. De ble sendt nedover med svensk politibevoctning.³¹⁵ Jentene havnet altså ikke i fengsel, men i et arbeidshjem, en forlegning, hvor de ble bevoktet og måtte forholde seg til ulike regler.³¹⁶ De fikk ikke bevege seg utenfor Skåne, og dagene var preget av arbeid og hverdagslige rutiner. I dagboken sin skrev Hanna at tiden gikk sakte og hun savnet familien sin hele tiden. Hun var bekymret for hva som hadde skjedd med dem etter at hun dro. Hun nevnte også kodenavnet Knut flere ganger, og skrev om ham, men det var familien som opptok flest sider i dagboken.³¹⁷

Selv om jentene ble bevoktet, og hadde begrenset mulighet til å oppsøke tyskerne dersom de skulle ønske det, var det en stor misnøye blant norske myndigheter. I korrespondansen fram til krigens slutt ble det sendt flere forslag for hvordan de kunne internere jentene mer forsvarlig. De ønsket å sende de over til Storbritannia. Til dette svarte Home Office at de beklageligvis ikke kunne overføres til et annet land. «Selv om interneringsforholdene i Sverige ikke alltid er tilfredsstillende forutsetter man at de holdes internert og at deres kjennskap til den tyske spionorganisasjon bare er av lokal betydning».³¹⁸ Det ble også lagt press på svenske myndigheter for å omgjøre kongens beslutning og få jentene i forvaring. Tidligere hadde ikke bevisene fra Famarapportene blitt delt, men nå ble det besluttet å sende utdrag av rapportene til

³¹³ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Telegram til Forsvarets Overkommando IV. p.t. Telegram fra WH/MH til Milorg Sentralledelse. 27.03.1945

³¹⁴ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Telegram til Forsvarets Overkommando IV. p.t. Telegram fra WH/MH til Milorg Sentralledelse. 27.03.1945

³¹⁵ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Telegram til Forsvarets Overkommando IV. p.t. Telegram fra WH/MH til Milorg Sentralledelse. 27.03.1945

³¹⁶ Isaksen 2020: 52

³¹⁷ Personlig korrespondanse med Isaksen november 2022

³¹⁸ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Telegram til Forsvarets Overkommando IV. p.t. Telegram fra WH/MH til Milorg Sentralledelse. 27.03.1945

den svenske Justisministeren Thorwald Bergquist personlig, i håp om at han ville omgjøre kongens beslutning når han fikk se bevismaterialet.³¹⁹ I tillegg kontaktet Rettskontoret det svenske utenriksdepartementet. Der ble det argumentert med at det fra «svensk side ikke tas tilbørlige hensyn til viktige norske interesser».³²⁰ Norske myndigheters grep fikk ikke noen virkninger, og jentene ble sittende i arbeidshjemmet til etter krigens slutt. Dette ble sett på som et stort nederlag av norske myndigheter, og det er tydelig at jentene blir vurdert som en stor trussel, med tanke på hvor mye tid og hvor mange aktører som engasjerte seg for å få saken deres vurdert på nytt.

3.3.1. Hvordan ble jentene framstilt i avisen *Ukenytt*?

For å vise misnøyen med avgjørelsen ble det også tatt kontakt med norske, svenske og britiske aviser av myndighetene, trolig for å få opinionen fra folket på deres side. Dette var et håp om at dette kunne endre svenske myndigheters synspunkt.³²¹ I en lokal motstandsavis i Larvik, *Ukenytt*, ble det skrevet om jentene den 20. april 1945.³²² Her kom det fram at den svenske kongen «har avslått å holde to farlige norske gestapoagenter internert. To unge piker er blitt satt på fri fot trass i norske myndigheters opplysning om at deres frigivelse betyr en alvorlig fare for den norske hjemmefront».³²³ Her kom det tydelig fram at de to jentene, Hanna og Kari ble sett på som en stor trussel. Videre fortelles det at de har blitt forvandlet til «tøser og angivere», og drevet et dobbeltspill mot alle rundt seg.³²⁴ Det framstilles som om de har gitt Sikkerhetspolitiet mye informasjon, og det spilles også på hatet mot tyskerjenter generelt med det ladde ordet «tøs». Artikkelen bar preg av en hatefull stemning, og Hanna og Kari blir satt i et negativt lys:

Angiverens straff er døden. Det ble besluttet å ikke sette dødsdommen over de to pikers i verk, men ta dem til fange og føre dem til Sverige for at de kunne bli internert der til krigen er slutt. Planen ble utført. Og pikene overlevert til de svenske myndigheter med anmodning om internering. Svenskene internerte dem, prøvet deres sak og satte dem så på frifot. Nå er de igjen

³¹⁹ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Telegram til Forsvarets Overkommando IV. p.t. Telegram fra WH/MH til Milorg Sentralledelse. 27.03.1945

³²⁰ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Telegram til Forsvarets Overkommando IV. p.t. Telegram fra Axel Baumann til Milorg Sentralledelse. 30.03.1945

³²¹ Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV., boks 101, mp. 146. Telegram til Forsvarets Overkommando IV. p.t. Telegram fra Axel Baumann til Milorg Sentralledelse. 30.03.1945

³²² Wasberg & Nord 1971: 123

³²³ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 utenfor mappe. Kopi av avisinnlegg i *Ukenytt*. 20.04.1945

³²⁴ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 utenfor mappe. Kopi av avisinnlegg i *Ukenytt*. 20.04.1945

satt fri slik at de kan komme i klørne på gestapo og de kan fortsette sitt angiveri. Skjønner ikke de svenske myndigheter hvilken risiko disse pikebarna utgjør. Hvordan kan de stole mer på det disse jentene sier enn norske myndigheter? [...] Skjønner ikke regjeringen [den svenske] at det var i humanitetens navn pikene ikke blev skutt, men under stor risiko ført til Sverige for å bli internert? Skjønner ikke regjeringen at den ved sin holdning tvinger igjennom likvideringer i Norge som i enkelte tilfelle kunne vært unngått om Sverige hadde ytet oss en aldri så liten hjelp med å oppbevare forbryterne trygt til krigen er over?³²⁵

Her blir det tydelig at man prøvde å skape et bilde av norske myndigheter som barmhjertige og rettferdige. De ønsket ikke å gi jentene dødsdom, som det poengteres at egentlig burde gis alle angivere. I stedet gikk de langt for å sørge for at jentene kom seg trygt til Sverige. På grunn av svenske myndigheters behandling av tyskerjentene ble det sådd tvil ved om man kunne sende angivere til Sverige ved senere tilfeller. Det framstilles nesten som om svenske myndigheters håndtering av situasjonen kunne framkalle flere henrettelser og en hardere behandling for de nordmennene som valgte feil side. Jentene ble beskrevet som forbrytere, som fortsatt var under Sikkerhetspolitets makt, og at myndighetene var redde for at de igjen skulle havne i deres «klør». Denne sinnsstemningen var sterkt til stede i korrespondansen, og det ble derfor veldig tydelig av myndighetene, men også trolig folket etter å ha lest dette vurderte jentene som angivere og en reell trussel.

3.4. hva skjedde med jentene etter krigen?

Allerede før frigjøringen hadde pastor Ljostveit prøvd å finne ut hva som skjedde med datteren i Sverige og når Hanna ville bli sendt hjem. Først 14. juni 1945 fikk pastor Ljostveit svar fra Rettskontoret på brevene. Her kom det fram at jentene fortsatt var internert av svenske myndigheter. På grunn av de grove anklagene mot dem som angivere mente Rettskontoret at de ikke kunne sendes tilbake med de ordinære flyktningene. Hanna og Kari ville først bli transportert til Oslo under politieskorte for å få sin sak tatt opp av norske domstoler. I tillegg presiserte rettskontoret at det var i jentenes interesse å bli beskyttet til saken var avklart, og de ville derfor havne i varetekt.³²⁶ Det var først den 24. august 1945 at jentene ankom Oslo. De hadde en arrestordre og ble satt i varetekt grunnet overtredelse av Landssvikanordningen (26/2-

³²⁵ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111 167/46/0053-Hnr. 166/46 utenfor mappe. Kopi av avisinnlegg i *Ukenytt*. 20.04.1945

³²⁶ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 8. Telegram til Sokneprest Kr. Ljostveit fra Rettskontoret 14.06.1945

43 §§ 3-4-5-6).³²⁷ Dommen var på 30 dager. De satt først i Oslo kretsfengsel, men blir overført til Larvik politikammer i starten av september for å sone ferdig dommen der.³²⁸

I tillegg ble det opprettet en sak mot jentene i rettsoppgjøret etter krigen. Det var først den 22. oktober 1946, nesten to år etter kidnappingen at jentene fikk en underretning om at saken deres ble henlagt på grunn av bevisets stilling.³²⁹ I korrespondanse mellom statsadvokaten, riksadvokatembetet og politiembetet i Larvik kom det fram hvorfor. Politiet foreslo at saken skulle bli henlagt fordi det etter bevisene som var framlagt fortsatt var et sterkt grunnlag for tvil om de subjektive betingelser var til stede for straff og ansvar.³³⁰ Under en viss tvil sluttet statsadvokaten seg bak politiets beslutning. Han antok det som tvilsomt at de siktede i det hele tatt har gitt Sikkerhetspolitiet opplysninger av positiv verdi, «bortsett selvsagt fra den store verdi det for Sikkerhetspolitiet hadde å bli orientert om norske forhold i sin alminnelighet».³³¹ Men dette er kun ut fra privat sosial omgang, noe som ikke var straffbart. Likevel kommer det godt fram at deres forhold, straffbart eller ei, ble fordømt.

Før avgjørelsen ble truffet ble saken forelagt Riksadvokaten, da dette var en sak som hadde vakt stor oppsikt i hele Vestfold. Også Riksadvokaten stilte seg bak begrunnelsen, og jentenes sak ble henlagt grunnet bevisspørsmålet ved den subjektive straffeskylden, altså hvorvidt de kunne bevise om jentene bevisst eller ubevisst hadde utført angiveri. Det eneste de hadde faktiske beviser på var at jentene hadde et romantisk forhold til tyskerne, og at de hadde nevnt noen navn (se kapittel 3.2.4 og 3.2.5). Statsadvokaten skrev også til Riksadvokaten at «det er vel neppe annet enn kjærlighetsforholdet til de tyske gestapister som har stått i hodet på de

³²⁷ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 11. Ordre om fengsling. 24.08.1945

³²⁸ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 10. Oslo Politikammer, kriminalpolitiet, Landssvikeravdelingen 28.08.1945 Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 11. Larvik P. Landssvikeravdeling. 01.09.1945

³²⁹ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 28. Melding til Erstatningsdirektoratet 04.01.1947

³³⁰ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 28. Melding til Erstatningsdirektoratet 04.01.1947; Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 25. Telegram fra Riksadvokatembetet til Statsadvokaten for landssviksaker i Vestfold, Larvik 15.10.1946

³³¹ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 25. Oversendingspåkriver i sak om Hanna Ljostveit og Kari Hannevold. 12.09.1946

siktede».³³² En annen faktor som vektlegges ved avgjørelsen er tidspunktet for da kidnappingen ble gjennomført. På dette tidspunktet var det ikke sikker overbevisning om at forsettlig angiveri hadde funnet sted, og selv om det kan spekuleres i at de hadde utført alvorlig angiveri hvis de ikke ble kidnappet, er ikke dette annet enn spekulasjoner og et potensielt utfall av Hanna og Friedrich sitt møte. Det ble heller ikke rettet noen kritikk mot kidnappingen selv om det eneste sikre bevis de hadde mot jentene på denne tiden var at de sosialiserte seg med tyskerne. Likevel konkluderes det med «at aksjonen under de givne omstendigheter var helt på sin plass og fullt berettiget [det] kan det ikke herske delte meninger om».³³³

I ettertid kan det vurderes om ikke interneringen og fengslingen, først i Sverige, så i Norge ikke var straff nok for Hanna og Kari? Dette er også konklusjonen ved tidligere forskning på tyskerjenters behandling etter frigjøringen.³³⁴ Selv om de ikke fikk noen økonomiske sanksjoner³³⁵, og ikke ble stående som strafferegistrerte, hadde de allerede mistet over et halvt år til internering både i Sverige og Norge. I tillegg skal ikke den stillingen ryktet til tyskerjentene fikk etter krigen undervurderes. Dette kan slik sett ha preget jentene resten av deres liv.

³³² Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 25. Oversendingspåskrifter i sak om Hanna Ljostveit og Kari Hannevold. 12.09.1946

³³³ Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46 Mappe 25. Oversendingspåskrifter i sak om Hanna Ljostveit og Kari Hannevold. 12.09.1946

³³⁴ Papendorf 2015; Pedersen 2012; Aarnes 2014

³³⁵ Det ble hentet inn skattekort, oversikt over jentenes økonomiske status. Begge jentene hadde null i inntekt, og det kan tenkes at de hadde måtte betale erstatning dersom de hadde formue.

Kapittel 4. Didaktisk utprøving: Hvordan forholder elevene seg til kontekst, innlevelse og nåtid når de vurderer ulike perspektiver?

I dette kapitlet undersøker jeg hvordan et lite utvalg VG3-elever forholdt seg til kontekst, innlevelse, og nåtid da de satt seg inn i ulike aktørers perspektiver vedrørende tyskerjentenes sak. Det ble valgt å kun ta utgangspunkt i Hanna, en avlytter, faren og Axel Baumann, da elevene kun skulle arbeide med historien i en dobbelttime. Undervisningsopplegget ble lagd med et utgangspunkt i målene og verdiene i LK20, den teoretiske gjennomgangen av historisk empati, og den realhistoriske analysen i kapittel 3. Funnene baserer seg på svarene til et utvalg elever etter gruppeintervjuer. Jeg vil først gi en kort oversikt av de metodiske valgene og gjennomførelsen av undervisningsopplegget. Deretter presenteres og analyseres funnene fra intervjuene i lys av teori.

4.1. Metode

4.1.1. Datainnsamling og utvalg

Intervjuobjektene besto av åtte elever fra to VG3-klasser på en videregående skole i Trondheim. Intervjuene baserte seg på frivillighet, og jeg fikk hjelp av faglærere til å informere om og skaffe intervjuobjekter. I hver av klassene meldte fire elever seg til intervju før jeg gjennomførte opplegget. I den andre klassen ble det derimot gjort noen endringer da tre av fire kandidater ikke var til stede da intervjuet skulle gjennomføres. Nye kandidater ble derfor valgt ved håndsopprekning. Faktorer som karakterer, ferdigheter, sosioøkonomisk bakgrunn, kjønn og geografisk tilhørighet, påvirket ikke utvalgsprosessen, da det ikke er et ønske om å generalisere funnene, men kun vurdere hvordan et lite utvalg elever forholder seg til de ulike dimensjonene ved historisk empati. Min prioritet var derfor at elevene deltok frivillig, og at de ønsket å prate om undervisningsopplegget.

Den valgte metoden for intervjuene var gruppeintervju etter en intervjuguide. En intervjuguide er en «mer eller mindre detaljert oversikt over temaer og/eller spørsmål som skal tas opp i løpet av et intervju».³³⁶ Jeg valgte å strukturere spørsmålene mine etter de tre momentene i Helga Bjørke Harnes sin modell; kontekstualisering, innlevelse og elevenes nåtid. Med

³³⁶ Bjørndal 2017: 109

utgangspunkt i dette formulerte jeg noen konkrete spørsmål³³⁷, men var åpen for at intervjuet kunne ta andre retninger ut fra hva intervjuobjektene sa. Denne typen intervju anses som velegnet til gruppeintervju, da «intervjuformen balanserer hensynet mellom det å være åpen for ulike typer informasjon og samtidig å sikre at man får svar på sentrale spørsmål innenfor temaer».³³⁸ Dette ga elevene rom til å selv vise til hva de anså som viktig når de vurderte perspektivene, samtidig som jeg fikk muligheten til å bruke de tre dimensjonene som en retningslinje for intervjuet.

Intervjuene ble gjennomført som gruppeintervju etter at undervisningsopplegget var gjennomført. Hovedargumentet for den valgte metoden er at det var tidseffektivt. Dette ble særlig vektlagt grunnet tidspress for masteroppgaven, og det faktum at det var vanskelig å finne flere passende tidspunkt for elevene. Dessuten fremmer Bjørndal at gruppeintervju kan «fungere mer dynamisk og skape rikere informasjon, ved at gruppe medlemmene stimulerer hverandre gjennom å kommentere, supplere eller motsi hverandre».³³⁹ Man kan altså fange opp nye meninger som oppstår i interaksjonen mellom intervjuobjektene.³⁴⁰ Med tanke på at dette var elever i samme klasse kan dette ha skapt en trygghet og gjort intervjusituasjonen mindre skremmende. Jeg opplevde også at samtalen fløt godt, og at alle elevene var komfortable med hverandre og klimaet i intervjuet. Dette kan ha blitt forsterket ved at intervjuene ble gjennomført i et kjent miljø, klasserommet deres. Hovedutfordringen som intervjustyrer var å sørge for at alle kom til ordet og prøve å unngå avbrytelser og avsporinger. Dessuten poengteres det av Aksel Tjora at en utfordring ved gruppeintervju kan være at intervjuobjektene påvirker hverandre slik at man får ensidige svar, hvor deltakerne adopterer hverandres synspunkt.³⁴¹ Av den grunn var det viktig å stille konkrete spørsmål til hvert av intervjuobjektene, og prøve å la de komme med egne refleksjoner.

4.1.2. Gjennomføring

Undervisningsopplegget og intervjuene ble utført i uke 9 og 10. På forhånd hadde jeg kontakt på e-post med begge lærerne, i tillegg til et møte på skolen i januar med faglærer 1 og veiledere. Her presenterte jeg undervisningsopplegget mitt, fikk en innføring i elevenes progresjon i faget og fikk muligheten til å stille en del praktiske spørsmål for selve gjennomførelsen av

³³⁷ Vedlegg A

³³⁸ Bjørndal 2017: 109

³³⁹ Bjørndal 2017: 110

³⁴⁰ Tjora 2017: 138

³⁴¹ Tjora 2017: 139

undervisningsopplegget. På dette tidspunktet var det fortsatt usikkert om vi fikk muligheten til å gjennomføre undervisningsopplegget i to klasser, og det var først i starten av februar at jeg kom i kontakt med faglærer 2.³⁴²

I og med at kontekst fungerer som en av pilarene for å tenke historisk-empatisk var jeg nysgjerrig på hvor mye kontekstualisering elevene hadde fra før av. Begge faglærerne regnet med at tyskerjenter som fenomen var ganske ukjent for elevene, men begge klassene hadde startet opp med temaet 2. verdenskrig. I tillegg hadde elevene jobbet med et tverrfaglig prosjekt i norsktimene om *Leksikon om lys og mørke*.³⁴³ Her skulle elevene prøve å sette seg inn i perspektivet til Henry Rinnan, Rinnanbanden og en jødisk familie som flyttet inn i «Rinnanklosteret» etter krigen. Gjennom dette prosjektet hadde lærerne et sekundært mål om at elevene skulle ta i bruk historisk empati. I intervju med faglærer i klasse 1 sa vedkommende at «hadde du hatt dette opplegget bare en måned tidligere tror jeg du hadde fått helt andre svar. Timingen er såpass god når vi har jobba med noe som egentlig handler mye om historisk empati rett før».³⁴⁴ Men også her, som vist i tidligere forskning undervises det ikke i hvordan man skal tenke historisk-empatisk, det tas for gitt at elevene skal klare å ta i bruk denne abstrakte metoden på egenhånd.³⁴⁵ Nettopp derfor er det interessant å se om elevene faktisk klarer å ta i bruk en ferdighet de i teorien skal være kjent med.

Undervisningsopplegget

Undervisningsopplegget ble laget med utgangspunkt i Jason Endacott og Sarah Brooks firetrinnsdeling:

1. introduksjon av historisk situasjon eller aktør
2. en utforskende fase med primær- og sekundærkilder
3. en presentasjon av det elevene har funnet
4. en samtale om sammenkoblinger mellom fortid og nåtid.³⁴⁶

Her vektlegges det at læreren i starten bruker tid på en kontekstualisering. I mitt tilfelle ble dette en gjennomgang av hvem tyskerjentene var, forklaringsmotiver for hvorfor noen ble en

³⁴² Dette skyldes hovedsakelig at de fleste faglærerne hadde praksisstudenter, og det var spørsmål ved om vi kunne «låne» en time fra deres praksis.

³⁴³ Stranger 2018

³⁴⁴ Intervju faglærer 1

³⁴⁵ Hatlen 2020: 147

³⁴⁶ Harnes 2022: 45 på norsk. Endacott & Brooks 2013: 45-55

tyskerjente, hvordan de ble vurdert av andre og den behandlingen de fikk under og etter okkupasjonen. Deretter gikk fokuset over på Hanna og kildene. I første time presenterte jeg hvem Hanna var og hvordan forholdet utviklet seg. Etter dette fikk elevene jobbe med avhørsrapporten til M3 fra da han fortalte faren om forholdet.³⁴⁷ Her lå fokuset på å prøve å forstå perspektivet til M3, Hanna og faren. Elevene diskuterte først spørsmål i makkergruppene sine, deretter gikk vi gjennom spørsmålene i en plenumsdiskusjon hvor elevene la fram sine vurderinger.³⁴⁸ Etterpå forklarte jeg videre hva som skjedde fram til jentene ble sendt til Sverige.

I andre time lå fokuset på hvordan tyskerjentene ble vurdert av norske og svenske myndigheter. Jeg ga de en kort gjennomgang av hva som skjedde med jentene i Sverige, fram til jentene ble avvist som flyktninger og overlatt til svenske myndigheter. Deretter fikk de en kontekstualisering av Axel Baumann, før de arbeidet med hans tekst i motstandsavisen *Ukenytt*.³⁴⁹ Også her arbeidet elevene i makkergruppene med spørsmål, mens jeg gikk rundt og hjalp til og observerte.³⁵⁰ Etterpå avsluttet vi med en plenumsdiskusjon hvor de la fram sine refleksjoner. Her dro vi også inn andre kontekstuelle faktorer og prøvde å knytte det opp mot nåtid.

4.1.3 Forskningsetiske betraktninger

For at forskningen min skal ha en etisk forankring har jeg tatt utgangspunkt i retningslinjene til Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH) for en vitenskapelig og kritisk praksis.³⁵¹ Særlig har hensynet til informantene og personopplysninger vært viktig. Før jeg hadde intervjuene og undervisningsopplegget hadde jeg fått godkjent prosjektet mitt av Norsk senter for forskningsdata (NSD). Jeg forholdt meg til deres retningslinjer for bruk og oppbevaring av personopplysninger. Før intervjuene gikk jeg gjennom et informasjonsskriv med deltakerne hvor jeg informerte om at deltakelsen var frivillig, hvilke rettigheter de hadde, hva informasjonen skulle brukes til og at de kunne trekke seg om de ønsket det.³⁵² Før intervjuet startet fikk jeg elevenes muntlige samtykke, og vi ble enige om at de kunne kontakte meg gjennom faglærer dersom de hadde noen spørsmål eller

³⁴⁷ Vedlegg D

³⁴⁸ Vedlegg C

³⁴⁹ Vedlegg E

³⁵⁰ Vedlegg C

³⁵¹ NESH 2021: 5

³⁵² Vedlegg B

ville trekke seg. Anonymiteten til deltakerne blir sikret ved at jeg bruker tall på elevene og klassene og at jeg kun tar med kontekstuell informasjon, altså ingen personopplysninger eller sitater som ikke angår problemstillingen min. Dataen ble oppbevart på nettskjema og ekstern harddisk og blir slettet etter prosjektets slutt.

Avslutningsvis må min rolle som tolker tas i betraktning. De funnene jeg har er basert på hvordan jeg sammenstiller og presenterer ny kunnskap på grunnlag av datamaterialet. NESH poengterer at man er forpliktet til å søke sannheten og normer knyttet til metode slik som «saklighet, klarhet, etterrettelighet og etterprøvnbarhet» ved all forskning.³⁵³ Datamaterialet mitt er skapt i en spesifikk undervisningskontekst og kan ikke tolkes løsrevet fra denne. Likevel følger jeg grunnprinsippene for etisk forskning først og fremst ved at det vektlegges at funnene ikke er generaliserende men kun kan fortelle om hvordan et lite utvalg elever forholdt seg til historisk-empatisk tenkning. Som Harnes poengterer i sin doktorgrad kan slik forskning også ha en nytteverdi fordi det bidrar til et forskningsfelt i utvikling og kan underbygge en konseptuell generalisering, altså en «utvikling av konsepter, typologier eller teorier som vil ha relevans for andres tilfeller».³⁵⁴ Mine funn kan med andre ord oppdage de samme tendensene som tidligere og ny forskning på historisk empati, men også være gjenkjennbare for andre lærere.

4.2. Hvordan vurderte elevene perspektivene historisk-empatisk?

For å vurdere hvordan elevene forholdt seg til historisk empati tas det utgangspunkt i de tre komponentene i Harnes sin modell: kontekst, innlevelse og nåtid (se kapittel 2.4). Dette er faktorene tidligere forskning mente lå til grunn for å klare å vurdere ulike perspektiver og prøve å sette seg inn i andres ståsted. Videre vil jeg først presentere hvordan elevene forholdt seg til kontekst og historisk metode. Her vil vektingen ligge på kildebruk og tolkning da dette virket som en ny måte å forholde seg til kildene på. Ved innlevelse vil jeg først vise til eksempler hvor elevene brukte innlevelse og følelser til å forstå kildene. Deretter vil jeg vise hva som skjedde da følelsene ble for sterke. Avslutningsvis skal vi se på hvordan elevene vurderte sin egen samtid og hvordan den påvirket deres vurderinger av kildene.

³⁵³ NESH 2021: 6

³⁵⁴ Harnes 2022: 72

4.2.1. Hvordan forholdt elevene seg til kontekst og kilder?

Tidligere forskning viser til at vi er avhengige av god kontekstualisering for å komme med vurderinger om hvorfor en person handlet slik vedkommende gjorde.³⁵⁵ Da informantene ble spurt hva de brukte for å vurdere Hanna og de ulike perspektivene oppga alle elevene viktigheten av kontekst og en forståelse av forholdene under okkupasjonen. Informant 5 sa for eksempel

Det hjalp å ha den samtalen før og mellom kildene så vi fikk høre den faktiske historien. Jeg har hørt litt om tyskerjenter fra før. Ikke like mye da, men jeg har hørt at det ikke var populært å være tyskerjente. Jeg fikk et annet perspektiv, og føler at jeg har fått en større forståelse, til en viss grad hvert fall, til hvorfor de gjorde som de gjorde.³⁵⁶

Her ser vi hvordan kontekstualiseringen kan ha utvidet elevens forståelseshorisont, og vedkommende fikk et annet perspektiv på tyskerjenter etter timen. Dette kan vitne om at informasjon, vite at-kunnskap, må være til stede for at elevene skal klare å tolke de ulike perspektivene.³⁵⁷ I intervjuet opplyste 7 av 8 informanter at de syntes konteksten var viktig for deres vurderinger, og at de syntes det var positivt at vi startet timen med å se på tyskerjenter generelt, da temaet tyskerjenter var nytt for de fleste elevene. Dette vitner om at en kontekstualisering var nødvendig for at elevene skulle klare å ta de ulike perspektivene de møtte i timen.

Dette kan illustreres gjennom hvordan elevene brukte kontekst til å forklare hvorfor Hanna ble kidnappet. Her tok elevene ulike menneskers handlingsrom i betraktning, og brukte kontekst til å vurdere hendelsene. Informant 1 sa for eksempel at

Jeg skjønner hvorfor motstandsmennene gjorde det de kunne for å hindre at sånne her ting skulle skje. Fordi for dem var det ganske alvorlig. Vi vet det veldig godt fra Rinnan og hva som kunne skje [ved angiveri]. Så det gir mening hvorfor dem slo så hardt ned på det.³⁵⁸

Her viste eleven at hun knyttet motstandsmennene vi møtte i kildene opp mot motstandsbevegelsen i Norge, og de utfordringene man møtte på i hele landet. Hun erkjente at det var en presset situasjon, og at man i en krig ofte må gjøre drastiske tiltak for å hindre ugunstige forhold, slik som at Hanna for eksempel skulle fått sjansen til å angi motstandsmenn. I tillegg brukte informanten spesifikt Rinnanbanden og deres gjerninger som eksempel. Dette

³⁵⁵ Foster 1999: 19

³⁵⁶ Informant 5

³⁵⁷ Dette underbygges av Foster 1999; Harnes 2022; Seixas & Morton 2013; Wineburg 1999 m.fl.

³⁵⁸ Informant 1

er knyttet til det tverrfaglige arbeidet deres i norsk, og vitner om at eleven har fått en større forståelse av hvilket handlingsrom motstandsbevegelsen hadde. Eleven baserte med andre ord forklaringen sin på den kontekstuelle informasjonen hun hadde lært fra før av. Av den grunn virker det som om eleven skjønnte hvilken risiko det kunne være for motstandsbevegelsen at Hanna satt inne med mye informasjon, og var i et forhold med en tysker. Samtidig kommer det også fram at elevene vurderte Hannas valg ut fra kontekst. Informant 4 sa for eksempel

Når vi så på flere kilder ble det lettere å forstå hvorfor det skjedde. Når du for eksempel fortalte at venninna til Hanna var sammen med en som var høyere opp [enn Friedrich], ble det lettere å forstå at Hanna også kunne bli sammen med en tysker i en høy stilling. Også kan man tenke på aldersforskjellen deres og den makta tyskerne hadde i Norge på den tida også. Likevel så er det jo litt rart at ho gjorde det med den faren ho hadde da. Men det var sikkert flere faktorer som var for at ho gjorde det enn imot.³⁵⁹

Her reflekterer informant 4 rundt at det er flere faktorer som spilte inn for hvorfor Hanna ble en tyskerjente. Først og fremst så hun at avgjørelsen kan ha blitt enklere ved at Kari også var tyskerjente. Wernischs høyere stilling kunne ha spilt inn for at hun ikke anså det som like galt å bli sammen med Friedrich. I tillegg vurderte hun den maktposisjonen Friedrich hadde både i form av hans stilling, men også med tanke på at han var betraktelig mye eldre enn Hanna.³⁶⁰ Elevene vurderte også Hannas familiebakgrunn som årsak til at hun ble kidnappa. De sa blant annet at de ikke trodde hun ville blitt kidnappa hvis hun kom fra en annen familie, for da hadde hun kanskje ikke hatt den «tilgangen til informasjon om motstandsbevegelsen».³⁶¹ Dette vitner om at jo mer kontekstuell informasjon eleven fikk jo lettere syntes de det var å ta selvstendige vurderinger og tolke hvorfor de ulike aktørene handlet slik de gjorde.

Blant informantene var det kun en informant som ikke viste tegn til å forstå viktigheten av kontekst. Da informant 6 ble spurt ut om hva hun mente om kontekstualiseringen i starten av timen svarte hun at det «kanskje [ble] litt langt».³⁶² Videre ble hun spurt om hun trodde hun hadde klart å svare på oppgavene uten gjennomgangen av tyskerjenter. Da svarte hun «nei, jeg visste jo ikke hvem de var».³⁶³ Senere i intervjuet kom det fram at hun ikke var spesielt interessert i historiefaget og hun svarte blant annet «nå bryr jeg meg ikke på en måte, for det har ingenting med meg å gjøre».³⁶⁴ Dette tolkes som at hun ikke så hvordan historien er viktig for nåtiden og hennes eget liv, og at hun derfor ikke har motivasjonen til å prøve å gå i dybden

³⁵⁹ Informant 4

³⁶⁰ Hanna var 19 år gammel og Friedrich var 31 år gammel i 1944.

³⁶¹ Informant 5

³⁶² Informant 6

³⁶³ Informant 6

³⁶⁴ Informant 6

av kildene heller. Slik sett kan elevenes interesse for faget og evne til innlevelse også spille inn på hvorvidt elevene klarer å knytte saken opp mot konteksten. Tidligere forskning viser også at motivasjon og evne til kontekstualisering var nært knyttet.³⁶⁵ Dessuten anser man en kontekstuell historisk empati som «the highest level of empathy possession» og det mest krevende ved historisk-empatisk tenkning. I Rantala, Berg og Manninen sin forskning i Finland var det kun seks av tjueto elever som behersket denne ferdigheten i stor grad.³⁶⁶

Kontekst og et funksjonelt kildearbeid

Til grunn for kontekstualisering står kildearbeid og tolkning av kilder.³⁶⁷ Et interessant funn var at elevene sa at denne måten å forholde seg til kildene på var ny for dem, og at elevene ikke har vært vant til å tolke kilder på egenhånd. Informantene viser til at ved tidligere kildearbeid har fokuset vært på kildekritikk, og en vurdering av kildens opphav og pålitelighet. Det som danner basisen for kildearbeid i skolefaget historie har vært «de grunnleggende kildegranskningsbegrepene som opphavssituasjon, levning, beretning, tendens, troverdighet, relevans og primær/sekundær[-kilder]». ³⁶⁸ Det har lenge vært en tendens til at kildekritikken har vært styrende for undervisning om og i kildearbeid.³⁶⁹ LK20 poengterer likevel at «elevene skal kunne innhente, tolke og bruke historisk materiale som kilder i egne historiefremstillinger». ³⁷⁰ Elevene skal altså inneha en funksjonell kildeforståelse. Det innebærer å ikke betrakte «tekster som sanne vitnesbyrd om fortiden [...], men heller som uttrykk for ulike måter å se verden på fra et gitt ståsted eller perspektiv». ³⁷¹ Formålet med kildegranskingen er ikke å vurdere kildens objektivitet og troverdighet, men heller å vurdere om kilden kan brukes til å svare på gitte spørsmål.³⁷²

En slik inngang til kildearbeid legger opp til at elevene selv skal klare å komme med egne tolkninger, lese mellom linjene og presentere sine synspunkter med utgangspunkt i kildegranskingen og kontekst.³⁷³ Dette er en krevende øvelse, som ligger nært slik historikere selv arbeider med kilder.³⁷⁴ Et funksjonelt kildebegrep kan tolkes som synonymt til en

³⁶⁵ Harnes 2022; Rantala et al. 2015; Endacott & Brooks 2013

³⁶⁶ Rantala et al. 2015: 340

³⁶⁷ Foster 1999; Harnes 2022; Endacott & Brooks 2013 m.fl.

³⁶⁸ Lund 2020: 106

³⁶⁹ Korbøl 2021: 118

³⁷⁰ Lund 2002: 98 & Utdanningsdirektoratet 2020

³⁷¹ Korbøl 2021: 126

³⁷² Korbøl 2020: 126

³⁷³ Seixas & Morton 2013: 42-43

³⁷⁴ Seixas & Morton 2013: 43; Dahl 1967: 52-66

historikers innholdsbestemmelse og brukbarhetsbestemmelse, altså de tolkende dimensjonene ved kildearbeid (se kapittel 2.3). Korbøl viser til at elever «sliter med å lese tekster nøyaktig og grundig», fordi de ikke blir trent opp i denne typen kildegransking.³⁷⁵ Også her sa elevene at de syntes det var utfordrende og uvant å arbeide på denne måten. Likevel følte de at de fikk et stort utbytte av det. Kildearbeidet gjorde at de «måtte utforske mer selv, lete opp stoff selv, og selv finne ut av hva kilden kunne bli brukt til».³⁷⁶ Perspektivtakingen gjorde at de «måtte tenke mer», og selv være de som trakk slutninger ut fra kildene.³⁷⁷

Tidligere har elevene heller vært vant til at «lærer forteller masse fakta og informasjon fra en kilde», og at faglæreren også er den som presenterer historien med sine tolkninger.³⁷⁸ Dette ble vist til med flere ulike eksempler fra elevene

Hvis vi ser en film eller om [faglærer] står og forteller så får vi jo deres synspunkt slik de har valgt å legge frem noe de har lest. Hvis læreren hadde lest kildene her og bare plukka ut noen stikkord eller lest den for oss, så hadde vi bare tatt imot de tolkningene [faglærer] hadde laget seg, og da hadde vi mista muligheten til å tolke kildene selv.³⁷⁹

Dette vitner om at elevene er bevisste at også læreren sine framstillinger, og andre framstillinger de møter i historie er tolket og bearbeidet av en annen part. Dette gjør at de opplever å miste muligheten til å tolke kildene på egenhånd. Flere opplyste at de er vant til å lete etter et fasitsvar når de har arbeidet med kilder tidligere, men ved kildene om Hanna og omgivelsene hennes var det stor uenighet om hvilket perspektiv som var rett og galt. Denne tendensen har også vært til stede ved tidligere forskning, og vitner om at elevene ikke er trent opp i å tolke kilder og tenke på historie som et tolkende fag.³⁸⁰ Korbøl så blant annet at elevene hadde en manglende kritisk holdning til lærebøker og kilder. Elevene så på informasjonen de fikk i historieundervisningen som «et faktainnhold som skal læres», og at kildene presenterte en objektiv sannhet.³⁸¹ En slik inngang til kildearbeid er ikke tilstrekkelig, og fjerner tolkningsdimensjonen, som er vesentlig for historisk tenkning. Informant 5 illustrerte at dette har vært rådende praksis i denne klassen også ved å si at «denne timen lærte meg mye om å tolke kilder, og det å faktisk prøve å sette seg inn i deres posisjon, og prøve å forstå hvorfor de gjorde som de gjorde. Vi har aldri tenkt sånn før».³⁸² Det var uvant for elevene å tolke selv og prøve å sette seg inn i fortidige mennesker

³⁷⁵ Korbøl 2021: 121

³⁷⁶ Informant 7

³⁷⁷ Informant 5

³⁷⁸ Informant 1

³⁷⁹ Informant 2

³⁸⁰ Se Seixas & Morton 2013; Wineburg 1999; Lund 2020.

³⁸¹ Korbøl 2021: 119

³⁸² Informant 5

handlingsrom og perspektiv. Dette gikk igjen i svarene fra alle elevene. Informant 2 sa for eksempel

Jeg synes det var lettere å få en forståelse gjennom kildene. Vi fikk se avhør, rapporter og mange ulike kilder. Jeg tror ikke jeg hadde fått den samme empatien for Hanna hvis ikke jeg hadde sett alle de ulike kildene tror jeg. [...] Man får mer innsyn og flere muligheter til å reflektere og jeg synes det var fint å ha et fokus på mennesker i historien. Det var veldig lærerikt.³⁸³

Eleven opplevde at hun fikk en god oversikt av situasjonen gjennom kildene, og at kildene åpnet opp for at hun kunne ta en empatisk vurdering av Hanna. Flere av informantene nevnte dette, og særlig viktigheten ved å se saken fra flere perspektiver. Dette åpnet opp for flere mulige tolkninger av historien, men elevene følte også at de «lærte mer om viktigheten av å sette seg inn i en sak».³⁸⁴ Det å vurdere ut fra et enkeltmenneske gjorde det også enklere å selv reflektere, noe som åpnet opp for flere versjoner av historien. Da elevene diskuterte i timen opplevde de også at de hadde ulike tolkninger av de ulike perspektivene. Dette førte til at de fikk et større utbytte av å vurdere disse tolkningene opp mot kontekst, i stedet for å få informasjonen fra kilden gjenfortalt.³⁸⁵

Viktigheten av å la elevene gå inn i kildene på egenhånd bør ikke undervurderes, og elevene oppga selv at de fikk et større utbytte av å være den som tolket.³⁸⁶ Ved historisk-empatisk tenkning er en viktig forutsetning at elevene skal ta utgangspunkt i seg selv og klare å leve seg inn i fortidens menneskers valg, handlingsrom og følelser. At elevene selv stiller spørsmål og lager historiske framstillinger blir derfor et viktig grunnlag for å arbeide med ulike perspektiver. Utgangspunktet for timen var et funksjonelt kildebruk, hvor kildene var utgangspunkt for å svare på spørsmål om ulike perspektiver. Elevene opplevde at dette førte til at de selv måtte reflektere, og «refleksjon fører til at man lærer mye mer og at vi sitter igjen med mye mer informasjon enn det vi hadde gjort om du bare hadde hatt tavleundervisning».³⁸⁷ Et funksjonelt kildebruk kan nesten sees som et premiss for at elevene skal klare å forholde seg til kontekst, men også for at elevene skal klare å leve seg inn i de ulike perspektivene.

³⁸³ Informant 2

³⁸⁴ Informant 8

³⁸⁵ Informant 1 & 3

³⁸⁶ Informant 1, 2, 3, 5 & 7

³⁸⁷ Informant 3

4.2.2. Hvordan forholdt elevene seg til innlevelse?

Ved intervjuene var det tydelig at innlevelse var en viktig inngang til å tolke kildene for elevene. Da elevene ble spurt om hva de brukte som utgangspunkt da de tolket kildene svarte informant 2 at «vi brukte egne meninger, verdier og opplevelser fra vårt eget liv». ³⁸⁸ Informantene tok med andre ord et utgangspunkt i seg selv, sine tanker og følelser. Dette ble særlig framtrædende ved vurderingen av Hanna hvor flere vektla likheter som at de var like gamle; «vi er 19 år, ho er 19 år, så det er jo ganske likt selv om det er hundre år siden». ³⁸⁹ Selv om de lever i en annen kontekst kan de kjenne seg igjen i de utfordringene og følelsene man har som ungdom, og dette er en viktig inngang når de skal prøve å forstå Hannas situasjon. Dette kan knyttes opp mot de allmenmenneskelige universelle følelsene som går på tvers av tid. ³⁹⁰ Elevene startet ofte med en opplevd forståelse av en følelse og situasjon før de knyttet det opp til en kontekst. ³⁹¹ Dette ser man eksempel på da elevene skulle vurdere Hannas forhold til Friedrich. Informant 1 reflekterte rundt det at

Du bestemmer ikke nødvendigvis hvem du blir betatt av. Den personen kan være en drittsekk for alt du vet, men blir du forelska er det vanskelig å skru de følelsene av, selv om du vet at det er feil. Du kan jo unngå å gjøre noe med forelskelsen. Du kan gå rundt og vite at du liker noen og ignorere det, men du kan ikke pushe vekk følelsene heller. Det er vanskelig å se at noen skal straffes for det, fordi det å bli forelska er jo egentlig ganske uskyldig. ³⁹²

Her virket det som eleven brukte egne erfaringer av å være forelsker som utgangspunkt for refleksjonen, og at hun kanskje kunne kjenne seg igjen i det at man sjeldent velger hvem man faller for. Hun levde seg inn i Hannas situasjon og skjønnte at det må ha vært vanskelig å ignorere følelsene for Friedrich, selv om han var en okkupant. Dette var synlig hos de andre informantene også. De levde seg inn i hvordan Hanna må ha opplevd det å være forelsket i fienden, men også det å bli vurdert negativt av lokalbefolkningen og myndighetene. Informant 7 sa for eksempel at «jeg vil tro Hanna gikk rundt med en følelse av hvorfor liker ikke folk meg eller hva er det jeg har gjort galt». ³⁹³ Han kunne kjenne seg igjen i følelsen av å bli dømt av andre for noe en selv synes er ufortjent. De allmenmenneskelige følelsene var derfor en viktig inngang til refleksjon for elevene.

³⁸⁸ Informant 2

³⁸⁹ Informant 2

³⁹⁰ Kaldal 2002: 86

³⁹¹ Dette fant også Endacott & Brooks 2013; Harnes 2022; Rantala et al. 2014; Virta & Kouki 2014; Seixas & Morton 2013 m.fl.

³⁹² Informant 1

³⁹³ Informant 7

Selv om elevene tok utgangspunkt i egne følelser først, klarte de også å knytte Hannas forelskelse opp mot konteksten. Flere reflekterte rundt hvordan forholdet ble vurdert som en stor risiko og hvorfor mange tenkte at hun handlet galt. Flere av informantene knytter dette opp mot hvordan okkupasjonen opplevdes av «gode nordmenn» og hvor viktig det var å være på den rette siden. Informant 7 sa for eksempel at

Jeg tipper nordmenn følte at det var litt egoistisk av tyskerjentene å være med fienden. De tenkte nok at de bare tenkte på seg selv og gjorde det de følte for. De brydde seg jo ikke om hva landet og motstandsmenn sto for.³⁹⁴

Her viste eleven at han hadde en forståelse av at det å være vennlig med fienden kunne bli sett på som et svik og egoistisk. Han skjønnte at slike forhold kunne vekke et sinne og et hat i befolkningen. Her ble en forståelse av kontekst knyttet opp kildene for å forklare de fortidige menneskenes følelser. Det samme gjorde elevene når de prøvde å vurdere hvordan faren reagerte på at Hanna var en tyskerjente. Her reflekterte elevene rundt at det måtte være en vanskelig situasjon for faren og at «det må være mange kompliserte følelser å ha som en far».³⁹⁵ Elevene trakk fram at han var høyt oppe i motstandsbevegelsen og også en høyt respektert sogneprest. At hans egen datter valgte å bli sammen med fienden, måtte derfor ha opplevdes som et stort svik. Informant 2 tolker det som at faren «kanskje følte at han feila som en far».³⁹⁶ Samtidig så hun at han var glad i datteren, og ikke ønsket at noe vondt skulle skje med Hanna. Elevene erkjente følelsene til aktørene og tok disse i betraktning da de vurderte de ulike synspunktene.

Selv om de fleste informantene opplevde at de kunne forstå faren gjennom innlevelse og kontekst vil jeg også trekke fram informant 4 refleksjoner rundt farens følelser. Da elevene ble spurt hvem de syntes det var vanskeligst å forstå svarte han faren. Han mente ingen «fullt ut kan relatere til hans situasjon».³⁹⁷ Det er vanskelig for oss å forstå hvordan det må ha opplevdes at din egen datter ble «en fiende av staten».³⁹⁸ Dette begrunnet han med at han ikke kunne forstå den kjærligheten man får for sine barn. Det faktum at han er ung, ikke har barn, aldri har opplevd krig eller et tilsvarende svik blir derfor et hinder for tolkningen. Forskjellen i deres livssituasjon gjør derfor at han aldri kan forstå fullt ut hvordan dette må ha opplevdes som faren. Her erkjenner eleven et viktig premiss ved historisk empati; nemlig det faktum at man aldri kan

³⁹⁴ Informant 7

³⁹⁵ Informant 2

³⁹⁶ Informant 1

³⁹⁷ Informant 4

³⁹⁸ Informant 4

vite med sikkerhet hva et annet menneske følte. Likevel kan man komme med tolkninger og prøve å få en viss forståelse.³⁹⁹ Man må bare ha en forståelse av at våre tolkninger ikke er sannheten, men nettopp en mulig oppfattelse av historien.⁴⁰⁰

Sympati og fordømmelse: Når følelsene ble for sterke

Innlevelse kan gjøre historien lettere å sette seg inn i, men også lettere å feilvurdere. Dette får utslag når følelsene blir for sterke eller hvis man ikke lenger knytter tolkningene til kontekst og fakta, men til fantasi.⁴⁰¹ Som vist klarte noen av informantene å forstå flere perspektiver selv om det var noe preg av en sympati både for Hanna, faren og motstandsbevegelsen. Sympati må nødvendigvis ikke være negativt fordi det kan være med på å skape et større engasjement og en motivasjon til å lære mer.⁴⁰² Men når denne sympatien blir for sterk, kan den farge elevenes tolkninger av de andre perspektivene. Arja Virta og Elina Kouki fant at elevene ofte sentraliserte fokuset på personen de sympatiserte med, og at elevene ikke klarte å ta rasjonelle vurderinger ovenfor de andre perspektivene.⁴⁰³ Dette var det også flere antydninger til ved svarene fra intervjuet.

Det virket som elevene fikk sympati med situasjonen til tyskerjenter og de kom med ulike forklaringer som kunne gjøre forelskelsen lettere å forstå da de vurderte Hanna. Informant 2 sa for eksempel at hun skjønte at det å slite økonomisk, det å være mye alene og ikke ha så mange venner kunne spille inn for hvorfor Hanna innledet et forhold.⁴⁰⁴ Hanna hadde likevel gode økonomiske kår under krigen⁴⁰⁵, var godt likt i lokalmiljøet og hadde et stort nettverk rundt seg. Selv om dette ikke var relevant i Hannas tilfelle brukte elevene fortsatt argumenter som gjorde det lettere å forstå hvorfor hun «valgte å svike familien sin».⁴⁰⁶ På grunn av den sterke sympatien kunne også argumentene gå over til ren fantasi. Dette skjedde med informant 8 da hun skulle forklare grunnen til at Hanna var sammen med Friedrich. Hun framstilte Hannas valg i et dilemma: «skulle hun gå for sine egne følelser og mot landet og det faren har lært ho for å gi barnet en bedre framtid eller ikke gjøre noe med det».⁴⁰⁷ Hun brukte altså et oppdiktet

³⁹⁹ Dversnes 2019: 30

⁴⁰⁰ Retz 2018: 9

⁴⁰¹ Harnes 2022: 167

⁴⁰² Harnes 2022: 167

⁴⁰³ Virta & Kouki 2014: 156

⁴⁰⁴ Informant 2

⁴⁰⁵ Selv om pastor Ljostveit mistet lønnen etter skismaet mellom kirken og okkupasjonsmaktene, levde familien på almisser fra kirken. I kirkebøkene stod det at det var en overflod av almisser og at Larvik kirke ofte ga støtte til andre prestegjeld fordi de var i overflod. Isaksen 2020: 48

⁴⁰⁶ Informant 5

⁴⁰⁷ Informant 8

barn som argument for hvorfor Hanna var med Friedrich. Dette kan vitne om at sympatien har blitt for sterk og at eleven har et behov for å finne grunner til å forsvare Hannas valg. I stedet for å basere dette på kontekstuelle fakta knytter informanten dette opp mot fantasi.

Den største svakheten ved informantenes innlevelse var likevel at elevene fort gikk over til å dømme fortidens mennesker i stedet for å vurdere perspektivene. Elevene viste at de var preget av dagens moraler og verdier, og sa at de brukte sitt «moralske kompass»⁴⁰⁸ som utgangspunkt for vurderingene. Elevene var opptatte av å poengtere at fortidens mennesker verken handlet eller tenkte slik informantene selv ville ha gjort. For mye moral kan bli til hinder når man prøver å forstå fortiden på dens premisser fordi man blir for preget av sine egne verdier og synspunkt.⁴⁰⁹ En konsekvens var at elevene ofte fokuserte mer på å rettferdiggjøre eller dømme fortidens menneskers handlinger enn på å prøve å forstå hvorfor de handlet slik de gjorde. Dette ble tydeligst ved myndighetenes behandling av tyskerjentene. Dette ser man for eksempel ved svarene til informant 2 og 3

3: Jeg synes det vanskeligste var å forstå straffa Norge tillot seg å gi tyskerjentene. Ja, de gjorde noe som var i strid med krigen og kunne ført til konsekvenser for krigen. Men det å skulle gi en så grusom straff som mange norske folk hadde gjennomgått av tyskerne allerede. Du går på en måte litt imot dine egne verdier. [...] Det er rart at Norge kunne tillate seg å behandle norske innbyggere så dårlig.⁴¹⁰

2: Og det at det de gjorde var så psykisk. Det påvirket barna deres, det foregikk over flere generasjoner. Jeg skjønner at folk var opprørt etter en krig og at det var mange følelser som var veldig overdrevne fordi det var såpass i øyeblikket, men alt de gjorde mot tyskerjenter er ekstremt. De fortjente ikke så mye som å miste statsborgerskap, miste barnebidrag, bli utstøtt, få shavet av håret og alt de fikk. Det er veldig rart at man kan snu så fort mot sine egne.⁴¹¹

Her ser man at informantene dømte behandlingen tyskerjentene fikk av norske myndigheter. De så på behandlingen som urettferdig og streng. De syntes særlig det var vanskelig å forstå hvordan nordmenn kunne snu seg mot «sine egne» så raskt etter krigen.⁴¹² Dette kan vitne om at elevene hadde en sterk følelestilknytning og en stor sympati til tyskerjentene. De ønsket å gå tyskerjentene i forsvar og fordømte den behandlingen de fikk etter krigen. I tillegg syntes de det var vanskelig å forklare hva som lå bak myndighetenes behandling av tyskerjentene.⁴¹³ Dette vitner om at elevene ikke klarte å legge sine egne følelser til side, og at det ble viktigere for dem å vise en avstand til synspunktene enn å prøve å forstå hvorfor myndighetene handlet

⁴⁰⁸ Et begrep elevene selv brukte for å forklare hva de vurderte etter.

⁴⁰⁹ Harnes 2022: 31

⁴¹⁰ Informant 3

⁴¹¹ Informant 2

⁴¹² Informant 2

⁴¹³ Informant 1,2, 5, 7 & 8

som de gjorde. Her ser man hvordan sympati og en favorisering av et synspunkt kan fungere som hinder for historisk empati.

På den andre siden var det også noen av informantene som dømte Hanna og andre tyskerjenter fordi de valgte å være med tyskere. «Det er litt vanskelig å rettferdiggjøre at det var med tyskerne også. For det skjedde jo så jævlig mange grusomme ting med norske folk under krigen».⁴¹⁴ Her ser man at informanten synes det var vanskelig å forstå hvordan tyskerjenter kunne ha et forhold med tyskere, fordi han har en større forståelse og sympati for hvordan forholdene under okkupasjonen var for «gode nordmenn». Dette kan ha blitt forsterket av prosjektet elevene arbeidet med i norskfaget, hvor de arbeidet med *Leksikon om lys og mørke*, og hvilke utfordringer og risikoer motstandsfolk og jøder levde under. Her anser de tyskerjentenes forhold som et svik mot de nordmennene som ble utsatt for grusomme ting, og informanten er moralsk fordømmende ovenfor tyskerjentenes valg.

Når elevene ble forpreget av egne følelser ble vanskeligere for dem å knytte deres innlevelse opp mot kontekst og historiske fakta. I og med at de følte en nærhet til fortiden og de kunne kjenne seg igjen i flere av personene, ble det også vanskelig å skille de fortidige personenes følelser fra deres egne, og mange hadde spor av sympati og et for sterkt følelsesengasjement. Sympati kan være positivt fordi det vekker et engasjement og ønske om å vite mer, men hvis det går over i fantasi og at man ikke klarer å ha sympati med flere av partene blir det en utfordring. Dagens moral og elevenes «moralske kompass» kan være et hinder for elevenes evne til historisk empati. Da elevene valgte ut hvem som har handlet rett og galt ble fokuset deres heller å dømme fortidens mennesker, enn å forstå hvorfor de handlet som de gjorde. Det er viktig å gjøre elevene klar over at det å forstå ikke er det samme som å rettferdiggjøre fortiden. Man må ikke nødvendigvis akseptere handlingene til fortidens mennesker, og det er lov å ha en mening om hva som er rett og galt. Likevel må elevene klare å legge dette til side hvis de skal prøve å forstå fortidens mennesker på deres premisser. En for sterk følelsesmessig innlevelse kan derfor bli et stort hinder for elevenes historiske empati.

4.2.3. Hvordan forholdt elevene seg til nåtiden?

For å forstå seg på fortidens mennesker må man erkjenne at det er en avstand til fortiden, og deler av historien vi aldri kan få tak i.⁴¹⁵ Når det kom til spørsmål om vi virkelig kunne forstå

⁴¹⁴ Informant 3

⁴¹⁵ Seixas & Morton 2013: 141

og komme med gyldige slutninger om fortidige menneskers liv, svarte alle elevene nei. Dette forklarte en elev med at «vi kan alltid vurdere en situasjon ut fra fakta, våre meninger og verdier, men jeg føler ikke at vi kan si at sånn var det for vi vet ikke hvorfor den personen følte og gjorde som den gjorde».⁴¹⁶ Vi kan altså komme med tolkninger, men vi kan aldri si at våre vurderinger er fakta fordi vi ikke kjenner de faktiske forholdene i deres samtid. En tolkning av fortiden er bare en mulig variasjon av historien.⁴¹⁷ Dette forklarte elevene ut fra flere ting. Først og fremst gjennom kildene, vår inngang til fortiden. De trekker fram at avstanden i tid kan gjøre at viktig informasjon har blitt glemt, og at vi misforstår historien.⁴¹⁸ I tillegg må man «være kritisk til hvor infoen kommer fra», og tenke på hvem som har skrevet kilden.⁴¹⁹ Man må være bevisst at den som skriver kilden «setter sitt preg på [kilden] så da vil man jo oppfatte [kilden] etter forfatterens tanker».⁴²⁰ Det kan være preget av overdrivelser, personlig nag eller andre personlige mål. Elevene forstår altså at de ofte bare ser noen sider av en sak, og ofte bare forholder seg til et lite utdrag av historien. Dette ble illustrert av informant 2 som sa at

det er så mye som skjer hele tiden. Det er 24 timer i et døgn, 7 dager i uken. Det er så mange øyeblikk. Det er så mange samtaler, tanker, hendelser og sånn. Uansett hvor mange kilder og historiske fakta du har så kan du ikke si noe sikkert, fordi du vet aldri hele historien.⁴²¹

Fordi vi arbeider med kilder som ikke viser hele historien, blir det vanskelig å si med sikkerhet om vi forstår hva som faktisk skjedde i fortiden. Elevene gikk videre med dette resonnementet og poengterte at det ikke bare var kildene som er begrensende, men også de som personer og deres samtid. Først og fremst fordi man aldri kan si noe sikkert med mindre man «faktisk står i situasjonen selv», og fordi «vi aldri får lest inni hodet deres hva de faktisk tenkte».⁴²² Her viste elevene en forståelse for at fortiden og personenes handlingsrom er fjernt for oss, men også det faktum at vi aldri kan vite hva noen tenker eller føler, verken i fortiden eller nåtiden. Elevene viste også til at begrensinger bundet i tid går begge veier, og at tiden blir et hinder både for oss og for mennesker i fortiden. Informant 4 sa for eksempel «Det hadde jo vært akkurat det samme for dem. De kunne aldri ha forklart hvordan vår situasjon er og hvordan vi føler det, fordi de

⁴¹⁶ Informant 1

⁴¹⁷ Retz 2018: 9

⁴¹⁸ Informant 3

⁴¹⁹ Informant 5

⁴²⁰ Informant 5

⁴²¹ Informant 2

⁴²² Informant 5 & 3

vet ikke hvordan det er å være ungdom i dag». ⁴²³ Elevene hadde altså en forståelse av at avstand i tid setter begrensninger for vår forståelse av mennesker i en annen kontekst.

Selv om elevene viste en forståelse for at avstanden i tid kan være en begrensning, beskrev elevene likevel avstanden i tid først og fremst som en fordel. Elevene mente det var lettere for dem å være åpne og «klare å se begge sider av en sak fordi [de] ikke har opplevd noen krig». ⁴²⁴ Krigen er fjern i tid, og elevene er ikke drevet av «et hat eller en bitterhet mot noen av partene». ⁴²⁵ De mente det var lettere for dem å holde seg objektive og vurdere fortidens mennesker kritisk fordi de ikke selv er involvert eller direkte påvirket av krigen. De mente altså at det er lettere for dem å ta de innover seg de ulike perspektivene og analysere empatisk, enn det ville vært for mennesker i fortiden. Dette kan ses i lys av en kritisk distanse og forskning på andre verdenskrig generelt. I de første tiårene etter krigen ble den patriotiske grunnfortellingen med et moralsk og nasjonalt preg fremmet. Den tematiske avgrensinga var smal og aktørene som ble representert i litteraturen var enten de gode eller de onde, og det var lite rom for gråsoner og moralske dilemmaer. ⁴²⁶ Det var en konsensus i samtiden om at det var slik historien skulle skrives og huskes, og ved tilfeller hvor man løftet fram nyanser ble man kritisert for å vise sympatier med fienden og handle unasjonalt. ⁴²⁷ Det var først med en ny generasjon, som «ikkje sjølv var prega av krigserfaringane» at man rettet lyset mot gråsonene slik som tyskerjenter, økonomisk kollaborasjon eller kritikk av landssvikoppjøret. ⁴²⁸

Slik sett kan avstanden i tid ansees som en fordel fordi vi ikke selv er påvirket av sinnsstemningene og ønsket om hevn, som var til stede etter frigjøringen. Likevel bør ikke den påvirkningen nåtiden har på våre vurderinger bagatelliseres. Jeg fikk inntrykket av at elevene vurderte sine tolkninger som nøytrale, men som vist i kapittel 4.2.2. var elevene følelsesmessig involvert og lot følelsene sine legge grunnlag for deres tolkninger. Dette kan vitne om at de ikke er like kritiske til sin egen rolle som tolker og hvordan deres samtid preger deres forståelse av handlinger, følelser og samfunnsstrukturer. De er kritiske og reflekterte rundt vurderinger av kilder, kontekst og menneskene i fortiden. Men når de skal vurdere seg selv ser de på seg selv som verdinøytrale og ikke preget av følelser, selv om vi har sett at de har sympatiserer med ulike aktører. Dette tolkes som at elevene slet med å oppdage sine egne sympatier, fordi de

⁴²³ Informant 4

⁴²⁴ Informant 2

⁴²⁵ Informant 1

⁴²⁶ Stugu 2021: 25, 77

⁴²⁷ Stugu 2021: 27, 51

⁴²⁸ Stugu 2021: 51

hadde et større fokus på å analysere de fortidige menneskenes følelser og tanker, enn deres egne. Ved refleksjoner rundt deres egne tanker lå heller fokuset på at dem selv ikke var drevet av de negative følelsene folk hadde til tyskerjenter under krigen. Elevene så seg selv som objektive, og opplevde at de hadde en følelsesmessig avstand både til menneskene, propagandaen, situasjonene og konteksten. Likevel var de fortsatt følelsesmessig involvert gjennom deres innlevelsessevne og sympatier, og dette er noe elevene burde trenes opp i å gjenkjenne.

Kapittel 5.Sluttvurderinger

Å vurdere fortidens menneskers handlingsrom og følelser byr på flere utfordringer, og man kan aldri argumentere for at framstillingen er en objektiv sannhet.⁴²⁹ Likevel kan man komme med logiske tolkninger gjennom historisk arbeid. I denne oppgaven har fokuset vært på å vise ulike perspektiver, og særlig hvordan en sak kan vurderes ulikt avhengig av ulike personers ståsted. En krigskontekst vil av mange oppleves som en presset og usikker situasjon, og det er mange vanskelige valg og vurderinger som blir tatt. En feilkilde når man vurderer fortidens mennesker i ettertiden er at man aldri vil ha full forståelse for deres kontekst og handlingsrom, uansett hvor grundig kildearbeid man gjør. Formålet her har vært å fremme enkeltindividets handlinger og følelser slik de framstår. Likevel skal det ikke legges skjul på at framstillingen kan være preget av min posisjonalitet og egen samtid. Det tas derfor hensyn til at funnene bare er en mulig historisk framstilling av det historiske materialet.

Ved den historisk-empatiske analysen av Hanna og Kari viser analysen at deres handlinger og forhold til tyskerne ble vurdert forskjellig av ulike parter. Tyskerjentene selv så ikke forskjell på det å ha et forhold med en nordmann og en tysker, og mente at de ikke hadde gjort noe galt. Hanna sa likevel i flere avhør i Sverige at hun i ettertid skjønnte at det ikke var lurt av henne å ha et forhold med en fra Sikkerhetspolitiet, og at hun angret seg. Kari viste ikke samme tegn til anger, og holdt fast på at hun ikke kunne klandres for relasjonen til Wernisch. Både av lokalbefolkningen i Larvik og av norske myndigheter ble forholdene sett ned på, og jentene ble vurdert som unasjonale og en stor trussel for motstandsarbeidet. Hanna som person ble vurdert i et noe bedre lys enn Kari, men vurderingene av jentene var for det meste negative. Hanna ble sett på som naiv, barnslig og lett påvirkelig, mens Kari ble vurdert som slu, kalkulerende og manipulerende. Slike negative vurderinger av jentene kom likevel ikke fra alle. I Larvik var det flere som ikke anså jentene som svikere. Dette gjaldt spesielt familiene deres, men det var også flere aktive motstandsmenn som gikk gode for tyskerjentene fram til de ble kidnappet. Dette ble tolket å hovedsakelig skyldes jentenes gode rykte grunnet familiebakgrunnen deres.

Ved den didaktiske forskningen er det ulike funn som bør trekkes fram. Først og fremst ser man at elevene i en stor grad brukte både kontekst, innlevelse og nåtid da de skulle sette seg inn i de ulike perspektivene. Elevene hadde noe kontekstualisering fra før, og knyttet dette opp mot kildene for å argumentere for sine perspektiver. I tillegg knyttet de refleksjonene sine opp mot

⁴²⁹ Retz 2018: 9

kontekstualiseringen av tyskerjenter som fenomen. Med unntak av en elev oppga alle informantene at kontekst var viktig for å forstå perspektivene. Elevene sa at de tok utgangspunkt i seg selv og sine følelser. Når elevene klarte å knytte dette opp mot kontekst ble resultatet saklige refleksjoner. Men det var også tilfeller hvor elevenes følelser ble for sterke. Dette førte til at elevene dømte fortidens mennesker ut fra hvem de hadde sympati med. Dette gjorde det blant annet vanskelig for flere elever å forstå myndighetenes behandling av tyskerjentene etter krigen. Et slik tankesett vitner om at elevene ikke klarte å tolke uten å være preget av sin samtid. Funnene viser at elevene hadde en større evne til å vurdere fortidens mennesker kritisk, men ved vurdering av seg selv og sin egen samtid var de positive og vurderte seg selv som nøytrale. Dessuten vurderte elevene avstanden i tid som en fordel. Dette ble sett i lys av at man har en kritisk distanse til historien når man ikke er direkte påvirket av krigserfaringene.

Selv om elevene i dette utvalget i en stor grad mestret historisk-empatisk tenkning er det fortsatt muligheter for å utvide deres forståelse. Historisk empati har krevd sin plass i historiefaget som ett av fire kjerneelementer, og følgelig bør det også stilles noen forventninger til at elevene trenes i historisk-empatisk tenkning. Å ta for gitt at elevene forstår hvordan de skal leve seg inn i fortidens mennesker kan føre til at man verken utnytter elevenes eller historiefagets fulle potensial. Elevene må få en mulighet til å bli dyktige til å vurdere kritisk og åpent, men også å få en bedre forståelse av hvilken plass dem selv og deres samtid spiller i historien. En stor utfordring med historisk empati i undervisning er likevel mangel på didaktisk materiale. Ved tidligere forskning i Finland og Sverige viste det seg at hovedutfordringen for lærere var at de ikke hadde kapasitet til å sette seg inn i teorien, kildematerialer og å utvikle undervisningsopplegg.⁴³⁰ Flere didaktiske masteroppgaver med didaktiske tilnærminger kan derfor være en mulighet og hjelp for å gi lærere et større utvalg undervisningsopplegg med empati som fokus. Som lærer kan man ikke finne opp kruttet til hver time, og veiledende opplegg ville derfor vært til stor hjelp for å fremme arbeid med historisk empati.

Et sentralt funn som åpner opp for videre forskning er at elevene oppga at et funksjonelt kildearbeid var nytt for dem, og at de hovedsakelig er vandt til å arbeide med kildekritikk og en vurdering av kildens opphav. Historisk empati som metode krever at elevene klarer å tolke og selv finne ut hvilken informasjon de kan hente ut av kildematerialet. Ved LK20 er elevenes historiske tenkning og metode vurdert som kjernen i historiefaget. Kildearbeid har derfor fått

⁴³⁰ Rantala et al. 2015; Virta & Kouki 2014

en vesentlig større plass, og dette regnes som en av de viktigste ferdighetene elevene får ut av faget. Videre forskning på hvordan elever kan trenes i et funksjonelt kildearbeid regnes derfor som nødvendig. Klasseromsforskningen har også åpnet opp for flere andre områder til videre forskning. Blant disse vil jeg trekke fram elevaktiv og utforskende læring, primærkilder i klasserom, elevenes vurdering av seg selv ved kildearbeid og historiefagets funksjon som fortidsbearbeidende og identitetsskapende.

Litteratur

Arkiv

Norges Hjemmefrontmuseum, Div. Rapporter om Larvik-jentene, MI. IV/boks 101/mappe 146 (30).

Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0053-Hnr. 166/46.

Riksarkivet, S-3138-19- Landssvikarkivet, Larvik politikammer/D/Da/L0049-Henlagt sak nr. 111-167/46/0054-Hnr. 167/46.

Riksarkivet S-67-53- Den kgl. Norske Legasjons Flyktningskontor/V/Va/L0015: Kjesäterkartoteket. Flyktningsnummer 37800-40770, 1940-1945.

Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0002: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 1, 1944-1947.

Vestfoldarkivet, A-1976-Sa 20- Milorg D15/E/Ec/L0003: Fama rapporten over telefonavlyttingen av Gestapos kontor i Larvik, bind 2, 1944-1947.

Litteratur

- Andenæs, J. (1979). *Det vanskelige oppgjøret: rettsoppgjøret etter okkupasjonen*. Tanum-Norli.
- Barton, K. C. & Levstik, L. (2004). *Teaching history for the common good*. Lawrence Erlbaum Associates.
- Bell, E. (2009). Sharing their past with the nation: Reenactment testimony on British television. http://eprints.lincoln.ac.uk/2814/1/Reus_paper_ed_coll_second_amended_version_2.pdf
- Bergane, K. (2022). *Ekte kjærlighet, landssvik eller begge deler?: En studie av hvordan tyskerjenter har blitt framstilt i lærebøkene i for videregående skole fra 2006-2022* [Masteroppgave]. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Berger, P. L. & Luckmann, T. (2018). *Den samfunnskapte virkelighet* (1. utg.). Bergen: Fagbokforlaget.
- Bjerre, L. I. (2021) Det forsvundne fortidsperspektiv i historiefagets læremidler. *Norsk pedagogisk tidsskrift* 2(105) s.242-255.
- Bjørndal, C. R. P. (2011). *Det vurderende øyet: observasjon, vurdering og utvikling i undervisning og veiledning* (2. utg.). Gyldendal akademisk.
- Björnsdóttir, D., Ellingsen, D. & Warring, A. (1995). *Kvinner, krig og kjærlighet*. Cappelen.
- Brooks, S. (2009). Historical empathy in the social studies classroom: A review of the literature. *Journal of Social Studies Research*, 33(2), 213–234.
- Bøe, J. B. & Ekle, H. (1980). *Historisk metode og kildekritikk, kildesamling*. Aschehoug.
- Crott, R. & Berthung, L. C. (2013). *Ikke si det til noen!* Spartacus forlag.
- Daatland, A. (1984). *I krig og kjærlighet: om bigamilovens ofre*. Lunde forlag.
- Daatland, A. (1987). *Kjærligheten har ingen vilje: norske «tyskerjenter» bak jernteppet og Berlinmuren*. Tiden.
- Dahl, O. (1967). *Grunntrekk i historieforskningens metodelære* (2.utg.). Universitetsforlaget.

- Davison, M. (2012). *"It is really hard being in their shoes": Developing historical empathy in secondary school students* [The University of Auckland].
- Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (2021). *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap og humaniora* (5.utg.) (NESH) ISBN: 978-82-7682-101-7.
- Drolshagen, E. D. (2009). *De gikk ikke fri: Kvinnene som elsket okkupasjonsmaktens soldater*. Forlaget Oktober.
- Dversnes, T. (2019). *Historisk empati som innfallsvinkel til dybdelæring; EN undersøkelse av et undervisningsopplegg med formål å fremme elevers historiske empati ved hjelp av «12 years a slave»*. [Masteroppgave]. Universitetet i Stavanger.
- Ellingsen, D. (2001). *Krigsbarns levekår; en registerbasert undersøkelse*. I Statistisk sentralbyrå.
- Eivik, E. A. (2021). *Kjærlighetens pris: Jentene som ble landsforvist* [Bacheloroppgave]. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Endacott, J. L. (2010). Reconsidering affective engagement in historical empathy. *Theory & Research in Social Education*, 38(1), 6–47.
- Endacott, J. L. & Brooks, S. (2013). An updated theoretical and practical model for promoting historical empathy. *Social Studies Research and Practice*, 8(1), 18.
- Eriksen, K. E. & Halvorsen, T. (1987). *Frigjøringen*. Aschehoug
- Erslev, k. (1911). *Historieskriving: Grundlinier til nogle kapitler af historiens teori*. Universitetsstrykkeriet.
- Evjen, B. & Sindt, R. (2022). *Nærkontakt: krigsmødre, krigsbarn og krigsbruder*. I Evjen, B. (Red.). *En annerledes hverdag: Andre verdenskrig i nord*. Orkana Akademisk.
- Foster, S. (1999). Using historical empathy to excite students about the study of history: Can you empathize with Neville Chamberlain? *Social Studies*, 90(1), 18–24.
- Grimnes, O. K. (2018). *Norge under andre verdenskrig 1939-1945* (2.utg.). Aschehoug.
- Harnes, H. B. (2022). *Historisk empati i møte med vanskelig historie: En kvalitativ studie av historieundervisning i ungdomsskolen* [Doktoravhandling]. Universitet i Stavanger.

- Hatlen, J. F. (2020). *Historikerens kode: veien til historisk forståelse*. Universitetsforlaget.
- Hillman, S. (2015). Grim expectations: Video testimony in the college classroom. *The History Teacher*, 48(2), 295–320.
- Isaksen, S. (2020). *Ulykkelig fred: I frigjøringens skygger*. Vårt land forlag.
- Johannessen, M. W. (2016). *Tyskertøsene: Myndighetenes behandling og befolkningens reaksjoner*. Vormedal forlag.
- Johansson, A. (2008). *Den glemte armé; i skyggen av hjemmefronten*. Cappelen Damm.
- Justis- og beredskapsdepartementet (2017). Utredning om norske myndigheters behandling av tre utvalgte grupper etter andre verdenskrig: Barn av NS-medlemmer, jenter og kvinner med relasjon til tyske soldater og norske sjøfolk internert i Afrika. Regjeringen. <https://www.regjeringen.no/contentassets/144dfe3e59024eea8164741eba3554cc/utredning-om-norske-myndigheters-behandling-av-tre-utvalgte-grupper-etter-andre-verdenskrig.pdf>
- Kaldal, I. (2005). *Frå sosialhistorie til nyare kulturhistorie*. Det Norske samlaget.
- Kjendsli, V. (programleder) (1985, 17. juni). *De fortapte pikers øy*. [Audiopodkast]. NRK. https://radio.nrk.no/podkast/radiodokumentaren/sesong/flukt-og-krig/1_b0079e54-a3eb-4453-879e-54a3eb045330
- Korbøl, K. (2021) Kilder og kildegransking i Samfunnsfag. I S. Erdal, L. Granlund & E. Ryen (red.) *Samfunnsfagdidaktikk* (s.113-135) Oslo: Universitetsforlaget.
- Kohlmeier, J. (2006). “Couldn’t she just leave?” The relationship between consistently using class discussions and the development of historical empathy in a 9th grade world history course. *Theory & Research in Social Education*, 34, 34–57.
- Krogh, T. (2021). *Hermeneutikk: Om å forstå og fortolke* (2. utg.). Gyldendal.
- Kunnskapsdepartementet. (2017). *Overordnet del- verdier og prinsipper for grunnopplæringen*. Fastsatt som forskrift ved kongelig resolusjon. Læreplanverket for Kunnskapsløftet 2020. <https://www.udir.no/lk20/overordnet-del/?lang=nob>

- Kunnskapsdepartementet (2018, 26. juni). *Fornyer innholdet i skolen*. Regjeringen. <https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/regjeringen-solberg/aktuelt-regjeringen-solberg/kd/pressemeldinger/2018/fornyer-innholdet-i-skolen/id2606028/?expand=factbox2606070>
- Lee, P. J., & Ashby, R. (2001). Empathy, perspective taking, and rational understanding. I Davis, O. L., Yeager, E. A. & Foster, S. J. (Red.), *Historical empathy and perspective taking in the social studies* (s. 21–50). Lanham: Rowman and Littlefield.
- Lowe, K. (2013). *Råskapens Europa: kontinnet i kjølevannet av andre verdenskrig* (R. R Moen overs.). Dinamo.
- Lund, E. (2020). *Historiedidaktikk: En håndbok for studenter og lærere* (6.utg.). Universitetsforlaget.
- Lønneberg, W. (2014). *Fama-gruppen: Krigshistorier fra Vestfold og Telemark*. BK grafisk.
- Marthinsen, B. A. & Rogne, T (2021, 26. juli). *Undersøkende og problemorientert: En utfordring for historiefaget*. <https://www.utdanningsnytt.no/fagartikkel-historie/en-utfordring-for-historiefaget/290544>
- Melve, L. & Ryymän, T. (2018). *Historikerens arbeidsmåter*. Universitetsforlaget.
- NOU 2015: 8. (2015). *Fremtidens skole: fornyelse av fag og kompetanser*. Kunnskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2015-8/id2417001/>
- Nygren, T., Sandberg, K. & Vikstrøm, L. (2014). Digitala primärkällor i historieundervisningen: En utmaning för elevers historiska tänkande och historiska empati. *Norddidactica: Journal of Humanities and Social Science Education*, (2), 208–245.
- Olsen, K. (1998). *Krigens barn: De norske krigsbarna og deres mødre*. Forum Aschehoug.
- Olsen, K (1999a). Da freden brøt løs: Norske myndigheters behandling av tyskerjenter. I Larsen, S. U (Red.), *krigens kjølevann: Nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid* (s. 277-293). Universitetsforlaget.
- Olsen, K. (1999b). *En hvitebok: utvalgte offentlige dokumenter om krigsbarnsaken*. Norges Forskningsråd.

- Papendorf, K. (2015). *Siktet som tyskertøs: Rettsoppgjøret i videre forstand*. Novus Forlag.
- Papendorf, K. (2022). *Tyskerjentene på Bjørøya: nytt lys på myndighetenes behandling av tyskerjentene under og etter 2. verdenskrig*. Novus forlag.
- Pedersen, T. A. (2012). *Vi kalte dem tyskertøser*. Spartacus Forlag.
- Pedersen, T. A. (2006). *Tyskerjenter i Norge: Reaksjoner og klippeaksjoner 1940-1946* (masteroppgave). Universitetet i Oslo.
- Perikleous, L. N. (2014). Deanna Troi and the TARDIS: Does historical empathy have a place in education? *International Journal of Historical Learning Teaching & Research*, 12(2), 22–30.
- Rantala, J., Manninen, M. & Berg, M. (2016). Stepping into other people's shoes proves to be a difficult task for high school students: assessing historical empathy through simulation exercise *Journal of Curriculum Studies*, 48(3), 323-345.
- Retz, T. (2018). *Empathy and history: historical understanding in re-enactment, hermeneutics and education*. Berghahn.
- Senje, S. (1986). *Dømte kvinner: Tyskerjenter og frontsostre 1940-1945*. Pax Forlag.
- Seixas, P. & Morton, T. (2013). *The big six: historical thinking concepts*. Nelson Education.
- Snerting, G. S. (2017). «*Simpel var du tyskertøs*»: *Debatten rundt tyskerjenter i trønderske aviser etter fredsslutningen i 1945* [Masteroppgave]. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Solberg, E. (2018, 17. oktober 2018). Statsministerens tale: Offisiell unnskyldning til «tyskerjentene». Regjeringen. <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/tale-kjonn-og-menneskerettigheter-gjennom-70-ar/id2616005/>
- Stranger, S. (2018). *Leksikon om lys og mørke*. Aschehoug.
- Stugu, O. S. (2021). *Den andre verdenskrig i norsk etterkrigsminne*. Det norske samlaget.
- Sørli, R. & Dyrhaug, T. (1984). *Vestfold under krig og okkupasjon 1940-45*. Tønsberg Aktitetrykkeri.

- Teige, T. (2018). *Mormor danset i regnet*. Aschehoug.
- Tjora, A (2017) *Kvalitative forskningsmetoder i praksis*. (4.utg.) Gyldendal akademiske.
- Utdanningsdirektoratet. (2019) *Dybdeløring*. Hentet fra: Dybdeløring (udir.no) NOU 2015: 8 (2015) *Fremtidens skole – Fornyelse av fag og kompetanser*. Oslo.
- Utdanningsdirektoratet. (2006) Læreplanen i Historie VG3 (HIS1-02) Fastsatt som forskrift. Læreplanverket for kunnskapsløftet 2006. Hentet fra: <https://www.udir.no/kl06/HIS1-01#>
- Utdanningsdirektoratet. (2020) Læreplanen i Historie VG3 (HISO1-03). Fastsatt som forskrift. Læreplanverket for kunnskapsløftet 2020. Hentet fra: <https://www.udir.no/lk20/his01-03>
- van Emden, R. (2002). *The trench: Experiencing life on the front line*. London: Corgi Books.
- Virta, A. & Kouki, E. (2014). Dimensions of historical empathy in upper secondary students' essays. *Nordidactica: Journal of Humanities and Social Science Education*, (2014: 2), 137–160.
- Wasberg, G. C. & Nord, E. (1976). *Ett med sin by: Larvik kirke 300 år*. Larvik menighetsråd.
- Weihe, H. J. W. (2008). *Empati og etikk*. Abstrakt.
- Wineburg, S. (1999). Historical Thinking and Other Unnatural Acts. *The Phi Delta Kappan*, 80 (7), 488-499.
- Øksnevad, T. (1946). *Det lå i luften*. Aschehoug.
- Aarnes, H. (2009). *Tyskerjentene: Historien vi aldri ble fortalt*. Gyldendal Norsk Forlag.
- Aas, S & Vestgården, T. (2014). *Skammens historie: Den norske stats mørke sider 1914-2014*. Cappelen Damm.

Intervjuer

Klasse 1:

Intervju (2023, 1. mars)

Dato for transkribering (2023, 2-3. mars)

Klasse 2:

Intervju (2023, 10. mars)

Dato for transkribering (2023, 12-13. mars)

Vedlegg:

Vedleggliste:

Vedlegg A: Intervjuguide

Vedlegg B: Informasjonsskriv

Vedlegg C: Presentasjon fra undervisningen

Vedlegg D: Kilde 1

Vedlegg E: Kilde 2

Vedlegg A: Intervjuguide

Åpningsspørsmål:

- Hva sitter du igjen med etter timen?
- Hva synes du om å jobbe med historie på en slik måte?

Kontekstuell og affektiv dimensjon:

- Hvordan vurderte du konteksten rundt Hanna? Var dette noe dere diskuterte på din gruppe?
- Kildene kom fra ulike personer. Hvilken rolle spiller dette for informasjonen kilden forteller oss?
- Hvilke tanker tror du de ulike aktørene hadde om Hanna?
 - o Hva baserer du disse slutningene på?
- Kjente du deg igjen i noen av menneskene eller problemene?
 - o Hvordan tror du det kan ha spilt inn?
- Hvor godt følte du at du klarte å ta de ulike perspektivene?
 - o Syntes du det var lett eller vanskelig?
- Hva tror du spiller inn for hvorfor noen perspektiver er enklere/vanskeligere enn andre?
- Hva kunne gjort det enklere å forstå de ulike perspektivene?

Nåtid:

- Hvordan tror du din nåtid påvirker hvordan du vurderte kildene?
- Hva tenker du er viktig å være klar over når vi ser tilbake på de valgene og handlingene folk gjorde i fortiden?
- Kan vi komme med gyldige slutninger om mennesker som levde før oss?
 - o Hvorfor/hvorfor ikke?

Vedlegg B: Informasjonsskriv

Informasjonsskriv, intervju om historisk empati

Formål:

Jeg skriver for øyeblikket master om tyskerjenter og hvordan man kan bruke kilder til å jobbe med kjerneelementet historisk empati i historieundervisningen. Jeg skal ha et undervisningsopplegg for klassen din i uke 10/11, og er veldig interessert i å høre fra noen elever hva de synes om timen. Det er helt frivillig å delta og det baserer seg på ditt samtykke. Du kan trekke ditt samtykke til å delta når som helst. Informasjonen jeg får blir slettet etter at prosjektet er ferdig. Jeg sender også en kopi til dere om ønskelig, så dere kan se hvilke sitater/hvilken informasjon jeg kommer til å bruke til oppgaven min.

Hva innebærer det for deg å delta?

Hvis du velger å delta blir det et intervju med andre elever fra klassen. Det vil ta ca. 20-30 minutter, enten i lunsjen eller i en annen skoletime samme dag. Jeg vil stille deg spørsmål om undervisningsopplegget jeg gjennomfører for å høre hva dine tanker er. Disse opplysningene registreres med lydopptak og transkriberes, og oppbevares på en digital enhet.

Ditt personvern – hvordan vi oppbevarer og bruker dine opplysninger

Jeg vil bare bruke opplysningene om deg til formålene jeg har fortalt om i dette skrevet. Opplysningene behandles konfidensielt og i samsvar med personvernregelverket. Det er kun jeg og veiledere som vil ha tilgang til opplysningene.

Hva skjer med opplysningene når prosjektet er ferdig?

Opplysningene slettes når masteroppgaven leveres 15. mai 2022.

Dine rettigheter

Så lenge du kan identifiseres i datamaterialet, har du rett til:

- innsyn i hvilke personopplysninger som er registrert om deg,
- å få rettet personopplysninger om deg,

- få slettet personopplysninger om deg,
- få utlevert en kopi av dine personopplysninger (dataportabilitet), og
- å sende klage til personvernombudet eller Datatilsynet om behandlingen av dine personopplysninger.

Hvem er ansvarlig for prosjektet?

- Prosjektet utføres av Lektorstudent Emma Amalie Eivik
- NTNU ved veileder Hans Otto Frøland og Lars Busterud

Kontaktinformasjon: hans.otto.froland@ntnu.no og lars.busterud@ntnu.no

- Personvernombud NTNU: Thomas Helgesen

Kontaktinformasjon: thomas.helgesen@ntnu.no

- Sikt personverntjenester

Kontaktinformasjon personverntjenester@sikt.no

Med vennlig hilsen,

Emma Amalie Eivik

emmaae@ntnu.no

Hvem er jeg?

- Emma Eivik
- Masterstudent i lektor i historie
- Forsker på historieundervisning

Hva legger du i ordet
tyskerjente?

Hvordan ville du vurdert en
tyskerjentes handlinger og
følelser?

Plan for timen:

Presentasjon av tyskerjenter

Presentasjon av Hanna

Arbeide med 2 kilder (avhørsrapport og illegal avis)

Læringsmål:

Hvordan ble ei konkret tyskerjente vurdert av andre under krigen?

Tyskerjenter

Hva:

- Norske jenter og kvinner som hadde romantiske forhold med tyske okkuperanter

Hvem:

- Alle aldersgrupper og klasser
 - Et flertall mellom 15 og 30 år
- Antall: Fra 50 000 - over 100 000 tyskerjenter. Målestokk: 10 000 registrerte tyskerbarn (norsk mor og tysk far)
 - 50 000 tyskerjenter= 1 av fem ble gravid. (hver 10. norske kvinne mellom 15-30 år).
 - 100 000 tyskerjenter= 1 av ti ble gravid
 - Stasjonert mellom 350 000-400 000 tyskere i Norge på det meste

Tyskerjenter

Hvorfor?

- Kjærlighet
- Ensomhet
- Spenning
- Økonomi
- Angiveri (informant, gir opplysninger til fienden)
- Andre motiver?

Konsekvenser: Brudd på isfront

Under krigen

- «Det blir en forferdelig pris de kvinner får betale for resten av sin levetid, som ikke avviser tyskerne». (Stemmen fra London, Øksnevad 1945: 8)
 - Det var ikke populært blant lokalbefolkningen eller myndigheten
 - Utestenging
 - Rykter
- Avvist som flyktninger i Sverige, ca. 400.

Konsekvenser: Siktet som «tyskertøs»

Etter krigen

• Gatejustis

- Klippeaksjoner og seksualisert vold
- Utskjellinger og hånlige aksjoner

• Straff

- Arrestert og internert, minst 14 000 kvinner
 - Beskyttelsesanordningen
 - Smitteanordningen
- Avskjediget i offentlige stillinger
- Mistet statlig støtte for tyskerbarn (barnebidrag)
- Ekteskapsanordningen → mistet statsborgerskapet 2-3000 kvinner
- Rykte og framtid

Hvordan ble ei konkret tyskerjente vurdert av andre under krigen?

Mine kilder

- Avlyttningsrapporter av det tyske sikkerhetspolitiet i Larvik (Fama-gruppen)
- Avhør av tyskerjentene og flere involverte parter
- Korrespondanse mellom myndigheter og motstandsbevegelsen om Hannas sak.

Onlo, 19. mars 1945.

Hemmelig

5640 b. Ad 5309-11. Vi synes det må være riktig at rettskontoret får saken til undersøkelse.

-/MH

15/11/45
20.03.1945
Wm

Overrettskretsen
saks. saks. ringe

En ung pige som i
vis og spør om de
går til "vår gode"
"vår kommande"
også å være samme

Heller, S.F., Onlo,
Larvik. Sønskert
har strids gjensid
afrikansk. Sønskert
to og Friedrich,
er bra og pålegge

KL.15.30.
Friedrich, S.F., Onlo, ringer til lensmannen i Nitterby. Vil
vise med noe...
KL.15.40.
Lensmann...
KL.15.45.
Politifullmektig...
KL.16.35.
...
KL.16.40.

KL.15.30.
Friedrich, S.F., Onlo, ringer til lensmannen i Nitterby. Vil
vise med noe...
KL.15.40.
Lensmann...
KL.15.45.
Politifullmektig...
KL.16.35.
...
KL.16.40.

KL.15.30.
Friedrich, S.F., Onlo, ringer til lensmannen i Nitterby. Vil
vise med noe...
KL.15.40.
Lensmann...
KL.15.45.
Politifullmektig...
KL.16.35.
...
KL.16.40.

Hanna (kodenavn: Vivi)

Hvem var Hanna?

- Utdanna barnesykepleier
- Kom fra en aktiv motstandsfamilie
 - Faren var pastor og kjent for å snakke i mot okkupantene.
- Godt likt i Larvik

Hvem var Friedrich (Kodenavn: Knut)?

- Nestsjef for sikkerhetspolitiet i Larvik
 - Overvåke den norske befolkningen
 - Alt som kunne skade tyske interesser i området (økonomisk og politisk)

... og det var det som jeg møtte Hanna
tog til Oslo. - Hadde jeg truffet deg den gangen, hadde jeg drept deg med blikket mitt. Jeg var bare en liten pike den gangen, bare 15 år. Det var den gangen jeg gikk med hele kåpen full av norske flagg. Du, Knut, var nødt til å komme for å få meg til å tenke anderledes. Hadde jeg ikke truffet deg, hadde jeg ikke begynt å tenke sånn som jeg gjør nå. Det er din skyld.

møtte Hanna

Fra motstands barn til tyskerjente

Forelskelse og spenning

- Kom i kontakt juni 1944
- Sommerflørt → seriøst forhold
 - Hytteturer og kjøreturer utenfor Larvik
 - Festing og kvelder alene hos Friedrich

Hva gjør motstandsbevegelsen?

- Avlytning av telefonen
- Brukte flere måneder på å finne ut at det var Hanna
 - Brukte kodenavn, forkledninger når de møttes og var veldig forsiktige
- En av avlytterne besøker faren

Kilde 1: Hvordan ble Hanna vurdert av avlytteren?

Spørsmål:

1. Hvorfor oppsøkte M3 Hannas far?
2. Hva tror du M3 syntes om Hanna? Hvorfor?
3. Hva slags inntrykk får du av faren og Hannas relasjon?

Persongalleri:

- M3: motstandsmann (avlytter i famagruppen og tidligere lærer for Hanna)
- Faren: sogneprest og aktiv motstandsmann
- Hanna: 19 år
- Kari: 20 år, Hannas beste venninne som også hadde tysk kjæreste

Konsekvenser av forholdet

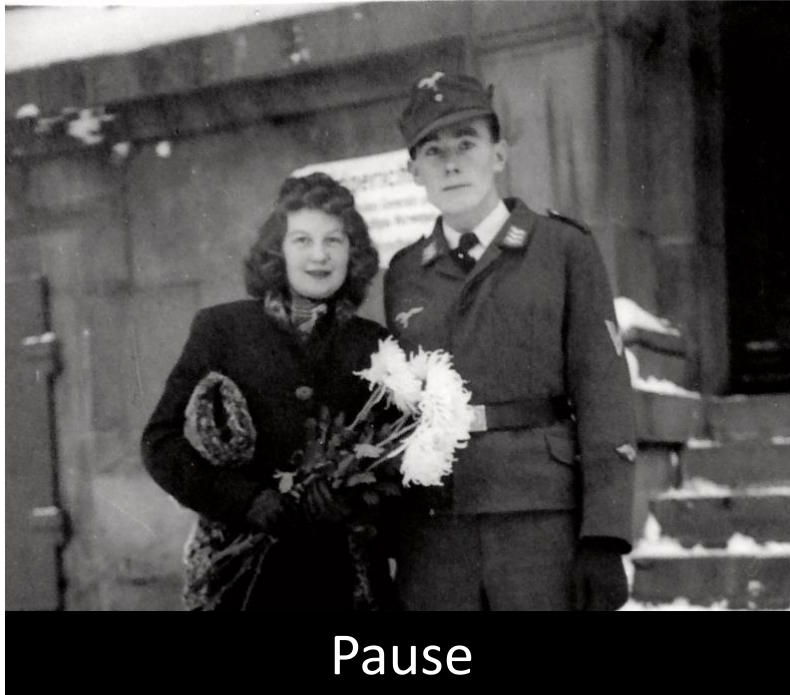
- Ryktespredning
- Avsløringen
 - Familievenn har sett Hanna og Friedrich
 - Faren konfronterer Hanna
- Kidnappet av motstandsbevegelsen og ført til Sverige

Kl. 21.10 - 21.45.

Hanna Ljøstveit, Larvik, - Friedrich S.P., Larvik.

Hanna gråter og beklager seg over folk som er så kalle over for henne nå for tiden. Det er ekkelt å gå på gaten. Og hun orker ikke å tenke på at det skal være slutt mellom henne og Knut. Hun må få lov til å ringe til ham hver kveld, og så snart

etter en beste igjen, vil hun komme opp en kveld. "Knut, vet

Hva skjedde i Sverige?

- Ankom Kjesäter 23. desember 1944 (mottaksleir for norske flyktninger)
 - Avvist som flyktning pga. tyskerjente og angiver
 - Avviste flyktninger = svenske myndigheters ansvar
 - Svenske myndigheter ville sette Hanna fri da de ikke anså at hun hadde gjort noe galt
- = Reaksjoner fra norske myndigheter

Kilde 2: Hvordan vurderte myndighetene og media Hanna?

- **Axel Baumann:** Sjef for det norske militærkontoret i Sverige
 - Bindeledd mellom Forsvarets overkommando i London og Hjemmefronten (motstandsbevegelsen i Norge)
- Prøvde å få svenske myndigheter til å internere Hanna til krigen var ferdig

Å internere er å sette en person i forvaring, ikke som straff, men som et sikringstiltak foretatt av myndighetene.

Stockholm, den 30.3.45.

13/146

WH/VM

Til S.L.

5763 a-b-c.

Ad 5717 c. Vi meddelte 681 innholdet av FO's telegram. 681 svarer nu som følger: "Saken vil bli tatt opp påny, Man venter på resultatet. Den prinsipielle side av saken er tatt opp ad diplomatisk vei overfor det svenske Utenriksdepartement, idet det vil bli fremhevet at det fra svensk side ikke tas tilbørlig hensyn til viktige norske interesser. I fortrolighet meddeler jeg at jeg selv har tatt skritt til at saken blir tatt opp i den illegale norske presse, den svenske presse og engelske aviser."

(U) AXEL BAUMANN

Kilde 2:

Spørsmål:

1. Hvordan ble Hanna vurdert av norske myndigheter?
2. Hvordan ble Hanna vurdert av svenske myndigheter?
3. Hva var Baumanns vurdering av Hanna?
4. Hvordan tror du folk i samtiden vurderte Hanna når de leste denne avisen?

U K E N Y T T. V

Et Hjemmefront-organ

Nr. 30

Freitag, den 20. april 1945.

5. årgang

ANGIVERENS LØNN BLIR DØDEN! Vi tredje gang i humanitetens navn må vi kunde få internert angivere i SVERIGE, slik at de kunne få sin dom etter krigen. Men nå som det vil gi full klarhet i dette.

Fra Sverige kommer det melding om at Kgl.Maj. har avledt å holde to farlige norske gestapoagenter internert. To unge piker er blitt satt på fri fot trass i norske myndigheters opplysning om at deres frigitelse betyr en alvorlig fare for den norske hjemmefront. Pikene ble av hensynsløse gestapofolk trukket inn i et villt avirellv og forvandet til tisser og angivere. De ble fullstendig viljeløse rodkaper i hendene på byens gestapofolk og hans assistent. De utspionerte i hemmelighet sine landsmenn for å kunne meddele resultatene til sine nye "selskapsvenner" og de kamouflerte sin virksomhet så godt at hjemmefronten først etter en tids forløp ble klar over deres stilling. Angiverens straff er døden. Å ukadelligjøre en angiver på annen måte medfører en meget stor risiko for den som så utføre arbeidet. Allikevel ble det besluttet ikke å sette dødsdommen over de to pikers i verk, men ta dem til fange og føre dem til Sverige for at de kunne bli internert der til krigen er slutt. Planen ble utført, og pikene overlevert til de svenske myndigheter med anmodning om internering. Svenskene internerte dem, prøvet deres sak og satte dem så på fri fot. Jentene bødret sin uskyld, og deres ord ble tillagt større beviskraft enn de norske myndigheters utsagn. Nå står det gestapo fritt for å nærme seg jentene igjen og få opplysninger om deres siste opplysninger her til lands og desuten rapporter om det de snapper opp om norske forhold fra kilder i Sverige.

Den svenske regjering syntes ikke å skjønne at gestapo er Norges farligste fiende. Den skjønner ikke at de to pikene og deres tilknyttede på rifot i Sverige betyr at mann ellet mann på den norske hjemmefront blir rastert, pint eller skutt. Den skjønner det ikke trass i at norske myndigheter forteller den det. Det er om mulig farligere å snakke om hemmelige ting i Sverige enn i Norge. Gestapo arbeider lettere der. Dets agenter er trygget rettssikkerhet. Men skjønner de ikke den svenske regjering at den ved denne holdning yter rettssikkerhetens vorete fiende i Norge de største tjenester? Skjønner ikke regjeringen at det var i humanitetens navn pikene ikke blev skutt, men under stor risiko ført til Sverige for å bli internert? Skjønner ikke regjeringen at den ved sin holdning tvinger igjennom likvideringer i Norge som i enkelte tilfelle kunne vært unngått om Sverige hadde ytet oss den aldr så liten hjelp ved å oppbevare forbrutene trygt til krigen er over?

Hvordan vurderer du Hanna og de andre aktørene?

Spørsmålene til kildearbeidet:

Hvordan ble Hanna vurdert av avlytteren?

1. Hvorfor oppsøkte M3 Hannas far?
2. Hva tror du M3 syntes om Hanna? Hvorfor?
3. Hva slags inntrykk får du av faren og Hannas relasjon?

Hvordan ble Hanna vurdert av myndighetene?

1. Hvordan ble Hanna vurdert av norske myndigheter?
2. Hvordan ble Hanna vurdert av svenske myndigheter?
3. Hva var Baumanns vurdering av Hanna?
4. Hvordan tror du folk i samtiden vurderte Hanna når de leste denne avisen

Vedlegg D: Undervisningskilder

Kilde 1

Transkribert kilde, uten hjelp:

Hanna var en snill pike med et kjærlig, hengivent sinn, impulsiv, nervøs, svak og lett påvirkelig uten større tankeevne. [...] Det var umulig for meg å tro at Hanna kunne være Vivi uten ugjendrivelige bevis.

Jeg begynte med å avkreve han taushetsløfte. Han måtte garantere at det jeg sa ikke kom videre, ikke engang til hans aller nærmeste, fordi det i tilfellet ville tvinge andre i fare. Han gikk med på det, og alle senere samtaler mellom Hanna og Sikkerhetspolitiet viser at han holdt det han lovet. Så sa jeg at saken gjaldt Hanna. Han ble hvit i ansiktet og forsto ingenting. Jeg ble redd over virkningen og begynte med å forklare ham min oppfatning av henne, slik at han skjønnte at jeg ville henne vel. Men det var jo ikke råd for annet enn å konkludere med at man ville råde ham til å sende henne bort. Det var mitt oppdrag. Det er den vanskeligste jobb jeg har hatt. Det var som om alt i han reiste seg i forsvar for datteren, hvert ord røpet den inderligste kjærlighet til å tro på henne, og mistro til dem som ikke delte hans tillit, selv om den ikke ble uttalt. Jeg syntes det var rart og følte meg som en sladretask der jeg satt.

Jeg valgte å fortelle ham det like ut at Kari, Hannas beste venninne omgikkes med S.P, Han ble meget alvorlig og mistrodde meg ikke. Jeg føyde til at det trodde jeg selv, og gjorde han oppmerksom på hvilken fare det kunne bety for den nasjonale front. Han forsto at det kunne være en fare, men oppfattet også dette som et angrep på datteren, og sa at Hanna kunne tie.

I samtalens løp nevnte jeg at det kunne være farlig for en ung pike å komme inn under sterkere karakters innflytelse, og at det kunne være farlig å overvurdere de unges motstandskraft- det kunne være en hjelp for henne og å bli sendt bort. Det var blitt meg sagt at det gjaldt å få Hanna bort. Jeg så derfor som min første plikt å prøve å oppnå dette, og i tilfelle det ikke gikk, å prøve å få han til å skjønne at han måtte være forsiktig med hva som ble sagt i Hannas nærvær.

Han innrømmet at vi alle er påvirkelige. Men det var uråd å sende henne bort nå, hun hadde lenge villet til Oslo, og hadde også fått en post som barnepleierske, så vidt jeg forsto, men hadde ikke fått lov til å ta den. Så truende som invasjonssfare var, turde han ikke sende sin

eneste datter ifra seg. Jeg antydet at det kunne være en risiko for ham å ha S.P's omgangsvenner i sitt hus. Han svarte at han fryktet ikke S.P., ingen uten Gud.

Transkribert kilde med hjelp (språk og markeringer):

Uthevet: Legg merke til (nærlesning)

Understreket: Tenk på konteksten

Hanna var en snill pike med et kjærlig, hengivent sinn, impulsiv, nervøs, svak og lett påvirkelig uten større tankeevne. [...] Det var umulig for meg å tro at Hanna kunne være Vivi uten ugjendrivelige (sikre) bevis.

Jeg begynte med å avkreve han taushetsløfte. Han måtte garantere at det jeg sa ikke kom videre, ikke engang til hans aller nærmeste, fordi det i tilfellet ville tvinge andre i fare. Han gikk med på det, og alle senere samtaler mellom Hanna og Sikkerhetspolitiet viser at han holdt det han lovet. Så sa jeg at saken gjaldt Hanna. Han ble hvit i ansiktet og forsto ingenting. Jeg ble redd over virkningen og begynte med å forklare ham min oppfatning av henne, slik at han skjønnte at jeg ville henne vel. **Men det var jo ikke råd for annet enn å konkludere med at man ville råde ham til å sende henne bort. Det var mitt oppdrag. Det er den vanskeligste jobb jeg har hatt. Det var som om alt i han reiste seg i forsvar for datteren, hvert ord røpet den inderligste kjærlighet til å tro på henne, og mistro til dem som ikke delte hans tillit, selv om den ikke ble uttalt.** Jeg syntes det var rart og følte meg som en sladrehanke der jeg satt.

Jeg valgte å fortelle ham det rett ut at Kari, Hannas beste venninne hang med Sikkerhetspolitiet. Han ble meget alvorlig og mistrodde meg ikke. Jeg føyde til at det trodde jeg selv, og gjorde han oppmerksom på hvilken fare det kunne bety for den nasjonale front (motstandsbevegelsen). Han forsto at det kunne være en fare, men oppfattet også dette som et angrep på datteren, og sa at **Hanna kunne holde munn.**

I samtalens løp nevnte jeg at det kunne være farlig for en ung pike å komme inn under sterkere karakters innflytelse, og at det kunne være **farlig å overvurdere de unges motstandskraft- det kunne være en hjelp for henne og å bli sendt bort. Det var blitt meg sagt at det gjaldt å få Hanna bort.** Jeg så derfor som min første plikt å prøve å oppnå dette, og i tilfelle det ikke gikk, å prøve å få han til å skjønne at han måtte være forsiktig med hva som ble sagt i Hannas nærvær.

Han innrømmet at vi alle er påvirkelige. Men det var uråd å sende henne bort nå, hun hadde lenge villet til Oslo, og hadde også fått tilbud om jobb som barnepleierske der, så vidt jeg forsto, men hadde ikke fått lov til å ta den. Så truende som invasjonsfaren var, turde han ikke sende sin eneste datter ifra seg. Jeg antydet at det kunne være en risiko for ham å ha Sikkerhetspolitiets omgangsvenner i sitt hus. Han svarte at han fryktet ikke Sikkerhetspoliti, ingen uten Gud.

Originalkilde, med utvalgte deler:

M5.

- 2 -

H. var en snild pike, med et kjærlig, hengivent, sinn, impulsiv, nervøs, svak og lett påvirkelig, uten større tenkeevne.

Det var umulig for meg å tro at Vivi kunne være Hanna ikke uten jeg fikk ugjendrivelig bevis. Jeg kunne ikke kjenne henne igjen nå.

Jeg begynte med å avkreve ham taushetsløfte. Han måtte garantere at det jeg sa ikke kom videre, ikke engang til hans aller nærreste, fordi det i tilfelle ville tvinge andre i fare. Han gikk med på det, og alle senere samtaler mellom Hanna og S.P. viser at han har holdt hva han lovet. Så sa jeg at saken gjaldt Hanna. Han ble hvit i ansiktet og forsto ingen ting. Jeg ble redd over virkningen og begynte med å forklare ham min oppfatning av henne, slik at han skjøndte jeg ville henne vel. Men det var jo ikke råd for annet enn å konkludere med at man ville oppfordre ham til å sende henne bort. Det var mitt oppdrag. Det er den vanskeligste jobb jeg har hatt. Det var som alt i ham reiste seg til forsvar for datteren, hvert ord røpet den inderligste kjærlighet til, å tro på henne, og mistro til dem som ikke delte hans tillit, selv om den ikke ble uttalt. Jeg syntes ikke det var rart jeg følte meg som en sladretaske der jeg satt. Han ville vite hven jeg kom fra, om det var den dypeste forakt. Jeg valgte å fortelle ham det like ut at Kari Hannas beste veninne omgikk med S.P. Han ble meget alvorlig og mistrodde meg ikke. Jeg føyde til at det trodde jeg selv, og gjorde han oppmerksom på hvilken fare det kunne bety for den nasjonale front. Han forsto at det kunne være en fare, men oppfattet også dette som et angrep på datteren, og sa at Hanna kunne tie. Hun visste nye mer enn Kari. Hans fru og han hadde

som kommandø for sine egne, nun ia orte der om natten. I samtalens løp nevnte jeg at det kunne være farlig for en ung pike å komme inn under sterkere karakterers innflytelse, og at det kunne være farlig å overvurdere de unges motstandskraft - det kunne være en hjelp for henne å bli sendt bort. Det var blitt meg sagt at det gjaldt å få Hanna bort. Jeg så derfor som min første plikt å prøve å oppnå dette, og i tilfellet det ikke gikk, å prøve å få han til å skjønne at han måtte være forsiktig med hva der ble sagt i Hannas nærvær.

Han innrømnet at vi alle er påvirkelige. Men det var uråd å sende henne bort nå, hun hadde lenge villet til Oslo, og hadde også fått en post som barnepleierske, så vidt jeg forsto, men hadde ikke fått lov til å ta den. Så truende som invasjonens faren var, turde han ikke sende sin eneste datter ifra seg. Jeg antydet også for ham at det var en risiko for ham å ha S.P.'s omgangsvener i sitt hus. Han svarte at han fryktet ikke S.P., ingen uten Gud. Allerede på et tidlig tidspunkt hadde de

Originalkilde, uten fjernet tekst:

M3.

RAPPORT 13-12-1944.

Famas arbeid med sak i forholdet:

Hanna Ljostveit - Fritz Friedrich, Sicherheitspolizei, Larvik.
Kari Hannevold - Herman Wernisch, Dienststelleleiter der S.P., Lvk.

Når Hanna og Kari første gang stiftet sitt bekjentskap med tyskerne Friedrich og Wernisch fra det tyske sikkerhetspoliti i Larvik og hvordan forbindelsen kom istand, er ikke kjent, men H. har selv opplyst at hun har kjent F. fra i april 1944. Den første sensasjonelle rapport fra Fama er skrevet 19/8-44, men de to hadde da vært på tråden flere ganger uten at det hadde vært mulig å avsløre dem på grunn av deknavnene som de allerede da benyttet konsekvent, både på seg selv og herrene fra S.P. Det avgjørende bevis som endelig kompromiser- te damene, kom imidlertid først noen dager senere, da en samtale ble registrert og forbindelsen var 1251-2949.

Allerede fra første stund av ble forholdet ansett for å være meget alvorlig, og først og fremst gjaldt dette forbindelsen mellom Friedrich og Hanna som naturligvis helt fra begynnelsen var å betrakte som et konstant og ukontrollert faremoment, ikke bare for pastor Ljostveit selv, men også for hans venner og store omgangskrets.

Men om avsløringen hadde vært sjokkerende sensasjonell, har den seneste utvikling i forholdet vært enda mer overraskende og urolig. Det er vel også grunnen til at saken fra først av ikke fikk en mer hardhent behandling at ingen virkelig regnet med at Hanna Ljostveit i sine nye omgivelser skulle bli noe mer enn et faremoment. Så langt mulig kontroll av forholdet strakte seg, viste Hanna ingen tilbøyelighet til å være meddelsom i ting som hun visste S.P. ikke burde vite om. Erfaringene med hensyn til herrene fra S.P. visste også at de foretrakk en viss variasjon av sine kvinnebekjendtskaper. Helt saken ble derfor bagatellisert, i det det kanskje ble ofret liten omtanke på den mulighet at H. i sitt kjærlighetsforhold til F. skulle utvikle seg til et redskap for det tyske sikkerhetspoliti.

Det kan trygt sies at ingen anstrengelser ble skydd for å finne den beste og riktige løgning, og utelukkende med det hensyn for øye å handle på beste måte i overensstemmelse med Ljostveits interesser. Tankegangen var hele tiden den at Ljostveit selv burde få anledning til å oppdage forholdet, og saken således bli et privat oppgjør mellom far og datter. Å gå utenom Ljostveit på dette tidspunkt og fjerne Hanna med makt for hans egen skyld ville ikke være annet enn å vise vanvyrnad for hans uredde innsats i den nasjonale kamp. "Brand" skikkelsen Ljostveit og hjemmefrontsmannen, den fanatiske patriot som gang på gang trosset det tyske sikkerhetspoliti etter forhør og trusler, hadde krav på å bli vist alle hensyn. Dette var bakgrunnen for møtet med Ljostveit.

M5.

Samtale med Ljostveit.

Jeg må forutskikke den bemerkning at både Hanna og Kari har vært mine elever i 3 år i middelskolen. Siden har jeg ikke truffet dem, så min oppfatning av dem har vært bestemt av det kjennskap jeg fikk til dem i skoleårene.

H. var en snild pike, med et kjærlig, hengivent, sinn, impulsiv, nervøs, svak og lett påvirkelig, uten større tenkeevne. K. virket mer som et viljemenneske, som en sterkere natur. Heller ikke hun hadde gode evner, men jeg synes å huske at hun var bedre enn Hanna. Hun var ikke uskikkelig, men ga allikevel inntrykk av å ha mer utpregede muligheter både til det gode og det dårlige, en lyst til morro og eventyr som kunne bli farlig hvis det ikke ble penset inn på rette spor. Jeg minnes at vennskapet mellom de to forundret meg den gang.

Det var umulig for meg å tro at Vivi kunne være Hanna ikke uten jeg fikk ugjendrivelig bevis. Jeg kunne ikke kjenne henne igjen på stemmen og håpet i det lengste at det måtte være en misforståelse med i spillet. Men bevisene hopet seg opp, til sist var det eneste halnstrå som var igjen, den mulighet at det kunne være en tredje med i spillet, og at Kari og hun benyttet Hannas troskyldighet til å operere fra farens kontor. Det klynget jeg meg fast til så lenge det var mulig. Det var med den oppfatning jeg gikk for å snakke med Ljostveit. Om Karis skyld var jeg overbevist.

Jeg begynte med å avkreve ham taushetsløfte. Han måtte garantere at det jeg sa ikke kom videre, ikke engang til hans aller nærmeste, fordi det i tilfelle ville tvinge andre i fare. Han gikk med på det, og alle senere samtaler mellom Hanna og S.P. viser at han har holdt hva han lovte. Så sa jeg at saken gjaldt Hanna. Han ble hvit i ansiktet og forsto ingen ting. Jeg ble redd over virkningen og begynte med å forklare ham min oppfatning av henne, slik at han skjøndte jeg ville henne vel. Men det var jo ikke råd for annet enn å konkludere med at man ville oppfordre ham til å sende henne bort. Det var mitt oppdrag. Det er den vanskeligste jobb jeg har hatt. Det var som alt i ham reiste seg til forsvar for datteren, hvert ord röpet den inderligste kjærlighet til, å tro på henne, og mistro til dem som ikke delte hans tillit, selv om den ikke ble uttalt. Jeg syntes ikke det var rart jeg fölte meg som en sladretaske der jeg satt. Han ville vite hvem jeg kom fra, om det var voksne mennesker som hadde sendt meg. Jeg svarte at det kunne jeg ikke si, bare at jeg kom fra ansvarlig hold, fra en jeg visste han respekterte en i aktet stilling. (Med dette tenkte jeg på O. som var en venn av ham, jeg turde ikke bruke uttrykket "fkere") I det hele, enda jeg enda ikke hadde sagt mer, hadde jeg fölelsen av at han var rammet så dypt som et menneske kan. Han var rammet også i sin verdighet som prest. Det var en mann som var vant til å gi råd, ikke til å ta imot, og slett ikke fra en fremmed hvilken som helst. Det var umulig å si mere, men jeg lovet å komme igjen for å gi ham mere konkrete opplysninger, hvis jeg syntes det var mulig.

Et par dager etter møtte jeg opp igjen. Dette var sa. 20. septbr. Det sto for meg som det var farlig p si ham sannheten, så sterk hadde virkningen av den foregående samtale vært, så intetanende og trygg i sin tro var han at jeg fryktet han skulle bryte sammen. At han ville nolde meg for en sinn syk person er helt sikkert, han ville vise det hele fra seg med den dybeste forakt. Jeg valgte å fortelle ham det like ut at Kari Hannas beste veninne ongikkes med S.P. Han ble meget alvorlig og mistrodde meg ikke. Jeg föyde til at det trodde jeg selv, og gjorde han oppmerksom på hvilken fare det kunne bety for den nasjonale front. Han forsto at det kunne være en fare, men oppfattet også dette som et angrep på datteren, og sa at Hanna kunne tie. Hun visste nye mer enn Kari. Hans fru og han hadde

lenge vært bekymret over vennskapet med Kari, men det hadde ikke vært råd å gripe inn. Nå fryktet han at Kari brukte Hanna som dekkning for sitt hjem. Hun lå ofte der om natten f.eks. I samtalen løp nevnte jeg at det kunne være farlig for en ung pike å komme inn under sterkere karakterers innflytelse, og at det kunne være farlig å overvurdere de unges motstandskraft - det kunne være en hjelp for henne å bli sendt bort. Det var blitt meg sagt at det gjaldt å få Hanna bort. Jeg så derfor som min første plikt å prøve å oppnå dette, og i tilfelle det ikke gikk, å prøve å få han til å skjønne at han måtte være forsiktig med hva der ble sagt i Hannas nærvær.

Han innrømnet at vi alle er påvirkelige. Men det var uråd å sende henne bort nå, hun hadde lenge villet til Oslo, og hadde også fått en post som barnepleierske, så vidt jeg forsto, men hadde ikke fått lov til å ta den. Så truende som invasjonssjanseren var, turde han ikke sende sin eneste datter ifra seg. Jeg antydte også for ham at det var en risiko for ham å ha S. P.'s ongangsvenner i sitt hus. Han svarte at han fryktet ikke S. P., ingen uten Gud. Allerede på et tidlig tidspunkt hadde de anmodet ham om å uttale seg om tilstandene i landet, sett fra norsk synspunkt, og det hadde han gjort skriftlig. De hadde garantert at han ikke skulle svi for det, og det løfte hadde de holdt. Han hadde i det hele inntrykk av at de holdt sin hånd over ham. Jeg la ikke skjul på at jeg mente Hanna måtte vite at Kari omgikk S. P., og at hun i tilfelle ville sette alt inn på å holde det hemmelig for sin far. Han gikk med på at det var sannsynlig at Hanna ville beskytte en venninne hun holdt av.

Under samtalen nevnte han en gang at Kari var Hannas eneste veninne. Da brast mitt siste håp for henne. Jeg ble som lammet ved visshetene, og dobbelt ille ble det fordi de alvorlige øynene og hele hans person vitnet om en karakter med ubøyelige krav til seg selv og andre, om sannhet i livsførsel.

Til slutt gjentok han at han ikke kunne sende henne bort. Det var ikke mer for meg å si til det. Jeg minnet om hans taushetsløfte, men sa at han ikke måtte mistyde det. Det måtte ikke avholde ham fra en samtale med datteren hvis han synes det var hans plikt. Det jeg ba om var at ikke det jeg hadde sagt, skulle være grunnlaget for hva han sa eller gjorde. Men bare hva han i tilfelle fikk se eller høre. Jeg kunne ikke rett ut be ham spionere ut sin datter. Han så så rart på meg da jeg sa det, men takket allikevel for at jeg hadde kommet, og jeg trodde han kanskje ville tenke på det etterpå og forstå hva det lå i det. Siden hørte jeg en preken som var mer enn alminnelig dystert, og han tordnet særlig mot venners innflytelse. Hanna var til stede, og jeg tror det var slik han prøvet å rå datteren. Jeg satt med en fortvilet følelse av at det var det eneste resultat av samtalen.

Kilde 2:

Transkribert kilde, uten hjelp:

Nr. 30

U K E N Y T T.

Et Hjemmefront-organ

Fredag, den 20. april 1945.

5. årgang

Angiverens lønn blir døden: Vi trodde engang i humanitetens navn at vi kunde få internert angivere i SVERIGE, slik at de kunne få sin dom etter krigen. Men nedenstående vil gi full klarhet i dette.-

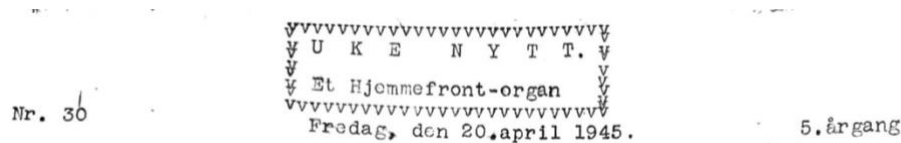
Fra Sverige kommer det melding om at Kgl. Maj. Har avslått å holde to farlige norske gestapoagenter internert. To unge piker er blitt satt på frifot trass i norske myndigheters opplysning om at deres frigivelse betyr en alvorlig fare for den norske hjemmefront. Pikene ble av hensynsløse gestapofolk trukket inn i et villt avireliv og forvandlet til tøsere og angivere. De ble fullstendig viljeløse redskaper i hendene til byens gestaposjef og hans assistent. De utspionerte i hemmelighet sine landsmenn for å kunne meddele resultatene til sine nye «selskapsvenner» og de kamuflerte sin virksomhet så godt at hjemmefronten først etter en tids forløp ble klar over deres stilling. Angiverens straff er døden. Å uskadeliggjøre en angiver på annen måte medfører en meget stor risiko for den som må utføre arbeidet. Allikevel ble det besluttet ikke å sette dødsdommen over de to pikers i verk, men ta dem til fange og føre dem til Sverige for at de kunne bli internert der til krigen er slutt. Planen ble utført og pikene overlevert til de svenske myndigheter med anmodning om internering. Svenskene internerte dem, prøvet deres sak og satte dem på fri fot. Jentene bedyret sin uskyld, og deres ord ble tillagt større beviskraft enn de norske myndigheters utsagn. Nå står det gestapo fritt for å nærme seg jentene igjen og få opplysninger om deres siste opplevelser her til lands og dessuten rapporterer om det de snapper opp om norske forhold fra kilder i Sverige.

Den svenske regjeringen syntes ikke å skjønne at gestapo er Norges farligste fiende. Den skjønner ikke at de to pikene og deres likesinnede på frifot i Sverige betyr at man etter mann på den norske hjemmefronten blir torturert, pint eller skutt. Den skjønner det ikke trass i at norske myndigheter forteller den det. Det er om mulig farligere å snakke om hemmelige ting i Sverige enn i Norge. Gestapo arbeider lettere der, dets agenter er trygge i Sveriges standpunkt i denne saken er diktert av hensynet til humanitet og rettsikkerhet. Men skjønner da ikke den svenske regjeringen at den ved denne holdning yter rettsikkerhetens verste fiende i Norge de største tjenester? Skjønner ikke regjeringen at det var i humanitetens navn pikene ikke blev skutt, men under stor risiko ført til Sverige for å bli internert? Skjønner ikke regjeringen at den ved sin holdning tvinger igjennom likvideringer i Norge som i enkelte tilfelle kunne vært unngått om Sverige hadde ytet oss aldri så liten hjelp med å oppbevare forbryterne trygt til krigen er over?

Transkribert kilde med hjelp (språk og markeringer):

Uthevet: Legg merke til (nærlesning)

Understreket: Tenk på konteksten

Angiverens lønn blir døden: Vi trodde engang i humanitetens navn at vi kunde få internert angivere i SVERIGE, slik at de kunne få sin straff etter krigen. Men dette innlegget vil gi full klarhet i dette.

Fra Sverige kommer det melding om at **den svenske kongen har avslått å holde to farlige norske gestapoagenter internert. To unge piker er blitt satt på frifot trass i norske myndigheters opplysning om at dette betyr en alvorlig fare for den norske hjemmefront.** Pikene ble av hensynsløse gestapofolk trukket inn i et vilt liv og forvandlet til **tøser og angivere**. De ble fullstendig viljeløse redskaper i hendene til byens gestaposjef og hans assistent. De utspionerte i hemmelighet sine landsmenn for å gi informasjon til sine nye «selskapsvenner» og de kamouflerte sine handlinger så godt at hjemmefronten først etter en tid ble klar over deres stilling. Angiverens straff er døden. Å uskadeliggjøre en angiver på annen måte medfører en meget stor risiko for den som må utføre arbeidet. Allikevel ble det besluttet ikke å sette dødsdommen over de to piker, men ta dem til fange og føre dem til Sverige for at de kunne bli internert der til krigen er slutt. Planen ble utført og pikene overlevert til de svenske myndigheter med bønn om internering. **Svenskene internerte dem, prøvde deres sak og satte dem på frifot. Jentene lovet sin uskyld, og deres ord ble tillagt større beviskraft enn de norske myndigheters utsagn.** Nå står det Gestapo fritt for å nærme seg jentene igjen og få opplysninger om deres siste opplevelser her til lands og dessuten rapporterer om det de snapper opp om norske forhold fra kilder i Sverige.

Den svenske regjeringen syntes ikke å skjønne at Gestapo er Norges farligste fiende. Den skjønner ikke at de to pikene og deres likesinnede/sånne som dem på frifot i Sverige betyr at mann etter mann på den norske hjemmefronten blir torturert, pint eller skutt. Den skjønner det ikke trass i at norske myndigheter forteller den det. Det er om mulig farligere å snakke om hemmelige ting i Sverige enn i Norge. Gestapo arbeider lettere der, dets agenter er trygge i Sveriges standpunkt i denne saken er diktert av hensynet til humanitet og rettsikkerhet. Men skjønner da ikke den svenske regjeringen at den ved denne holdning yter rettsikkerhetens verste fiende i Norge de største tjenester? **Skjønner ikke regjeringen at det var i humanitetens navn pikene ikke blev skutt, men under stor risiko ført til Sverige for å bli internert?** Skjønner ikke regjeringen at den ved sin holdning **tvinger igjennom likvideringer i Norge som i enkelte tilfelle kunne vært unngått om Sverige hadde ytet oss aldri så liten hjelp med å oppbevare forbryterne trygt til krigen er over?**

Originalkilde:

U K E N Y T T.
Et Hjemmefront-organ

Nr. 30

Fredag, den 20. april 1945.

5. årgang

ANGIVERENS LØNN BLIR DØDEN! Vi trodde engang i humanitetens navn at vi kunde få internert angivere i SVERIGE, slik at de kunne få sin dom etter krigen. Men nedenstående vil gi full klarhet i dette.-

Fra Sverige kommer det melding om at Kgl. Maj. har avslått å holde to farlige norske gestapoagenter internert. To unge piker er blitt satt på fri fot trass i norske myndigheters opplysning om at deres frigivelse betyr en alvorlig fare for den norske hjemmefront. Pikene ble av hensynsløse gestapofolk trukket inn i et villt avireliv og forvandlet til tøsere og angivere. De ble fullstendig viljeløse redskaper i hendene på byens gestaposjef og hans assistent. De utspionerte i hemmelighet sine landsmenn for å kunne meddele resultatene til sine nye "selskapsvenner" og de kamouflerte sin virksomhet så godt at hjemmefronten først etter en tids forløp ble klar over deres stilling. Angiverens straff er døden. Å uskadeliggjøre en angiver på annen måte medfører en meget stor risiko for den som må utføre arbeidet. Allikevel ble det besluttet ikke å sette dødsdommen over de to pikers i verk, men ta dem til fange og føre dem til Sverige for at de kunne bli internert der til krigen er slutt. Planen ble utført, og pikene overlevert til de svenske myndigheter med anmodning om internering. Svenskene internerte dem, prøvet deres sak og satte dem så på fri fot. Jentene bedyret sin uskyld, og deres ord ble tillagt større beviskraft enn de norske myndigheters utsagn. Nå står det gestapo fritt for å nærme seg jentene igjen og få opplysninger om deres siste opplevelser her til lands og dessuten rapporter om det de snapper opp om norske forhold fra kilder i Sverige.

Den svenske regjering syntes ikke å skjønne at gestapo er Norges farligste fiende. Den skjønner ikke at de to pikene og deres likainnede på fri fot i Sverige betyr at man ellet mann på den norske hjemmefront blir restert, pint eller skutt. Den skjønner det ikke trass i at norske myndigheter forteller den det. Det er om mulig farligere å snakke om hemmelige ting

i Sverige enn i Norge. Gestapo arbeider lettere der. Dets agenter er trygge Sveriges standpunkt i denne saken er diktert av hensynet til humanitet og rettsikkerhet. Men skjønner da ikke den svenske regjering at den ved denne holdning yter rettsikkerhetens verste fiende i Norge de største tjenester? Skjønner ikke regjeringen at det var i humanitetens navn pikene ikke blev skutt, men under stor risiko ført til Sverige for å bli internert? Skjønner ikke regjeringen at den ved sin holdning tvinger igjennom likvideringer i Norge som i enkelte tilfelle kunne vært unngått om Sverige hadde ytet oss en aldri så liten hjelp med å oppbevare forbrvterne trvet til krigen er over?

